

Res Publica

Volume XLVIII | 2006 / 1

Tijdschrift voor politieke wetenschappen
Revue de science politique
Journal of political science

acco

32

Res Publica

<http://www.respublica.be>

Hoofdredacteur – Rédacteur en chef – Editor

Bart MADDENS

Redactiesecretaris – Secrétaire de rédaction – Assistant editor

Stefaan FIERS

Redactie – Comité de rédaction – Editorial Board

Johan ACKAERT, Peter BURSENS, Ben CRUM, Carl DEVOS, Marc HOOGHE,
Petra MEIER, Herwig REYNAERT, Patrick STOUTHUYSEN, Stefaan WALGRAVE

Redactieadres – Adresse de la rédaction – Editor

E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven
res.publica@soc.kuleuven.be

Uitgever – Publié par – Publisher

Uitgeverij Acco, Brusselsstraat 153, B-3000 Leuven

www.uitgeverij.acco.be

tel. +32 16 62 80 00

fax +32 16 62 80 01

e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Kemper Conseil, De Star 17, NL-2266 NA Leidschendam

tel. +31 70 386 80 31

fax +31 70 386 14 98

e-mail: kemperconseil@dataweb.nl

Abonnementsprijzen – Prix d'abonnement – Subscription rates

	Individu Individual	Instelling Institution	Student
België – Belgique & Nederland	€ 35	€ 80	€ 25
Abroad (EC members)	€ 65	€ 80	/
Abroad (non EC members)	€ 95	€ 95	/

Los nummer – numéro simple – single issue

€ 15

Dubbel nummer – numéro double – double issue

€ 30

Rekening – Compte – Bank account

België – Belgique / Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Brusselsstraat 153, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

SWIFT- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Brusselsstraat 153, B-3000 Leuven

RES PUBLICA

Tijdschrift voor politieke wetenschappen
Revue de science politique
Journal of political science

Driemaandelijks tijdschrift
Revue trimestrielle
Published quarterly

INHOUD – SOMMAIRE – CONTENTS

- Filip DE MAESSCHALCK en Sarah LUYTEN
Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling
tussen stad en rand 2

- Dirk JACOBS
Een kandidaat uit mijn buurt? De scheve spreiding van kandidaten voor
de Brusselse gewestverkiezingen over armere en rijkere buurten 25

- Joost VAESEN
Voor gemeente en lokaal belang? De verwevenheid van het lokale en
regionale niveau in Brussel via de cumulatie van mandaten (1989–2004) 40

- Patrick VANDER WEYDEN
Kiesdrempels, districtgrootte en het aantal partijen in systemen van Even-
redige Vertegenwoordiging 66

Verantwoordelijke uitgever:

Politologisch Instituut v.z.w.
K.U. Leuven
E. Van Evenstraat 2B
3000 Leuven

ISSN 0486–4700

Omslagontwerp:

Danny Juchtmans en Stefaan Fiers

© 2006 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or
any other means without permission in writing from the publisher.

Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand¹

Filip DE MAESSCHALCK

Assistent, Instituut voor Sociale en
Economische Geografie, K.U.Leuven

Sarah LUYTEN

Wetenschappelijk medewerkster, Instituut voor Sociale en
Economische Geografie, K.U.Leuven

1. Inleiding

De traditionele stad heeft zich in de naoorlogse periode sterk uitgespreid over de ruimte. Inkomensstijgingen die samenhangen met de sterke economische groei maakten het bouwen van een eigen huis buiten de traditionele stad mogelijk. Door die suburbanisatie is uit de stad geleidelijk aan een stadsgewest gegroeid waarin verschillende woonmilieus, gaande van een dichtbebouwde stedelijke omgeving tot suburbane villawijken, onderscheiden kunnen worden. Deze bijdrage behandelt de electorale en politieke gevolgen van deze stadsgewestvorming. Nieuwe politieke partijen die sinds de jaren '80 sterke electorale vooruitgang boeken, blijken vooral sterk in die stadsgewesten en vertonen bovendien electorale patronen die gelijklopen met de verschillende zones van het stadsgewest. Dit staat in contrast met de electorale geografie van de klassieke politieke partijen waarbij de verschillen in electorale sterkte zich vooral regionaal voordoen. In een eerste deel wordt dit uitgewerkt in het kader van de breuklijnentheorie: oude breuklijnen kennen een verschillende intensiteit in de verschillende regio's; nieuwe breuklijnen volgen eerder zogenaamde functionele regio's. Dat zijn gebiedsdelen met gelijkaardige eigenschappen, onafhankelijk van locatie. Naast hun oude electorale geografie, ontwikkelen ook de klassieke partijen geleidelijk aan patronen die de verschillende zones van de stadsgewesten volgen, zoals het

1. Dit artikel is een herziene en uitgewerkte versie van de paper: De Maesschalck, F. (2004) "Verkaveling van politieke attitudes: de tegenstelling tussen stad en stadsgewest", gepresenteerd op de 11de wetenschappelijke studiedagen van het SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen in Amsterdam op 22 & 23 april 2004, en kwam mede tot stand in het kader van het FWO-onderzoek "Stadsgewestvorming en electorale dynamiek: de geografische dimensie van het kiesgedrag in het Brusselse stadsgewest", gepromoot door Chris Kesteloot en Kris Deschouwer.

suburbaan liberalisme. Deze vaststellingen leiden ons in een tweede deel naar de Angelsaksische literatuur, die ingaat op de electorale en politieke gevolgen van suburbanisatie en dus stadsgewestvorming. Met name stelt deze dat er een breuk ontstaat tussen de stad en de suburbane rand. Daarbij zouden de centra van de steden vooral links georiënteerde waarden ontwikkelen en de suburbane stadsrand conservatieve en neoliberale waarden. In continentaal West-Europa is de werking van dergelijke processen nog niet onderzocht. In een derde deel van dit artikel wordt de geldigheid van deze hypothese nagegaan in de Brusselse context. Daarbij wordt gewerkt met zowel ecologische als survey-data van het Brusselse stadsgewest.

II. De ruimtelijkheid van oude en nieuwe breuklijnen

De breuklijnentheorie van Lipset & Rokkan stelt dat in de West-Europese democratieën een beperkt aantal breuklijnen of maatschappelijke conflicten hebben gespeeld, die zich door het parlementaire systeem en in het bijzonder het systeem van democratische verkiezingen hebben geïnstitutionaliseerd in politieke partijen.² Bijgevolg is stemgedrag te interpreteren als een uiting van deze maatschappelijke conflicten via – en mede gestuurd door – politieke partijen. Deze breuklijnen hebben, zeker voor België, een duidelijke ruimtelijke dimensie. België kent immers, samen met Zwitserland, de meest uitgesproken regionalisering van het stemgedrag van alle West-Europese democratieën.³ Daarbij is er discussie of die regionalisering louter een artefact is van de samenstelling van de bevolking van de verschillende regio's, dan wel of er een onafhankelijke ruimtelijke dimensie speelt. Mede in de hand gewerkt door het klassieke survey-onderzoek dat sinds de jaren '50 internationaal opgang kent en op individueel niveau naar verklaringen zoekt voor electoraal gedrag, werd er vooral uitgegaan van de eerstgenoemde veronderstelling. Het electoraal gedrag van een individu zou verklaarbaar zijn aan de hand van individuele karakteristieken, onafhankelijk van zijn of haar woonplaats. Deze veronderstelling is nauw verbonden met de hypothese van de nationalisatie van stemgedrag. Daniele Caramani wijst er echter op dat deze hypothese in de literatuur niet overal terug te brengen is tot alleen deze dimensie.⁴ Er bestaan drie dimensies die verbonden zijn met nationalisatie: territoriale homogenisering van steun voor politieke partijen, een verschuiving van het lokale naar het nationale niveau van de politieke krachten die het stemgedrag beïnvloeden, en tenslotte de uniformiteit van respons op die krachten.

2. LIPSET S.M. & ROKKAN S., Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction, pp. 1-64 in S.M. Lipset & S. Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, London, Collier-Macmillan Ltd., 1967.
3. CARAMANI D., *The Nationalization of politics. The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe*, Cambridge, University Press, 2004.
4. CARAMANI D., *op. cit.*, 2004.

Toch is het samenspel en de intensiteit van de verschillende breuklijnen in de verschillende Belgische regio's niet verklaarbaar op individueel niveau alleen. Zo is bijvoorbeeld in grote delen van Vlaanderen de klasse-breuklijn ondergeschikt geraakt aan de kerkelijke, wat in Wallonië niet het geval is. Dit kan op individueel niveau niet volledig verklaard worden door het groter aandeel praktiserende katholieken in Vlaanderen dan in Wallonië.⁵ De reden daarvoor ligt in de historische ontwikkeling van de verschillende regio's, waarbij ook partijstrategieën van belang zijn. Zo werd Vlaanderen later geïndustrialiseerd dan Wallonië, en konden de toenmalige katholieke machthebbers tijdig maatregelen nemen om de macht van de Kerk in Vlaanderen te handhaven ook na de industrialisatie. Terwijl de Waalse steenkoolas socialistisch gekleurd werd, zorgde in Vlaanderen een verregaande verzuiling en een huisvestings- en mobiliteitsbeleid dat concentratie in de steden moest tegengaan, voor een blijvende katholieke dominantie.⁶ Lipset & Rokkan stelden al dat de sterkte van een partij binnen één en dezelfde nationale staat ruimtelijk kan variëren omwille van de regionale verschillen in de aanwezigheidsduur van lokale partij-organisaties.⁷ Deze regionale verscheidenheid in de intensiteit en het samenspel van de verschillende breuklijnen is dus verklaarbaar vanuit een historische invalshoek. En net het klassieke survey-onderzoek, met zeker voor België slechts beperkte tijdsreeksen, staat dergelijke historische verklaringen in de weg. Bovendien is de tijdshorizon die de ondervraagden hanteren eveneens te kort.

Het politieke landschap in de West-Europese democratieën is de laatste decennia sterk veranderd. Nieuwe partijen werden opgericht, meestal met een extreem rechts of een groen profiel, maar ook nieuwe regionale partijen blijken niet louter verbonden met de klassieke centrum-periferie breuklijn. Deze nieuwe partijen zouden in relatie staan met nieuwe breuklijnen die niet door Lipset & Rokkan werden onderscheiden. De vraag of nieuwe breuklijnen zijn ontstaan naast of in de plaats van de oude of klassieke breuklijnen is immers een belangrijk thema in het onderzoek naar West-Europese politiek.⁸ Daarbij worden verschillende hypothesen naar voor geschoven. De meest invloedrijke is de theorie van Ronald Inglehart, die een nieuwe materiële – postmateriële breuklijn vooropstelt.⁹ De socialisatieperiode is hierbij belangrijk: mensen die na WO II zijn gesocialiseerd zouden meer postmateriële waarden ontwikkelen, omdat zij opgegroeid zijn in een periode van economische welvaart. De andere generaties zouden meer materieel ingesteld zijn. Marc Swyngedouw stelt in Vlaanderen zo'n breuklijn vast waarop de

5. DE SMAELE H., *Omdat we uwe vrienden zijn: religie en partij-identificatie, 1884-1914*, doctoraatsdissertatie (Geschiedenis), Katholieke Universiteit Leuven, 2000.
6. KESTELOOT C. & DE MAESSCHALCK F., *Anti-urbanism in Flanders: the political and social consequences of a spatial class struggle strategy*, *Belgeo*, 1-2, 2001, 41-62.
7. LIPSET S.M. & ROKKAN S., *op. cit.*, 1967.
8. LANE J.-E. & ERSSON S.O., *Politics and Society in Western Europe (third edition)*, London, Sage, 1995.
9. INGLEHART R., *The Silent Revolution: Changing values and political styles among Western publics*, Princeton, Princeton University Press, 1977.

Vlaamse groene partij, Agalev, zich positioneert t.o.v. de klassieke partijen.¹⁰ Daarnaast ziet hij echter nog een tweede breuklijn die vooral door de Vlaamse extreem rechtse partij, het Vlaams Blok, wordt bepaald. Voor de interpretatie van deze breuklijn grijpt hij terug naar de modernisatie-theorie van de Duitse socioloog Ferdinand Tönnies, die door het proces van modernisering een overgang vooropstelde van de maatschappij van een 'gemeinschaft' naar een 'gesellschaft', die onpersoonlijker en functioneler is. Swyngedouw postuleert nu een nieuwe overgang, waarbij identiteitsverschaffende instellingen wegvallen door processen als secularisatie, ontzuiling, technocratisering, groei van de massa media etc. In de zoektocht naar nieuwe identiteitsverschaffende ideologieën in de post-industriële maatschappij, staan Agalev en het Vlaams Blok dan t.o.v. mekaar in een breuklijn die hij universalistische culturele openheid versus particularistische culturele geslotenheid noemt. Ook Elchardus & Pelleriaux zien het Vlaams Blok en Agalev als tegenpolen op een nieuwe breuklijn die zij de sociaal-culturele breuklijn noemen en die teruggaat op de fundamentele vraag rond identiteit en het mensbeeld.¹¹ Zij positioneert een instrumentalistische houding ten opzichte van een normatieve houding. Hoewel zij meer dimensies bevat en breder is geoperationaliseerd, is deze breuklijn wel gerelateerd met de tweede breuklijn die Swyngedouw vooropstelt. Elchardus & Pelleriaux stellen: "Voor de houding die hier als 'instrumentalistisch' wordt omschreven, worden ook wel eens termen als 'closed mindedness' of 'particularistische culturele geslotenheid' genoemd. (...) We opteren ... voor meer neutrale, technische omschrijvingen."¹² Verwijzend naar bovenstaand werk van Swyngedouw stellen Billiet & Swyngedouw dat Agalev en het Vlaams Blok op variabelen die beide door Swyngedouw onderscheiden breuklijnen operationaliseren op één lijn tegenover elkaar kunnen worden gesteld met de klassieke partijen in het centrum.¹³ Ook Kris Deschouwer gebruikte reeds Inglehart en Tönnies om nieuwe breuklijnen te beschrijven.¹⁴ Deschouwer stelt echter niet, in tegenstelling tot Swyngedouw, dat de oude breuklijnen hun relevantie verloren hebben.¹⁵

10. SWYNGEDOUW M., *New Cleavages in Flemish-Belgian Politics – Testing Theoretical Models*, ISPO Bulletin 1994/13, Leuven, Interuniversitair Steunpunt voor Politieke-Opinieonderzoek, 1994.
11. ELCHARDUS M. & PELLERIAUX K., *De Polis verdeeld – Hoe de kiezers links en rechts herdefiniëren*, pp. 183-210 in M. Swyngedouw, J. Billiet., A. Carton & R. Beerten (eds.), *De (on)redelijke kiezer*, Leuven, Acco, 1998.
12. ELCHARDUS M. & PELLERIAUX K., *op. cit.*, 1998.
13. BILLIET J. & SWYNGEDOUW M., *De keuze tussen groen en extreem rechts in Vlaanderen: sporen van een nieuwe breuklijn*, ISPO Bulletin 1995/16, Leuven, Interuniversitair Steunpunt voor Politieke-Opinieonderzoek, 1995.
14. DESCHOUWER K., *Politieke partijen in België*, Antwerpen, Kluwer, 1987.
15. Zie ook SAEY P. & SAEY M., *Back to basics. Het Vlaams Blok: schoppen naar beneden, Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 38, 2004, 6-16. Volgens Saey & Saey hebben breuklijnen alleen te maken met tegengestelde belangen en dus met machtsverhoudingen. Belangen kunnen inderdaad een constituerende factor zijn bij de vorming en consolidering van breuklijnen, maar wij zijn de mening toegedaan dat identiteit en waardenoriëntaties eveneens een rol kunnen spelen. In welke mate die belangen doorwegen is afhankelijk van de beschouwde breuklijn.

Die veronderstelde nieuwe breuklijnen hebben een specifieke ruimtelijkheid. In de terminologie van Johnston et al. volgen de electorale patronen die samenhangen met die nieuwe breuklijnen functionele regio's.¹⁶ Zij definiëren functionele regio's als 'groups of constituencies with similar characteristics, irrespective of location', en daaronder vallen dus de verschillende delen van het stadsgewest. Dit staat in contrast met wat Johnston et al. definiëren als unieke 'contiguous blocks of territory', en wat ze geografische regio's noemen. Hieraan waren de klassieke partijen gebonden. De verklaring voor deze electorale geografie van de klassieke partijen ligt in de specifieke sociaalruimtelijke geschiedenis van de oude breuklijnen. Daarbij zorgden regionale verschillen in de sterkte van de lokale partijorganisaties voor een verschillende electorale sterkte in die regio's, die dus niet alleen een gevolg was van een verschillende bevolkingssamenstelling. De nieuwe partijen hebben dergelijke geschiedenis (nog) niet, en zij kennen dus vooral succes in die zones van de stadsgewesten waar een bepaalde problematiek of een bepaald kiezerspubliek aanwezig is. Die stadsgewesten hebben zich in de tweede helft van de vorige eeuw meer en meer gevormd en geprofileerd.

In de Vlaamse context noopten de nieuwe partijen zelfs tot het opnieuw inbrengen van de ruimte bij het klassieke survey-onderzoek. Zo werden categorieën van stedelijkheid ingevoerd om het verschil te verklaren in het succes van Agalev en het Vlaams Blok,¹⁷ vertrekkend van de vaststelling dat deze partijen het beduidend beter doen in stedelijke agglomeraties, en bovendien electorale patronen vertonen die de verschillende zones van het stadsgewest volgen.

Een stadsgewest kan worden opgedeeld in de centrale stad, de agglomeratie en de banlieue. De agglomeratie wordt gevormd door die gemeenten waarvan meer dan de helft van de inwoners in de aaneengesloten bebouwing rond de centrale stad woont. Hoewel suburbanisatie zich ook in de andere zones kan voordoen, is de banlieue het gebied dat in belangrijke mate door suburbanisatie vanuit het centrum wordt bepaald. Morfologisch doet ze landelijke aan, functioneel is ze stedelijk. De forensenwoonzone vormt samen met het stadsgewest het stedelijk leefcomplex en behoort terminologisch dus niet tot het stadsgewest. Zij is wel voor een belangrijk deel van de tewerkstelling op het stadsgewest aangewezen.¹⁸ Net omwille van die relatie met de stad wordt de forensenwoonzone in dit artikel mee in de analyse betrokken. Figuur 1 toont de verschillen in het succes van Agalev en het Vlaams Blok sinds hun oprichting bij de gemeenteraadsverkiezingen in die verschillende zones van het stadsgewest en in de forensenwoonzone.¹⁹ Daar-

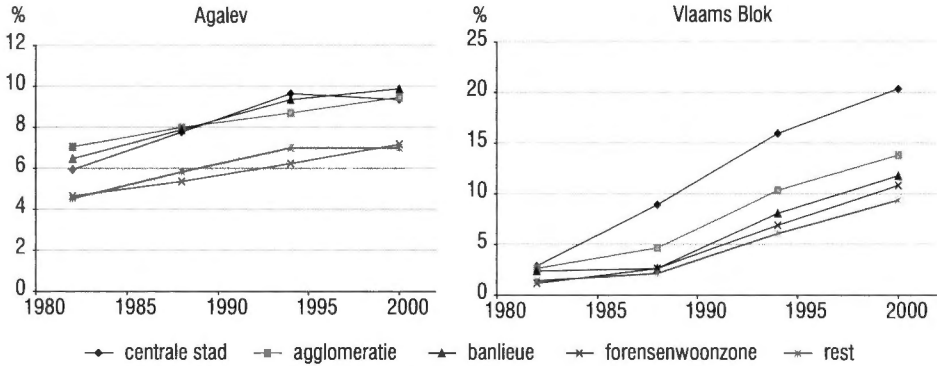
16. JOHNSTON, R.J., PATTIE, C.J. & ALLSOPP, J.G., *A nation dividing? The electoral map of Great Britain 1979-1987*, London, Longman, 1988.

17. Zie bijvoorbeeld BILLIET J. & SWYNGEDOUW M., *op. cit.*, 1995.

18. VAN DER HAEGEN, H., VAN HECKE, E. & JUCHTMANS, G., *De Belgische stadsgewesten 1991, statistische studien*, 104, 1996, 5-42.

19. Het gaat hier om uitslagen van gemeenteraadsverkiezingen, omdat alleen die verkiezingsuitslagen op gemeenteniveau beschikbaar zijn en aldus kunnen verbonden worden met de positie van een gemeente in een stadsgewest. De betrokken electorale patronen zijn echter gelijkaardig bij de parlementsverkiezingen. De resultaten daarvan bestaan alleen op het niveau van de kieskantons.

bij is duidelijk dat die partijen inderdaad vooral aanwezig zijn in de stadsgewesten en dat hun electorale sterkte varieert naargelang de verschillende zones.

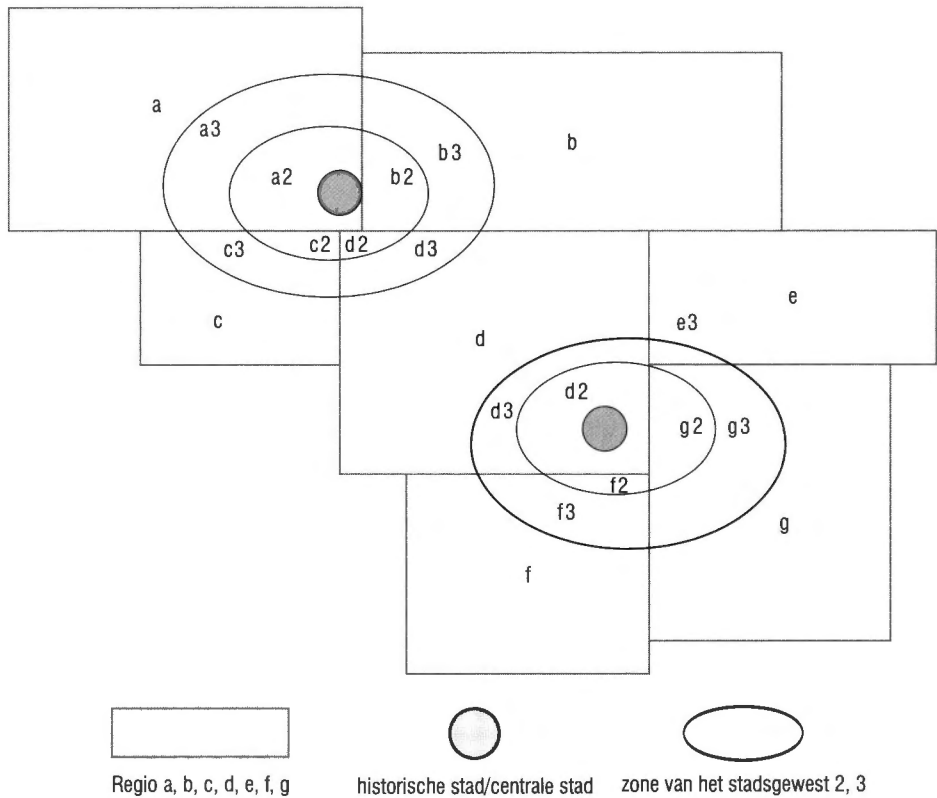
Figuur 1. De uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen van Agalev en het Vlaams Blok in de verschillende zones van de Vlaamse stedelijke leefcomplexen.²⁰

De nieuwe breuklijnen interageren in de verschillende zones van de stadsgewesten met de klassieke breuklijnen die geënt zijn op de regio's waarin die stadsgewesten zich hebben ontwikkeld. Zo kunnen zich verschillende electorale patronen ontwikkelen in de verschillende stadsgewesten of delen van één stadsgewest, omdat ze in verschillende regio's liggen. Figuur 2 is een schets van dit geïdealiseerd patroon. De parallelogrammen zijn aangeduid met een letter en staan voor de regio's van een nationale staat waarin de klassieke breuklijnen historisch verschillend ingebed zijn. De ellipsen zijn aangeduid met een cijfer en staan voor de zones van het stadsgewest. De centra van de concentrische zones vormen de historische steden, nu de kernsteden van de stadsgewesten. Naarmate stadsgewesten zich vormen ontwikkelen de nieuwe partijen electorale patronen die de verschillende zones van de stadsgewesten volgen en zich daar als het ware op de klassieke electorale regio's 'enten'. Een letter-cijfercode wijst dan op een bepaalde electorale verhouding.

Binnen deze geografie kunnen zich dynamische processen voordoen. De 'nieuwe' partijen kunnen zich mettertijd sterker organiseren in bepaalde zones van die stadsgewesten, zodat er daar een sterke onafhankelijke ruimtelijke dimensie kan ontstaan. Daarnaast zijn er diffusieprocessen die verlopen vanuit een bepaalde

20. Figuur uit DE MAESSCHALCK, F. & LOOPMANS, M., Nieuwe stedelijke partijen en hun beleidsstandpunten: versterken zij de draagkracht van het stedelijk milieu?, pp. 151-157 in S. Schmitz & H. Meert (eds.), *De capaciteit van het milieu geëvalueerd*, Editions BEVAS/SOBEG, Leuven, Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies/Société Belge d'Etudes Géographiques, 2003.

zone van het stadsgewest naar de andere zones en naar het gebied buiten de stadsgewesten.²¹

Figuur 2. Verschillende electorale zones binnen een West-Europese democratie.

Niet alleen de nieuwe partijen ontwikkelen electorale patronen die de verschillende zones van de stadsgewesten volgen. Ook de klassieke partijen vertonen, naast hun klassieke patronen, electorale structuren die gelijklopen met die verschillende zones van de stadsgewesten. Een duidelijk voorbeeld van dergelijke ontwikkeling is het suburbane liberalisme.²² Daarbij hebben de liberale partijen zich ingeschreven in een tendens die alle klassieke partijen als traditionele uitingen van de oude breuklijnen in meer of mindere mate kennen. Naarmate het tijd-

21. Zie MAMADOUH V. & VAN DER WUSTEN H., Eindstand van een diffusieproces. Het geografisch patroon van de steun voor de LPF., pp. 181-205 in DNPP, *Jaarboek 2002*, Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 2004.
22. Zie PASSCHIER N.P. & VAN DER WUSTEN H., The electoral geography of the Netherlands in the era of mass politics, 1888-1986, pp. 39-59 in R.J. Johnston, F.M. Shelley & P.J. Taylor (eds.), *Developments in electoral geography*, London, Routledge, 1990. KESTELOOT C. & DE MAESSCHALCK F., *op. cit.*, 2001.

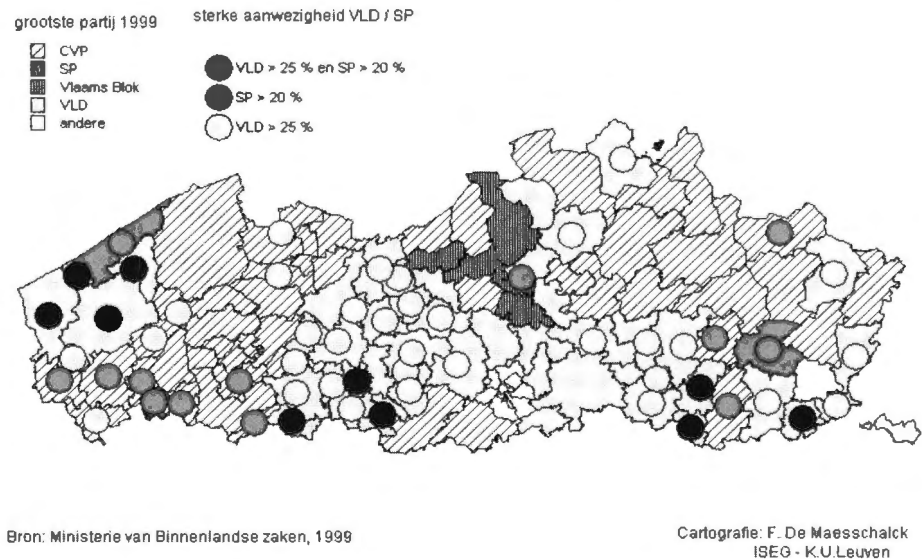
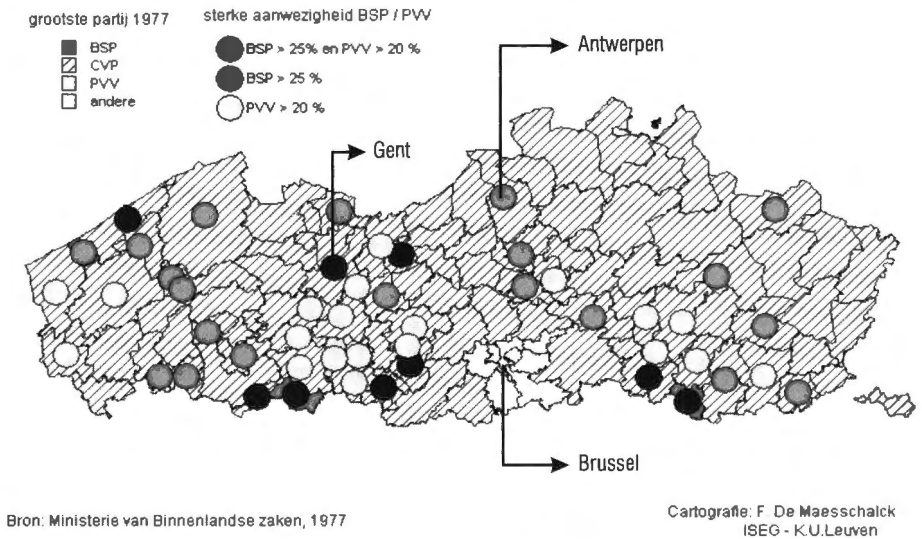
perk van de verzuiling teneinde loopt en de impact van de massamedia steeds groter wordt, zijn deze politieke partijen niet meer zeker van een vaste groep kiezers. Bijgevolg gaan zij ideologische aanpassingen doorvoeren op zoek naar de sociale groep met grootste electoraal potentieel. Dit is de middenklasse, die in de 20ste eeuw spectaculair gegroeid is. Het vernieuwde programma van de liberale partijen spreekt de hogere middenklasse aan die voornamelijk woont in suburbane woonmilieus. Figuur 3 visualiseert dat proces in de Vlaamse context. De bovenste kaart geeft de electorale geografie van Vlaanderen in 1977. Deze weerspiegelt nog in belangrijke mate de klassieke electorale geografie van Vlaanderen sinds de invoering van het enkelvoudig mannelijk stemrecht in 1919.²³ Vlaanderen wordt gedomineerd door de katholieke partij (nu CVP), met een aantal regio's waar de socialistische partij (BSP, later herdoopt tot SP) en de liberale partij (PVV, later herdoopt tot VLD) klassiek relatief sterk staan – veelal in stedelijke gebieden. De situatie in 1999 toont nog dezelfde sterke regio's, al is er voor de socialisten een verlies in de meest stedelijke gebieden (Gent en de as Antwerpen-Brussel). Het meest opvallende is evenwel de doorbraak van het suburbane liberalisme, voornamelijk in de suburbane zone van Brussel, maar ook van Antwerpen en Gent. Deze suburbane zones bestaan uit een gordel van gemeenten rond de steden met de hoogste gemiddelde inkomens van het land.

III. Naar een electorale tegenstelling tussen stad en rand?

Vanaf de jaren '90 kreeg het effect van suburbanisatie op electoraal gedrag en ermee verbonden politieke attitudes opnieuw aandacht in de Angelsaksische literatuur, na een korte periode van pioniersstudies op dat gebied in de jaren '50 en '60. In die nieuwe studies wordt gewezen op de neoliberale en conservatieve inclinatie van de suburbane bewoner, ondersteund door de fysieke afstand tot het stadscentrum, en de meer welvaartsstaat-georiënteerde politieke attitudes in de stad zelf. Er is discussie of het gaat om een effect dat ontstaat nadat mensen in de suburbane zone zijn gaan wonen, dan wel of er sprake is van zelfselectie van de middenklasse via de processen van suburbanisatie en gentrificatie, waarbij relatief welgestelde huishoudens terugkeren naar de stad. In het eerste geval zouden locatie-specifieke materiële belangen zorgen voor de vorming van de politieke waarden van de suburbane inwoners – waarin huiseigenaarschap een belangrijke rol speelt, evenals de impact van sociale context en interactie in de suburbane wijken.²⁴ Veelal gaat het om een combinatie van deze processen en zelfselectie. Volgens Juliet Gainsborough gaat het hier bovendien om een artificiële onderscheid.

23. VANDERMOTTEN C., DECROLY J.-M., DESSOUROUX C. & ROUYET Y., Permanences et ruptures dans la géographie électorale de la Belgique, *Belgeo*, 1-2, 2001, 7-39.
24. WALKS R.A., Place of residence, party preferences, and political attitudes in Canadian cities and suburbs, *Journal of Urban Affairs*, 26, 2004, 269-295.

“Even if causality does work in the opposite direction – that is, even if distinctive attitudes cause people to move to the suburbs – these attitudes are still unavoidably affected by the existence of suburbs as a locational choice. (...) The existence of suburbs makes defection from the problems of the city possible by reinforcing the idea that the problems can be escaped without serious investment in solving

Figuur 3. De ontwikkeling van het suburbane liberalisme in Vlaanderen: de electorale geografie in 1977 en 1999 (verkiezingen voor de Kamer).

them.”²⁵ Wanneer de suburbane inwoners geen contact, geen bezorgdheid en geen belang meer hebben in de oude kernbuurten, zullen zij hun politieke leven leiden zonder referentie naar de centrale stad.²⁶ Mensen in de suburbane zone verkiezen zo private boven publieke belangen. Zij wensen niet op te draaien voor armen die zich voornamelijk in de stad bevinden en dat wordt ondersteund door een conservatief discours. Dat stelt die mensen zelf verantwoordelijk voor hun situatie en beschouwt herverdeling bovendien als medeoorzaak voor economische inactiviteit. Dit uit zich ook in anti-stedelijke gevoelens, in een negatief beeld van de stad, die wordt geassocieerd met sociale onrust, criminaliteit etc. Het gevaar bestaat in de VS dat partijen het steeds moeilijker krijgen om zowel de stad als de suburbane zone te kunnen aanspreken en daardoor voor een van beide kiezen en dus polarisatie in de hand werken.²⁷ M.a.w., naarmate de politieke attitudes van stad en rand meer gaan verschillen, richten partijen hun programma alleen nog op hun sterkste gebied en versterken zo de polarisatie tussen stad en rand.

In de continentaal-Europese context werden dergelijke veronderstellingen niet gemaakt. De reden daarvoor moet ongetwijfeld worden gezocht in de minder sterke sociaal-ruimtelijke polarisatie tussen de steden en hun rand, en de minder sterke delokalisatie van functies. In België is de suburbanisatie omwille van historische redenen echter sterk ontwikkeld²⁸ en zet zich, ondanks de bewering van verschillende grote steden dat de stadsvlucht gekeerd zou zijn, nog steeds door. De bevolkingsafname is inderdaad gestopt, maar de stadsvlucht van autochtonen wordt nu gecompenseerd door buitenlandse immigratie.²⁹ Deze uitgesproken suburbanisatie in België rechtvaardigt bovenstaande hypothese van een tegenstelling tussen de stad en de rand. Na zijn onderzoek in de Canadese steden, die on-

25. GAINSBOROUGH J.F., *Fenced off: the suburbanization of American politics*, Washington D.C., Georgetown University Press, 2001.
26. In deze context moeten ook de (pogingen tot) secessie van vele suburbane gebieden in de steden in de VS worden gesitueerd. Zie BOUDREAU J.-A., Questioning the use of 'local democracy' as a discursive strategy for political mobilization in Los Angeles, Montreal and Toronto, *International Journal of Urban and Regional Research*, 27, 2003, 793-810. Zij stelt dat er in de VS gemakkelijke afscheidingsprocedures bestaan, een bescherming tegen annexaties, en een positieve instelling van de rechtbanken t.o.v. de creatie van nieuwe gemeenten. In Canada daarentegen kunnen burgers geen secessieprocedure op gang brengen. Roger Keil beschrijft dat proces in Los Angeles, evenals een poging van de provinciale overheid tot fusie van gemeenten in Toronto, wat hetzelfde doel moet dienen: een conservatieve en neoliberale suburbane politieke meerderheid creëren. Zie KEIL R., Governance Restructuring in Los Angeles and Toronto: Amalgamation or Secession?, *International Journal of Urban and Regional Research*, 24, 2001, 758-781.
27. WALKS R.A., *Polling apart: Suburbanization and the Political Polarization of Large Canadian Urban Regions 1945-2000*, PhD Thesis (Geography), University of Toronto, 2003.
28. Zie KESTELOOT C., MEERT, H. & MISTIAEN P., Stedelijke structuren en sociale integratie, pp. 149-176 in B. Raymaekers & A. Van De Putte (eds.), *De mens en zijn wereld morgen: lessen voor de 21ste eeuw*, Leuven, Universitaire pers/Davidsfonds, 1999.
29. DE CORTE S., RAYMAEKERS P., THAENS K., VANDEKERCKHOVE B. & FRANCOIS G., *Onderzoek naar de migratiebewegingen van de grote steden in de drie gewesten van België*, eindrapport POD Maatschappelijke integratie, Brussel, Cel Grootstedenbeleid, 2003.

danks de relatief beperkte sociaal-ruimtelijke segregatie een stijgende politieke polarisatie kennen tussen de centrale steden en de suburbane rand, stelt Alan Walks bovendien dat de relatie tussen suburbanisatie en politieke ideologie onafhankelijk lijkt te opereren van nationale context of sociaal-ruimtelijke segregatie.³⁰

Ook de boven genoemde nieuwe electorale geografie, die gebonden is aan de verschillende zones van de stadsgewesten rechtvaardigt dergelijk onderzoek in de Belgische context. De vraag stelt zich in welke mate de nieuwe partijen onderdeel zijn van dergelijke polarisatie. In het geval van het suburbane liberalisme lijken zulke processen alvast werkzaam. De liberale partijen richten hun verkiezingsprogramma's en propaganda meer en meer op de welgestelde tweeverdieners, over het algemeen residerend in een suburbane leefomgeving. Daarbij verwerpen zij welvaartsstaat-georiënteerd beleid. In reactie op de "gratis-politiek" van de Vlaamse socialistische partij, die een gratis publieke dienstverlening op vele beleidsgebieden voorstaat en dus neerkomt op een herverdelingspolitiek, stelde de voorzitter van de VLD, de Vlaamse liberale partij, onlangs: "Wij weten dat niets gratis is en dat op het einde van de rit iemand, meestal de hardwerkende tweeverdieners, de factuur gepresenteerd krijgen." Zij pleiten verder voor verdere verlaging van de belastingen: "De mensen moeten het recht hebben om over hun eigen geld te beslissen".³¹ Dat recht kan natuurlijk alleen uitgeoefend worden door diegenen die voldoende geld ter beschikking hebben. Ook de nationalistische NVA, bij de recentste verkiezingen in kartel met de CVP, die haar hegemonie in de onder haar bewind tot stand gekomen suburbane leefomgeving in 1999 verloor, stelt de "Vlaamse middenklasse" tot doelgroep: "Tweeverdieners vaak, die keihard werken, soms ten koste van hun kinders. Zij draaien bovendien nog eens op voor de gratis-politiek van Stevaert (de voorzitter van de Vlaamse socialisten)".³²

Gentrificatie is dan weer minder sterk geëvolueerd in België. Hoewel er hier en daar sprake is van nieuwe stedelijkheid, gaat het meestal om een tijdelijke inwijking van jonge niet-familiale huishoudens – veelal van middenklasse-origine – die in de stedelijke woonmarkt een oplossing zien voor de groeiende tijdsperiode tussen het verlaten van het ouderlijk huis en de situatie van een vast gezin en een vast inkomen. Veelal verlaten zij later de stad en worden vervangen door nieuwe dergelijke huishoudens. Dit is wat Van Criekingen & Decroly marginale gentrificatie noemen.³³ Zij maken een verschil met gentrificatie *senso strictu*, waarbij eveneens sprake is van verbeteringen aan de bebouwde omgeving en een stijgende sociale status door inwijking, maar waar – in tegenstelling tot marginale gentrificatie – wel een spectaculaire inkomensstijging waarneembaar is. Volgens Van Criekingen en Decroly zijn de marginale gentrifiers vooral middenklassers die te-

30. WALKS R.A., *op. cit.*, 2004.

31. DE MORGEN, "De Gucht hekelt Stevaert-ideetjes", 27/01/04.

32. DE STANDAARD, "N-VA wil 'linkse dominantie' doorbreken", 24/01/2004.

33. VAN CRIEKINGEN M. & DECROLY J.M., Revisiting the diversity of gentrification: Neighbourhood renewal processes in Brussels and Montreal, *Urban Studies*, 40, 2003, 2451-2468.

werkgesteld zijn in niet noodzakelijk goed betaalde jobs in de (para)publieke, de culturele en de communicatiesector. Over het specifieke stemgedrag van werknemers uit de publieke sector is sinds de publicaties van Patrick Dunleavy in 1980 veel geschreven.³⁴ Oddbjorn Knutsen stelt recentelijk dat "(...) both education and work experience act to socialise public employees into defining problems and solutions in certain ways, which in turn will result in an ideology of regulation, welfare, and, in part, equality. These are political values and issues that have been central for the socialist parties."³⁵ Gentrificatie in de Belgische context zou de welvaartsstaat-georiënteerde partijen in het centrum dus kunnen versterken.³⁶ Ook het stijgend aantal genaturaliseerde allochtonen kan van invloed zijn op de electorale verhoudingen in de centrale stad. De derde generatie allochtonen wordt automatisch genaturaliseerd, en in België geldt nog steeds stemplicht. Dit gaf aanleiding tot een groot aantal verkozenen van vreemde origine, die vooral figureren op lijsten van sociaal-democratische of groene kleur.

IV. Politieke polarisatie in het Brusselse stadsgewest

De tegenstelling die in de Angelsaksische wereld werd vastgesteld zal worden onderzocht in het Brusselse stadsgewest en zijn forensenwoonzone. De studie van dit gebied ligt niet voor de hand. Het Brusselse stadsgewest ligt in alle drie de Belgische gewesten, wat moeilijkheden oplevert met betrekking tot vergelijkbaarheid van de politieke partijen. In België zijn unitaire partijen immers een marginaal fenomeen. In het Vlaams gewest komen bijna uitsluitend Nederlandstalige partijen op, in het Waals gewest quasi uitsluitend Franstalige, en in het Brusselse gewest en in uitbreiding in de hele kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde zowel Nederlandstalige als Franstalige. Omwille van die ingewikkelde situatie is de ontwikkeling van de electorale geografie in het Brusselse stadsgewest zelden

34. DUNLEAVY P., "The political implications of sectoral cleavages and the growth of state employment: part 1, the analysis of production cleavages", *Political Studies*, 28, 1980, 364-383; DUNLEAVY P., "The political implications of sectoral cleavages and the growth of state employment: part 2, cleavage structures and political alignment", *Political Studies*, 28, 1980, 527-549.
35. KNUTSEN O., "Social Class, Sector employment, and Gender as Party Cleavages in the Scandinavian Countries: A comparative Longitudinal Study, 1970-95", *Scandinavian Political Studies*, 24, 2001, 311-350.
36. Het is wel opvallend dat een aantal stedelijke liberalen nu mikken op de "inwijking van een middenklasse van alleenwerkende goedverdieners of tweeverdienende gezinnen". Stedenbeleid is naar hun smaak te lang een armoedebeleid geweest. (DE MORGEN, "Trek Gent en Antwerpen uit de Vlaamse klei", 06/04/04) Die inwijking kan hun politieke macht in het centrum alleen versterken als het niet alleen de linksgeoriënteerde middenklassers zijn die naar de steden strekken. Daarnaast willen die stedelijke liberalen de steden hervormen, en met name consolideren tot het stadsgewestelijk niveau. Deze ingreep kan hun politieke macht in het centrum versterken door het creëren van een suburbane meerderheid.

in zijn geheel onderzocht. Anderzijds maken de omvang van het Brusselse stadsgewest, dat veruit het grootste is in België, en de sterke sociale tegenstellingen in dit gebied de studie ervan uitermate interessant. Bovendien is de studie van het Brusselse stadsgewest ook erg boeiend in het kader van het opgestelde model van de ruimtelijkheid van oude en nieuwe breuklijnen. Daar werd interactie vooropgesteld tussen nieuwe electorale geografieën, die de stadsgewesten volgen, en de geografie van oude breuklijnen. De laatste zijn in het Brusselse stadsgewest, mede gezien zijn omvang, erg verscheiden. In een eerste deel wordt er gewerkt op basis van ecologische data. In een tweede deel wordt het individuele niveau betrokken door middel van survey-data. Daarbij werd gebruik gemaakt van de verkiezingsuitslagen voor de Kamer van 1977 tot en met 1999, en survey-gegevens van 1999.³⁷

A. Een analyse op basis van ecologische data

De electorale gegevens van de Kamerverkiezingen van 1977 tot 1999 werden verzameld voor de kieskantons van de oude provincie Brabant, een gebied dat in belangrijke mate overeenkomt met het stadsgewest en de forensenwoonzone van Brussel (figuur 4). Om vergelijking in de tijd en over de verschillende taalgebieden mogelijk te maken, werden de politieke partijen onderverdeeld in verschillende politieke stromingen.³⁸ De analysemethode is correspondentie-analyse.³⁹ Deze creëert verschillende assen op basis van gelijkenissen en verschillen tussen de kieskantons en tussen de politieke stromingen. Als op een bi-plot van deze assen kieskantons dicht bij elkaar liggen, wil dit zeggen dat ze een gelijkaardig stemgedrag vertonen. Als politieke stromingen dicht bij elkaar liggen, houdt dit in dat ze een gelijkaardig ruimtelijk profiel hebben. Als kieskantons en politieke stromingen dicht bij elkaar liggen, is de politieke stroming in kwestie belangrijk in het betreffende kieskanton. In deze analyse komt elk kieskanton meerdere malen voor: één keer voor elk verkiezingsjaar. Daardoor kunnen op de bi-plots de trajecten van de kieskantons doorheen de tijd worden gevolgd. Bovenaan op figuur 5 staan de bi-plots van de eerste en de tweede as, waarop het traject van vijf kieskantons uit de centrale stad en vijf kieskantons uit de rand werden uitgete-

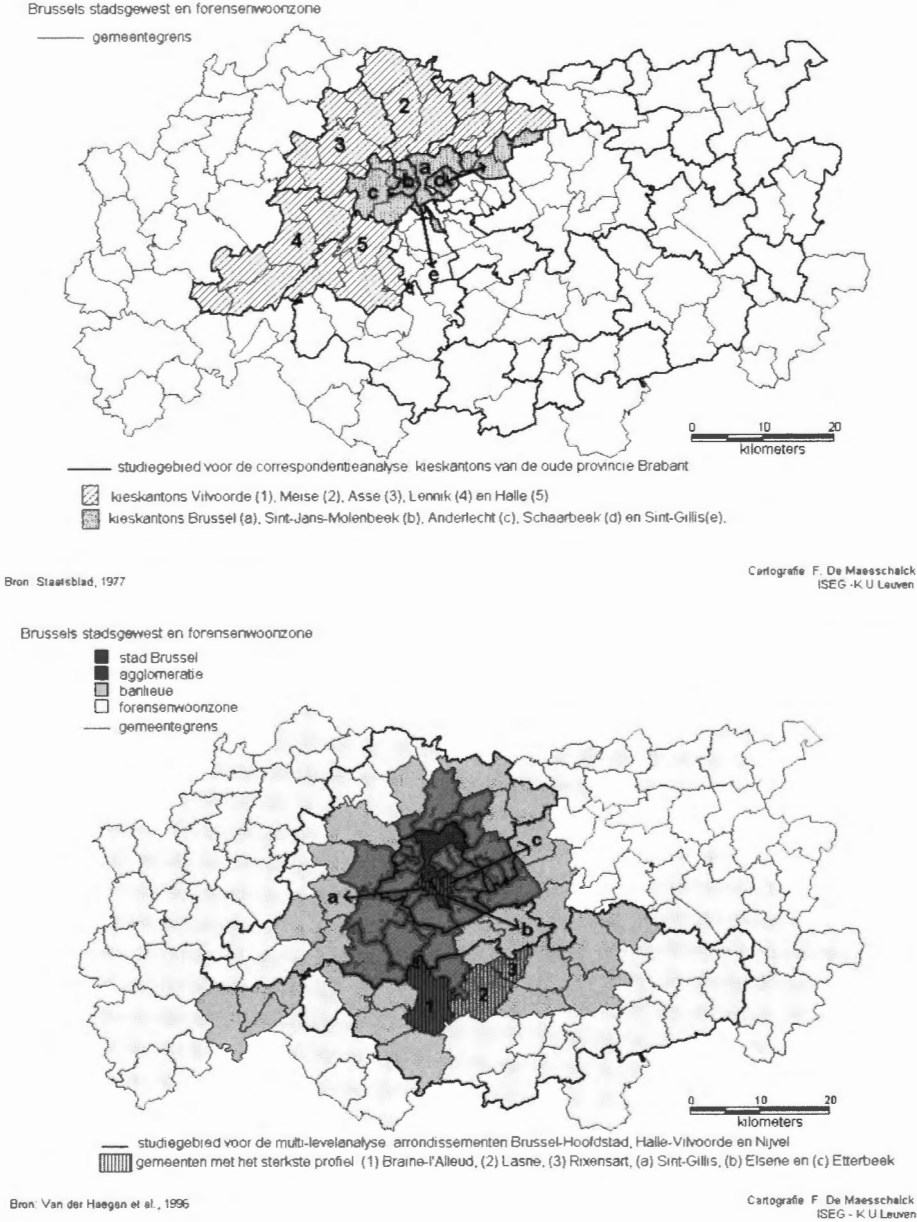
37. Omdat er nog geen survey-data beschikbaar zijn van de laatste parlementsverkiezingen in 2003, werd dit verkiezingsjaar niet betrokken. De electoraal-geografische trends zijn echter gelijkaardig dan bij de verkiezingen in 1999, afgezien van het feit dat de groenen na hun regeringsdeelname grotendeels worden weggevaagd ten voordele van de sociaal-democraten. Zie DE MAESSCHALCK F., *Eigen volk eerst, ook zonder vreemdelingen in de buurt*, AGORA, 19, 2003, 36-39.
38. Het gaat over de volgende groepen: ecologen (ECOLOG), sociaal-democraten (SOCDEM), regionalisten (REG), communisten (COM), andere extreem linkse partijen (XLINKS), extreem rechtse partijen (XRECHTS), liberalen (LIB), christen-democraten (CHRDEM) en overige partijen (REST).
39. Zie GREENACRE M.J., *Theory and Applications of Correspondence Analysis*, London, Academic Press, 1984.

kend (figuur 4).⁴⁰ De eerste as staat voor de tegenstelling tussen partijen die kunnen geïnterpreteerd worden als emanaties van oude breuklijnen (regionalisten, communisten, en in mindere mate christen-democraten) en partijen die verondersteld worden verbonden te zijn met nieuwe breuklijnen (groene partijen, extreem rechts en in mindere mate liberalen). De tweede as toont een tegenstelling tussen verzuilde partijen (sociaal-democraten, christen-democraten en liberalen) en niet-verzuilde partijen (regionalisten, extreem rechts en groene partijen). Het traject van de centraal-stedelijke kantons verloopt verschillend van dat van de kantons uit de rand. Hoewel beide groepen op de eerste as van de klassieke naar de nieuwe partijen evolueren, verloopt de ontwikkeling op de tweede as erg verschillend. Terwijl de kantons in de rand een geleidelijke ontzuiling kennen, die pas na 1987 in een stroomversnelling komt, vertrekken de Brusselse kantons uit een ontzuilde positie. Met name de regionalisten waren er relatief sterk. Vanaf het begin van de jaren '80 is er echter een duidelijke beweging richting verzuilde partijen, die samenhangt met de succesvolle strategie van de klassieke partijen om de regionalistische breuklijn in hun ideologie te integreren. Dit gaat zelfs samen met een lichte terugkeer naar de oude breuklijnen op de eerste as. Vooral na 1987 ondermijnen nieuwe partijen, hoofdzakelijk extreem rechtse en groene partijen, opnieuw de machtsbasis van de klassieke partijen.

Zowel de stad als haar rand kent dus een verschuiving naar de nieuwe, niet-verzuilde partijen. Hoewel die evolutie iets sterker is in de stad, lijkt dit erop te wijzen dat beide gebieden naar een zelfde eindpunt evolueren. De derde as toont evenwel dat dit niet het geval is. Deze as stelt sociaal-democraten, extreem links en ecologisten ten opzichte van extreem rechts en de christen-democraten. Het gaat dus om een links-rechts tegenstelling. Immers, die laatste partijen zijn klassiek georiënteerd op de verdediging van de welvaartsstaat. De christen-democraten en zeker extreem rechts zijn eerder conservatief en meer kritisch ten opzichte van de klassieke herverdelingsmechanismen via de staatsinstellingen. Onderaan op figuur 5 zijn de trajecten van dezelfde kantons uit de stad en de rand uitgetekend op de bi-plot van de eerste en de derde as. De grafieken tonen een duidelijk tegengestelde evolutie. De stedelijke kantons blijven aan de linkerzijde, de kantons uit de rand aan de rechterzijde en het verschil tussen beide versterkt zich. De knikken in het verloop hebben te maken met algemene partijpolitieke evoluties. De meest opvallende knik is er in 1985 en vooral in 1987, toen de sociaal-democraten nationaal hun hoogste scores behaalden sinds 1961, en de christen-democraten hun op één na laagste scores ooit. Die evoluties zijn bovendien het sterkst in de stedelijke omgeving. De liberale partijen bevinden zich op deze de as in het centrum. Suburbaan liberalisme komt in deze as dus niet tot uiting, voornamelijk omdat de liberale partij historisch sterk is ingebed in de Brusselse agglomeratie. De links-rechts tegenstelling tussen stad en rand in het Brusselse kent dus een andere partijpolitieke invulling dan diegene die in Vlaanderen operationeel lijkt. Meer in het algemeen kan worden gesteld dat in de Belgische context die tegen-

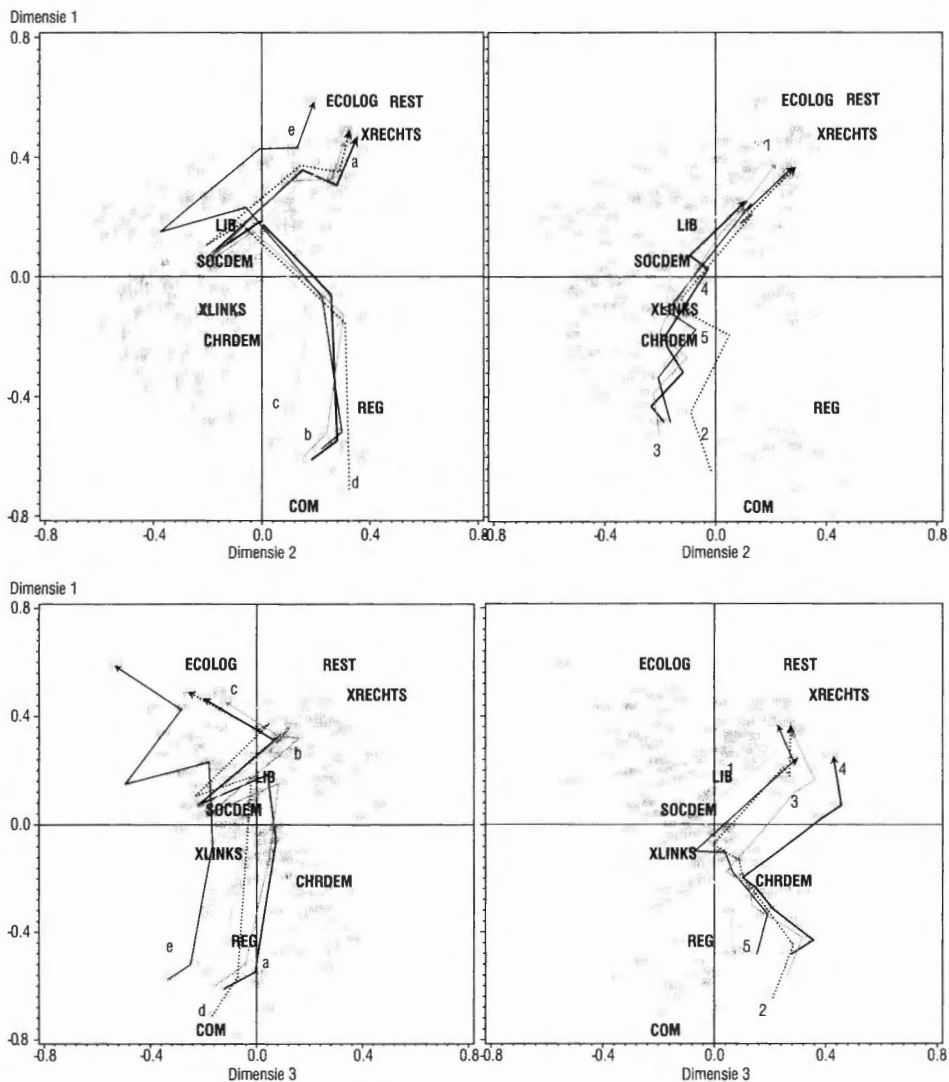
40. De eerste as geeft 42,3 % van de totale informatie weer, de tweede 25,9 % en de derde 11,8 %.

stelling zich niet overal uit in een eenvoudige polarisatie tussen twee grote partijen, zoals dat in de VS het geval is. Immers, in België bestaat een veelheid aan partijen die bovendien binnen de ideologische groepen zijn opgesplitst volgens taal.

Figuur 4. Het Brusselse stadsgewest en het studiegebied voor de correspondentie- en multi-levelanalyse.

Deze resultaten tonen dat er in Brussel een zich versterkende electorale tegenstelling bestaat tussen stad en rand, en dat de nieuwe partijen deze tegenstelling ten minste gedeeltelijk mee construeren. De trajecten van de kieskantons van het

PARTIJEN: ECOLOG = ecologisten, SOCDÉM = sociaal-democraten, REG = regionalisten, COM = communiste, XLINKS = andere extreem linkse partijen, XRECHTS = extreem rechtse partijen, LIB = liberalen, CHRDEM = christen-democraten, REST = overige partijen; KIESKANTONS: 1 = Vilvoorde, 2 = Meise, 3 = Asse, 4 = Lenik, 5 = Halle, a = Brussel, b = Sint-Jans-Molenbeek, c = Anderlecht, d = Schaarbeek, e = Sint-Gillis

Figuur 5. De trajecten van vijf centraal-stedelijke en vijf randstedelijke kantons op de bi-plots van de correspondentie-analyse.

Waalse gedeelte van het Brusselse stadsgewest wijken echter sterk af van die van de kieskantons uit de Vlaamse rand. Zoals dat bij de Vlaamse kantons het geval was is ook hier wel een evolutie naar de nieuwe partijen waarneembaar, met een lichte terugval in 1987 omwille van de hierboven vermelde integratie van de regionalistische breuklijn in de ideologie van de klassieke partijen. Die is er ook verantwoordelijk voor dat de evolutie naar de niet-verzuilde partijen er midden jaren '80 wordt omgekeerd.

Belangrijker in de context van een tegenstelling tussen stad en rand is de vaststelling dat de Waalse randstedelijke kantons zich op de links-rechts tegenstelling eerder aan de linkerkzijde situeren, dicht bij de sociaal-democraten. Die linkse partijpolitieke voorkeur in dit gebied heeft te maken met het verschillende partijpolitieke pad van Vlaanderen en Wallonië. Terwijl Vlaanderen een historisch katholieke regio is, hebben de Waalse kantons een socialistisch verleden. Hoewel deze kieskantons geen deel uitmaakten van de grote Waalse industriële bekkens, kenden ze wel veel kleinstedelijke industriële ontwikkelingen en stonden ze onder sterke invloed van de socialistische mobilisaties in de grote industriële bekkens. De sociaal-democratische partij staat er bijgevolg nog steeds vrij sterk. Daarbij komt dat het partijpolitieke landschap in Franstalig België anders is gestructureerd: de groene partij staat er relatief sterker; extreem rechts is er veel minder goed georganiseerd en speelt electoraal geen grote rol.

Gezien die belangrijke partijpolitieke verschillen aan weerszijden van de taalgrens, wordt in het volgende deel niet met stemgedrag gewerkt, maar met ermee verbonden politieke attitudes. Op die manier kan de huidige tegenstelling tussen stad en rand zoals ze hierboven werd vastgesteld voor het Vlaamse deel van het stadsgewest, op een uniforme manier worden nagegaan voor het hele stadsgewest. Gezien het gaat om data op individueel niveau, kan bovendien worden nagegaan of bovenstaande tegenstelling louter een effect is van een verschillende bevolkingssamenstelling in de stad en in de rand al dan niet.

B. Een analyse op basis van data op individueel niveau

Voor de analyse op individueel niveau wordt gebruik gemaakt van de "1999 General Election Study" van het ISPO en het PIOP, die in België 4239 mensen bevroegen naar hun algemene politieke attitudes en gedrag.⁴¹ Op een uitzondering na⁴² werden deze gegevens nog niet gebruikt voor ruimtelijke analyse.

41. ISPO/PIOP, *1999 General Election Study Belgium. Codebook: Questions and Frequency tables*, Leuven/Louvain-La-Neuve, Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinieonderzoek/Point d'Appui Interuniversitaire sur l'Opinion Publique et la Politique, 2002.

42. LUBBERS M., SCHEEPERS P. & BILLIET J. Multilevel Modelling of Vlaams Blok Voting: Individual and Contextual Characteristics of the Vlaams Blok Vote, *Acta Politica*, 35, 2000, 363-398.

Hier wordt nagegaan of er een verschil is in de mate van ethnocentrisme, afhankelijk van de gemeente waar men woont en van individuele kenmerken. Omwille van de interdependentie van stedelijkheid en diversiteit, kan de mate van ethnocentrisme worden beschouwd als een operationalisering van anti-stedelijke gevoelens.⁴³ Deze worden in de hypothese van een groeiende tegenstelling tussen stad en rand verondersteld sterker te zijn in de rand. Bovendien wijst bovenstaande ecologische analyse erop dat de tegenstelling tussen stad en rand in Brussel op zijn minst gedeeltelijk wordt bepaald door de nieuwe partijen: extreem rechts in de rand en groene partijen in het centrum. Zoals gesteld kunnen deze partijen volgens Swyngedouw op één lijn tegenover elkaar worden geplaatst op een as universalistische culturele openheid versus particularistische culturele geslotenheid.⁴⁴ De mate van ethnocentrisme is eveneens een operationalisering van deze tegenstelling.

De gemeenten die zich in de administratieve arrondissementen Brussel, Halle-Vilvoorde of Nijvel bevinden en elk minstens tien geïnterviewden hebben werden gebruikt voor de analyse. Het gaat over de arrondissementen die in belangrijke mate samenvallen met het Brussels stadsgewest (figuur 4). In totaal werden 32 gemeenten behouden met in totaal 843 geïnterviewden.⁴⁵

Deze dataset is een hiërarchische dataset: individuen zijn gebundeld in gemeenten, die samen de gehele dataset vormen. De methode die het meest geschikt is voor de analyse van hiërarchische data, is multi-level analyse. Multi-level analyse is een vorm van regressie-analyse, waarbij na het opstellen van een algemene regressievergelijking op basis van de oorspronkelijke data op individueel niveau de overblijvende variantie wordt verdeeld in een 'individuele' variantie en een 'tussen-groep' variantie. Daarbij definieert men de groepen op voorhand (in dit geval gemeenten). De 'tussen-groep' variantie duidt op verschillen tussen gemeenten, de 'individuele' variantie op verschillen tussen individu's. Deze 'tussen-groep' variantie wordt verder gebruikt om aparte regressievergelijkingen te maken voor de verschillende groepen. Daarbij wordt aan zogenaamde 'shrinkage estimation' en 'borrowing strength' gedaan. Dit houdt in dat de schatting van de parameters van de algemene regressievergelijking een gewogen gemiddelde is van de kleinste kwadraten methode – regressies van de groepen, maar zo gewogen dat die regressies met de grootste betrouwbaarheid het meeste impact hebben. Omgekeerd worden de schattingen van de parameters van de aparte regressievergelijkingen beïnvloed door de algemene regressievergelijking, en des te meer naarmate de schattingen niet precies zijn. Kelvin Jones stelt dat "the(se) shrinkage estimates

43. Zie KESTELOOT C. & DE MAESSCHALCK F., *op. cit.*, 2001.

44. SWYNGEDOUW M., *op. cit.*, 1994.

45. Deze data laten toe te werken op het niveau van gemeenten en niet op dat van kieskantons. Daardoor hebben we reeds een groot aantal ruimtelijke eenheden zonder het arrondissement Leuven te betrekken. Het aantal geïnterviewden ligt in dit arrondissement lager dan in de andere drie, en zij wonen voornamelijk in het oosten van dat arrondissement, buiten de forensenwoonzone van Brussel of in de uiterste rand ervan.

'borrow strength' (...) from all the data simultaneously".⁴⁶ Multi-level analyse modelleert de verschillende niveau's dus tegelijkertijd.

De mate van ethnocentrisme wordt gemeten door een optelling van acht schalen (1 = completely disagree; 5 = completely agree) die ethnocentrisme operationaliseren.⁴⁷ Via 'cronbachs alpha' werd nagegaan of deze gecreëerde schaal betrouwbaar was. De bekomen waarde voor deze 'cronbachs alpha' is 0.93, ruim boven de 0.7 die wordt aanvaard als een goede waarde.⁴⁸ Deze schaal heeft een minimum van 8 (helemaal niet ethnocentristisch) en een maximum van 40 (erg ethnocentristisch). Als verklarende variabele op individueel niveau werd het maandelijks inkomen van het huishouden gebruikt, dat gemeten wordt aan de hand van een ordinale variabele (1 = < 20000 BEF, 2 = 20000–24999 BEF, 3 = 25000–29999 BEF, 4 = 30000–34999 BEF, ..., 28 = > 150000 BEF). Gezien de tegenstelling tussen stad en rand zich in belangrijke mate binnen de middenklasse zou voordoen, is het voor deze analyse belangrijk de impact van het behoren tot een bepaalde klasse uit te zuiveren. Het opleidingsniveau als operationalisering voor dit onderscheid ligt meer voor de hand dan het inkomen, maar deze gegevens bevatten niet voldoende categorieën voor een waardevolle multi-levelanalyse.

Solution for Fixed Effects					
Effect	Estimate	Standard Error	DF	t Value	Pr > t
Intercept	24.6860	1.2027	31	20.52	<.0001
INCOM	-0.1243	0.03730	31	-3.33	0.0022

Covariance Parameter Estimates					
Cov Parm	Subject	Estimate	Standard Error	Z Value	Pr Z
UN(1,1)	NIS	32.9549	12.0128	2.74	0.0030
UN(2,1)	NIS	-0.8757	0.4177	-2.10	0.0360
UN(2,2)	NIS	0.01900	0.01391	1.37	0.0860
Residual		54.1476	3.1563	17.16	<.0001

Figuur 6. Output van de multi-levelanalyse.

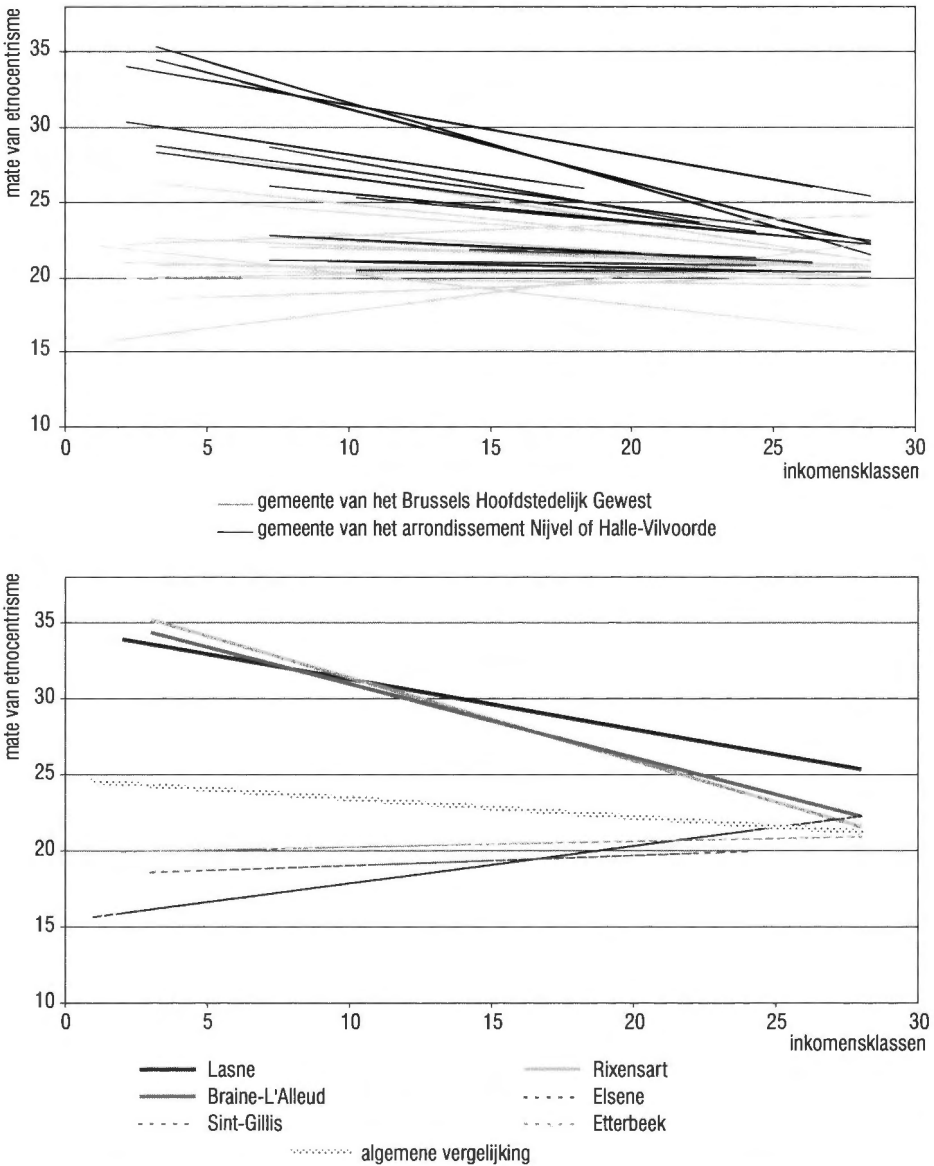
- 46. JONES K., Specifying and estimating multi-level models for geographical research, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16, 1991, 148–159.
- 47. Deze zijn: Belgium should not have guest workers, Immigrants cannot be trusted, Guest workers threaten work of Belgians, Guest workers exploit social security, Muslims a threat to our culture, Repatriate guest workers when less jobs, No political activities for immigrants, More conditions to become a Belgian (ISPO/PIOP, 2002). Oorspronkelijk stond 1 voor 'completely agree' en 5 voor 'completely disagree', maar deze schaal werd omgekeerd zodat een hoge score op de schaal overeenkomt met een hoge mate van ethnocentrisme.
- 48. SANTOS J.R.A., Cronbach's alpha: A tool for assessing the reliability of scales, *Journal of Extension*, 37, 1999.

Figuur 6 geeft de output van de multi-levelanalyse. De bovenste tabel toont informatie over de algemene vergelijking, en daaruit blijkt dat zowel de (positieve) intercept als de (negatieve) coëfficiënt van die vergelijking significant zijn op het 0.01 niveau. De mate van ethnocentrisme daalt dus significant naarmate het inkomen stijgt. De onderste tabel splitst de overblijvende variantie uit naar individuele en groepsvariantie. De individuele residuele variantie bedraagt 54,1476 en is significant op het 0,01 niveau. Naast het inkomen zijn er dus nog andere individuele variabelen die de mate van ethnocentrisme bepalen. De residuele groepsvariantie werd uitgesplitst naar de variantie van de intercept, de variantie van de coëfficiënt en de covariantie tussen intercept en coëfficiënt. Vooral de eerste heeft een hoge waarde van 32,9549 en is significant op het 0.01 niveau. Dit cijfer is relatief groot in vergelijking met de individuele residuele variantie van 54,1476 en toont dus aan dat heel wat van de residuele variantie zich op het gemeenteniveau bevindt. De groepsvariantie voor de coëfficiënt en de covariantie tussen coëfficiënt en intercept zijn niet significant op het 0.01 niveau.

Figuur 7 geeft de regressierechten op het niveau van de verschillende gemeentes. Op de grafiek bovenaan staan de rechten van alle gemeenten. Op deze figuur is er een verschil gemaakt tussen de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de andere gemeenten. Daarbij valt op dat de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gemiddeld een lagere score hebben, en de rechten verlopen minder aflopend of zelfs oplopend. Dat wil zeggen dat het ethnocentrisme minder sterk aanwezig is in de Brusselse gemeenten dan in de randgemeenten, en dat de waarde minder sterk daalt of zelfs toeneemt naarmate het inkomen stijgt, hoewel bij die laatste vaststelling voorzichtigheid is geboden gezien de groepsvariantie voor de coëfficiënt niet significant bleek op het 0.01 niveau. Als alleen de drie uiterste rechten bovenaan en onderaan beschouwd worden (figuur onderaan, waarop ook de algemene regressievergelijking is afgebeeld) wordt de ruimtelijke systematiek nog duidelijker: de drie gemeenten met de hoogst liggende rechten liggen in de banlieue of in de verre agglomeratie en behoren tot de rijkste van België; de drie gemeenten met de laagst liggende rechten liggen erg centraal in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (figuur 4) en behoren tot de armere gemeenten van België. De twee hoogst gelegen regressierechten van de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn Sint-Lambrechts-Woluwe en Sint-Pieters-Woluwe zijn: samen met Watermaal-Bosvoorde de rijkste gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Opvallend is verder dat de attitudes meer gaan gelijklopen naarmate het individuele inkomen stijgt. Dit lijkt te wijzen op een tendens dat de tegenstelling tussen stad en rand zich nog meer stelt binnen de lagere inkomensklassen en niet uitsluitend binnen de middenklasse, hoewel hier opnieuw voorzichtig geboden is omdat de groepsvariantie van de coëfficiënt niet significant is op het 0.01 niveau.

De woonplaats is dus wel degelijk van invloed op de politieke attitudes, en het gaat niet alleen om een neveneffect van de bevolkingssamenstelling. Naast suburbanisatie hebben de (relatief beperkte) gentrificatie evenals de naturalisatie van buitenlanders in het Brusselse waarschijnlijk ook hun impact. De hoog opgeleide

jongeren tussen 21 en 35 jaar zonder kinderen in het Brusselse stadsgewest die ondervraagd werden door het ISPO/PIOP oriënteren zichzelf linkser en stemmen ook meer op de sociaal-democratische en groene partijen als ze in de stad wonen eerder dan in de rand. Daarnaast was meer dan 10% van het aantal verkozenen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen

Figuur 7. De regressierechten van de multi-levelanalyse op het niveau van de gemeenten.

en voorlaatste gewestverkiezingen van niet-Europese origine,⁴⁹ en de overgrote meerderheid daarvan is van sociaal-democratische of groene kleur,⁵⁰ partijen die klassiek in het linkse kamp worden ondergebracht.

IV. Conclusie

In de Westerse democratieën ontwikkelden de partijen die rond de klassieke breuklijnen waren gestructureerd vooral regionale electorale patronen. Dit is niet het geval voor partijen die verbonden zijn met nieuwe breuklijnen of vernieuwde klassieke partijen. Zij vormen electorale patronen die de verschillende zones van de stadsgewesten volgen, die zich hebben ontwikkeld in de naoorlogse periode rond de historische stad. In de Vlaamse context werd deze ruimtelijkheid van oude en nieuwe breuklijnen duidelijk vastgesteld. De electorale structuren die gebonden zijn aan de verschillende zones van stadsgewesten leidden ons naar de Angelsaksische literatuur die stelt dat suburbanisatie aanleiding geeft tot een breuk tussen stad en rand. Daarbij ontwikkelingen stedelingen welvaartsstaat-georiënteerde attitudes en de inwoners van de suburbane rand conservatieve en neoliberalen attitudes. Politieke partijen zijn medeconstituerende elementen van deze tegenstelling. In dit artikel werd nagegaan in welke mate zo'n tegenstelling zich ook in België voordoet. Er werd gekozen voor het Brusselse stadsgewest. Dit is veruit het grootste in België, en suburbanisatie en bijgevolg sociale polarisatie was en is er erg sterk. Uit de resultaten blijkt dat er duidelijk sprake is van een tegenstelling tussen de stad en haar suburbane rand. In het Vlaamse gedeelte van het stadsgewest werd er op basis van het stemgedrag een links-rechts tegenstelling vastgesteld, die mee bepaald werd door de nieuwe partijen Agalev en het Vlaams Blok. Dergelijke tegenstelling werd niet vastgesteld in het Waalse gedeelte van het stadsgewest, onder meer omwille van de verschillende partijpolitieke historiek in het Waalse en Vlaamse landsgedeelte, dat recent nog werd versterkt door de federalisering. Om het gehele stadsgewest op een uniforme wijze te kunnen analyseren, werd daarom gebruik gemaakt van achterliggende stemmotieven die de tegenstelling tussen stad en rand operationaliseren. Daaruit blijkt dat die tegenstelling wel degelijk operationeel is over het gehele stadsgewest. Bovendien kan dit niet alleen worden verklaard door een verschillende bevolkingssamenstelling. De woonplaats is ook van invloed. Er werd met andere woorden aangetoond dat de suburbane inwoner meer rechtse waarden ontwikkelt, terwijl het omgekeerde het geval is in de centrale stad.

49. JACOBS D. & SWYNGEDOUW M., Politieke participatie en zelforganisatie van allochtonen in de Brusselse gemeenten. Een verkenning., pp. 261-290 in E. Witte, A. Alen, H. Dumont, P. Vandernoot & R. De Groof (eds.), *De Brusselse negentien gemeenten en het Brussels model*, Brussel, Larcier, 2003.

50. JACOBS D., MARTINIELLO M. & REA A., Changing Patterns of Political Participation of Citizens of Immigrant Origin in the Brussels Capital Region: The October 2000 Elections, *Journal of International Migration and Integration*, 3, 2003, 201-221.

Er bestaat dus ook in België het gevaar van een groeiende polarisatie tussen stad en rand op het niveau van de stadsgewesten. Daarbij is de rijkere suburbane gordel steeds minder bereid zijn welstand te delen met de centrale steden waar alnog die rijkdom wordt geproduceerd. Door de geringere sociaal-economische polarisatie en de nog overwegend centraal gelokaliseerde werkgelegenheid kan de Brusselse situatie nog niet worden gespiegeld aan die in de VS, maar een politiek-electorale tegenstelling is er wel al werkzaam. Bovendien kunnen politieke partijen deze tegenstelling electoraal gebruiken en aldus versterken. Door de veelheid aan partijen is dit niet altijd even helder als dat in het tweepartijstelsel van de VS het geval is, maar gezien de suburbane inwoners numeriek een steeds grotere electorale macht vormen, is het verleidelijk voor politieke partijen die kant te kiezen. Dit kan ook gevolgen hebben voor het stedelijk beleid op nationaal en regionaal niveau. Een 'suburbanisatie' van dit stedelijk beleid is niet denkbeeldig. Immers, stedelijk beleid is niet alleen een gemeentelijke bevoegdheid, maar ook een gewestelijke en federale. Bovendien heeft het gewestelijke niveau bevoegdheid over de gemeenten. Daarnaast zorgen de linken binnen de partijen ervoor dat suburbane belangen ook in de stad worden verdedigd.⁵¹ Dit kan op termijn gevolgen hebben voor zowel de stad als de rand. In een "glocaliserende" economie⁵² vindt economische competitie meer en meer plaats tussen stadsregio's, waardoor groeicoalities op dit niveau van vitaal belang worden geacht. De ruimtelijke electorale tegenstelling maakt de vorming daarvan niet eenvoudig.

SUMMARY

The divided urban region of Brussels: the political and electoral differences between a city and its fringe

This paper deals with the electoral and political consequences of urban region formation. The electoral geography of new political parties differs substantially from that of traditional ones. New parties are mainly successful in different parts of urban regions. The declining traditional parties have rather a regional pattern, although some of them show new spatial patterns too. These developments are interpreted in the context of the cleavage theory, in which old and new cleavages are linked with a different spatiality. Following the Anglo-Saxon literature an increasing process of polarisation is hypothesised between the welfare state orientated city and a neo-conservative and neo-liberal suburban fringe. This article examines and proofs the existence of these processes in the urban region of Brussels by means of individual-level and ecological electoral data.

51. KESTELOOT C., *Urban socio-spatial configurations and the future of European cities*, paper prepared for the Eurex on line seminar 2003, 2003.
52. Zie SWYNGEDOUW E., *Elite Power, Global Forces, and the Political Economy of 'Glocal' Development*, pp. 541-558 in G.L. Clark, M.P. Feldman & M.S. Gertler, *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Een kandidaat uit mijn buurt? De scheve spreiding van kandidaten voor de Brusselse gewestverkiezingen over armere en rijkere buurten

Dirk JACOBS

Chargé de cours, Institut de Sociologie,
Université Libre de Bruxelles

1. Inleiding

Volgens Gallagher en Marsh¹ is geografische spreiding één van de belangrijkste criteria waarmee partijen rekening houden bij de lijstsamenstelling. Leyenaar, Niemöller en van der Kooij² stelden empirisch vast dat bij lokale verkiezingen in Nederland de spreiding over de gemeente alleszins één van de drie belangrijkste criteria is die partijen hanteren bij het samenstellen van de lijst. In deze bijdrage wil ik nagaan of dit op buurtniveau ook opgaat voor wat de feitelijke lijstsamenstelling voor de Brusselse gewestverkiezingen van 2004 betreft. Wonen kandidaten in alle wijken van het gewest? Meer bepaald wens ik na te gaan of we een evenwichtige verdeling van kandidaten terugvinden als we een onderscheid maken tussen achtergestelde buurten, middenklasse buurten en rijkere buurten. Vinden we kandidaten terug uit alle typen buurten en weerspiegelt dit het algemene woonpatroon van de bevolking? Ik laat in deze onderzoeksnota in het midden of het hier om een doelbewuste strategie of om een eerder onbewust gevolg van het hanteren van bepaalde criteria bij de lijstvorming gaat. Ik kijk louter naar het eindresultaat, los van de intenties van partijen.

Voor de federale verkiezingen van 2003 en de regionale verkiezingen van 2004 hebben politicologen van de KULeuven interessant onderzoek verricht naar het profiel van de kandidaten.³ Zich vooral baserend op de informatie (geslacht,

1. GALLAGHER, M. & MARSH, M. *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics*, London, Sage, 1988.
2. LEYENAAR, M., NIEMOLLER, K. & VAN DER KOOIJ, A., *Kandidaten gezocht. Politieke partijen en het streven naar grotere diversiteit onder gemeenteraadsleden*, IPP, Amsterdam, 1999.
3. FIERS, S. & NOPPE, J. *Spiegel van de samenleving? Het profiel van de kandidaten op de lijsten van de parlementsverkiezingen van 18 mei 2003*. Afdeling Politicologie K.U. Leuven, Leuven, 2003; FIERS, S., NOPPE, J., DEPAUW, S. & LIBBRECHT, L. (2004) *Het profiel van de kandidaten op de lijsten bij de Vlaamse, Europese en Brusselse verkiezingen van 13 juni 2004*. Afdeling Politicologie K.U. Leuven, Leuven, 2004; WAUTERS, B., NOPPE, J. & FIERS, S. 'Nationale kopstukken, lokale sterkhouders en onbekende kandidaten. Een analyse van de lokale verankering van kandidaten en gekozenen bij de parlementsverkiezingen van 18 mei 2003', *Belgeo*, (2): 165-185, 2003.

leeftijd, beroep en woonplaats) die de betrokkenen dienden te verstrekken op het moment van hun kandidatuur bij de voorzitter van het hoofdbureau van de bevoegde kiesomschrijving, hebben zij het profiel van de kandidaten van de verschillende partijen onderzocht. Collega politicologen van de ULB ondernamen een gelijkaardige analyse van het profiel van Franstalige kandidaten voor de federale verkiezingen van 2003 en voor de gewestverkiezingen van 2004.⁴ Delwit en zijn collega's stelden – wat het eindresultaat betreft – bij hun studie van het sociologische profiel van Franstalige kandidaten voor de Brusselse gewestverkiezingen een vorm van 'elitisme' vast: ze zijn doorgaans hogergeschoold, behoren vaker tot de actieve beroepsbevolking, komen uit hogere socio-professionele categorieën en behoren in grote mate tot de middelbare leeftijdscategorieën (40–59 jaar). Ze stellen vast dat dit elitisme nog toeneemt onder de kandidaten die een verkiesbare plaats innemen en al helemaal onder de verkozenen. In dat licht spreken ze over een 'fuikeffect'. Het elitisme wordt namelijk nog versterkt onder de verkozenen.

Nu kunnen we ons de vraag stellen of een gelijkaardig fuikeffect ook optreedt wat geografische spreiding betreft. Stel dat partijen flink wat kandidaten hebben die in achtergestelde buurten wonen, worden zij dan vervolgens 'weggefilterd' door de verkiezingsuitslag? In het kader van lopend onderzoek naar allochtone politici⁵ heb ik eveneens een analyse ondernomen van het profiel van de Brusselse kandidaten voor de gewestverkiezingen, ondermeer gebruik makend van dezelfde data van de griffie. In tegenstelling tot de teams van respectievelijk Fiers en Delwit, werd in mijn analyse evenwel bijzondere aandacht besteed aan de woonplaats van de kandidaten op het niveau van buurten. Deze onderzoeksnota wil de resultaten van die bijkomende exercitie presenteren.

II. De kandidaten voor de Brusselse gewestverkiezingen van 13 juni 2004

Voor de 89 zetels van het Brussels Parlement, waren er 1083 kandidaturen (764 effectieve kandidaturen en 319 opvolgers). Het gaat om 872 kandidaten op Franstalige lijsten en om 211 kandidaturen op Nederlandstalige lijsten. 176 personen waren zowel effectief kandidaat als opvolger. Dat was het geval voor 148 Fransta-

4. DELWIT, P., HELTINGS, B., PILET, J.-B., VAN HAUTE, E. 'Le profil des candidats francophones aux élections fédérales du 18 mai 2003', *Courrier hebdomadaire du CRISP* N° 1874-1875, Bruxelles, CRISP, 2005; DELWIT P., HELTINGS, B., PILET, J.-B., VAN HAUTE, E. (2005b) 'Le profil des candidats francophones aux élections régionales et européennes du 13 juin 2004', *Courrier hebdomadaire du CRISP*. N° 1880-1881, Bruxelles, CRISP, 2005.
5. Dirk Jacobs en Andrea Rea (ULB), Hassan Bousetta en Marco Martiniello (ULg) en Marc Swyngedouw (KULeuven) participeren aan dit onderzoek naar allochtone politici te Brussel. De eerste resultaten werden gepresenteerd op de workshop 'Le profil des élus et des candidats aux élections régionales bruxelloises de juin 2004' op het Troisième congrès triennal de l'ABSP-CF, Université de Liège, "Politologie francophone: Un état des lieux. Axes porteurs et jeunes chercheurs", Liège, 29 avril 2005.

ligen (17% van alle Franstalige kandidaturen) en voor 28 Vlamingen (13% van alle Nederlandstalige kandidaturen). Laten we even de cumul van effectieve kandidaturen en kandidaturen als opvolgers per partij nader bekijken. Elke partij had de mogelijkheid om 16 opvolgers te presenteren, respectievelijk voor een maximum van 72 effectieve kandidaten aan Franstalige kant en 17 effectieve kandidaten aan Vlaamse kant. Uit tabel 1 kunnen we aflezen dat vooral de kleine partijen een beroep doen op dubbele kandidaatstellingen voor het Brussels Parlement.⁶ Dit is wellicht de reflectie van de moeilijkheid die zulke kleine partijtjes ondervinden om voldoende geschikte kandidaten te vinden om de lijst volledig te vullen. In totaal waren er 907 verschillende 'unieke' kandidaten: 724 verschillende personen waren kandidaat op een Franstalige lijst (79,8%) en 183 verschillende personen waren kandidaat op een Vlaams lijst (20,2%). Voor de analyses in de rest van deze onderzoeksnota vormt de groep van 907 'unieke'

Tabel 1. Overzicht van effectieve kandidaten en opvolgers per lijst.

Lijst (alfabetische volgorde)	Aantal effectieve kandidaten	Aantal opvolgers	Dubbele kandidaturen	% dubbele kandidaturen onder opvolgers	'unieke' kandidaturen
BELG. UNIE-BUB	5	5	4	80,0%	6
BUB – NB	32	16	16	100,0%	32
CD&V/N-VA	17	16	1	6,3%	32
CDF	72	16	16	100,0%	72
CDH	72	16	2	12,5%	86
ECOLO	72	16	0	0,0%	88
FIRE	7	7	7	100,0%	7
FN	72	16	16	100,0%	72
FNB	11	11	10	90,9%	12
GROEN!	17	16	0	0,0%	33
Ludocratie	15	15	14	93,3%	16
MR	72	16	0	0,0%	88
PCP	35	16	16	100,0%	35
PH	14	14	14	100,0%	14
PJM	29	16	16	100,0%	29
PS	72	16	0	0,0%	88
PTB+PVDA+	59	16	16	100,0%	59
RWF-RBF	29	16	12	75,0%	33
sp.a-spirit	17	16	0	0,0%	33
VDB	11	11	11	100,0%	11
VLAAMS BLOK	17	16	4	25,0%	29
VLD VIVANT	17	16	1	6,3%	32
TOTAAL	764	319	176	55,2%	907

6. Met dubbele kandidaturen bedoelen we hier enkel mensen die zowel effectief kandidaat waren voor het Brussels Parlement als opvolger. Dezelfde dag vonden er ook Europese verkiezingen plaats en de Vlamingen konden zich ook kandidaat stellen voor de rechtstreekse verkiezing van de 6 Brusselse Vlamingen in het Vlaams Parlement. De overlappende kandidatuurstellingen met die verkiezingen worden hier niet in overweging genomen.

kandidaten onze onderzoekspopulatie. Al deze kandidaten dienden hun woonplaats kenbaar te maken aan de voorzitter van het hoofdbureau van hun kiesomschrijving op het moment van hun kandidatuurstelling. De informatie over hun woonplaats is dus exhaustief. We hercodeerden alle adressen naar de statistische sectoren, zoals afgebakend door het Nationaal Instituut voor de Statistiek, van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Statistische sectoren overlappen min of meer met wat men gewoonlijk 'buurten' of 'wijken' noemt.

III. De ruimtelijke spreiding van de kandidaten op buurtniveau

Laten we eerst even het globale plaatje bekijken. Hoe staat het met de geografische verdeling van alle kandidaten over de verschillende statistische sectoren (wijken) van Brussel heen? Nemen we wat kandidaturen betreft een evenwichtige verdeling waar voor heel Brussel? Levert elk stuk van het stadsgewest kandidaten aan voor de gewestverkiezingen? Het antwoord op die vraag lijkt in eerste instantie positief te zijn als we figuur 1 bekijken. Abstractie makend van de statistische sectoren waar er minder dan 200 inwoners zijn (parken, administratieve zones, industriezones, enzovoort), leveren inderdaad zowat alle Brusselse wijken kandidaten voor de gewestverkiezingen.

In een volgende stap kunnen we een onderscheid maken naar de verdeling van kandidaten volgens het onderscheid tussen achtergestelde buurten, middenklasse buurten en rijkere buurten. We hanteren hierbij de typering van wijken van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest volgens de indeling van Jacobs en Swyngedouw.⁷ Aan de hand van een kansarmoede-indicator⁸ deelden zij alle wijken van Brussel volgens hun mate van achterstelling in en gebruik makend van een clusteranalyse hebben zij aangeduid welke wijken als de meest achtergestelde gezien moet worden. Jacobs en Swyngedouw kwamen uit op 127 kansarme buurten, 231 middelmatige buurten en 244 betere buurten. De kansarme buurten bevinden zich

7. Ik hanteer hier de indeling van buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zoals voorgesteld door Jacobs en Swyngedouw op basis van de volkstellingsgegevens van 1991. Een uitvoerige beschrijving van de methodologie en de kaart van Brussel is te vinden in: JACOBS, D. & SWYNGEDOUW, M. 'Een nieuwe blik op achtergestelde buurten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest', *Tijdschrift voor Sociologie*, 21 (3): 197-228, 2000. Jammer genoeg waren de volledige gegevens van de meest recente volkstelling van 2001 op het moment van het schrijven van dit artikel (medio 2005) nog steeds niet beschikbaar op het niveau van de statistische sectoren en kon er dus geen recentere indeling gemaakt worden. Op basis van onze terreinken- nis en afgaande op de eerste voorlopige analyses op basis van de deels beschikbare data van de volkstelling 2001, lijkt het er niet op dat de lokalisatie van de meest achtergestelde buurten in Brussel grote wijzigingen heeft ondergaan.
8. De kansarmoede-indicator werd geconstrueerd op basis van vier direct geobserveerde variabelen: gemiddeld inkomen per persoon, percentage werkzoekenden, percentage woningen zonder basiscomfort en percentage huishoudens zonder vaste telefoon. Een confirmatorische factoranalyse bevestigde dat deze vier variabelen één onderliggende latente variabele meten.

overwegend in de negentiende eeuwse gordel rond de vijfhoek (de oude arbeidersbuurten in de gemeenten Anderlecht, Molenbeek, Schaarbeek, Sint-Joost, Brussel, Sint-Gillis en Vorst). De betere buurten bevinden zich vooral in de zuidoost zone van het gewest. De middenklasse wijken bevinden zich in de bufferzone tussen rijk en arm en daarnaast voornamelijk aan de westkant van Brussel.

In tabel 2 vinden we de verdeling terug aangaande de aanwezigheid van kandidaten in de verschillende types van buurten, in relatie tot de gehele bevolkingsverdeling. We stellen vast dat 29,3% van de kandidaten in de achtergestelde buurten woont, tegenover 36,5% van alle kandidaten die in de middenklasse buurten wonen en 34,1% van de kandidaten die in de kansrijke buurten wonen. Wat de verdeling van de gehele Brusselse bevolking betreft, kunnen we eraan herinneren dat 27,5% in de 127 meest achtergestelde buurten woont, dat 34,1% in de 231 tussenbuurten wonen en dat 38,2% in de 244 kansrijkste buurten wonen.⁹ Grosso modo kunnen we dus stellen dat de spreiding van kandidaten per type wijk min of meer overeenstemt met de verdeling van de bevolking in zijn totaliteit over de drie types van buurten. De kandidaten die in achtergestelde buurten wonen en in middenklasse buurten wonen, zijn zelfs licht oververtegenwoordigd.

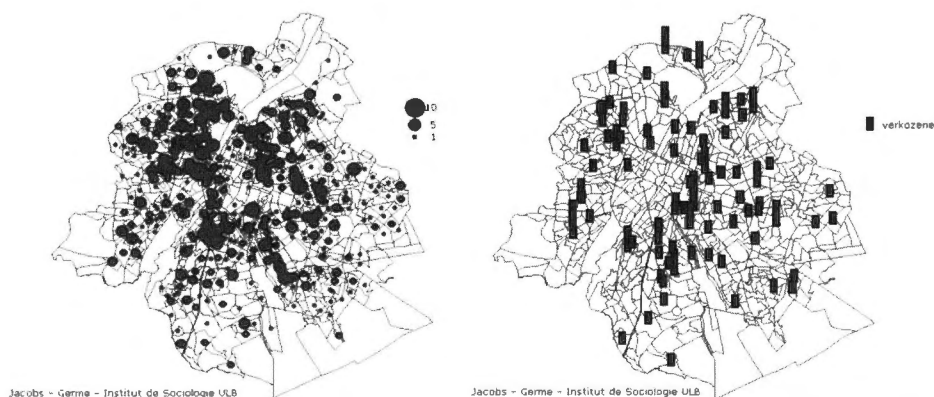
Tabel 2. Spreiding van kandidaten voor de Brusselse parlementsverkiezingen over drie types buurten (achtergesteld, gemiddeld en kansrijk).

Type buurt	% van alle Brusselse kandidaten	% van Brusselse bevolking
Achtergestelde buurt	29,3%	27,5%
Gemiddelde buurt	36,5%	34,1%
Kansrijke buurt	34,1%	38,2%

In een volgende stap bekijken we of eenzelfde geografische spreiding zich ook manifesteert onder de kandidaten die uiteindelijk verkozen geraken. Op het eerste zicht lijkt de geografische spreiding van de gekozenen (figuur 2) op buurtniveau inderdaad sterk vergelijkbaar te zijn met de verdeling van alle kandidaten (figuur 1). De wijken met verkozen kandidaten lijken zich in verhouding tot de wijken zonder gekozen kandidaten zowat overal te bevinden. Bekijken we de woonplaats van de verkozenen echter in relatie tot de lokalisatie van de meest kansrijke buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dan merken we dat die verkozenen beduidend vaker in de meer kansrijke en welgestelde zone van Brussel wonen.¹⁰ Maar liefst de helft (50,5%) van alle verkozenen wonen in de kansrijke buurten, tegen 28,4% in de middenklasse buurten en 21% in de meest achtergestelde buurten. Onder de verkozenen zijn de kandidaten die afkomstig zijn uit de meest kansrijke buurten dus sterk oververtegenwoordigd.

9. We baseren ons hier op de gegevens van de volkstelling van 1991.

10. Cramers' $V = 0,199$, sign. 0,002.

Figuren 1 en 2. Ruimtelijke verdeling van alle kandidaten (links) en alle gekozenen (rechts) in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (verkiezingen 2004) op het niveau van de statistische sectoren.

Er lijkt dus een filterproces op te treden door de stembuslag. Er is misschien een redelijke geografische spreiding bij het geheel van de kandidaten – zelfs een oververtegenwoordiging van kandidaten uit armere buurten – maar die evenwichtige spreiding verdwijnt als we de blik enkel op de uiteindelijk verkozen kandidaten richten. De gekozen politici wonen in de eerste plaats in de kansrijkere buurten. Treedt hier een fuikeffect op? Selecteert de kiezer via de voorkeurstemmen de kandidaten uit de betere wijken of hebben kandidaten uit betere wijken misschien vaker verkiesbare plaatsen? Uit onderzoek van het sociologisch profiel weten we dat kandidaten over het algemeen een wat elitairder profiel kennen dan de bevolking in het algemeen. We weten ook dat dit elitisme nog versterkt wordt onder verkiesbare kandidaten en zeer sterk tot uiting komt bij de uiteindelijk verkozenen. Om na te gaan of een gelijkaardig filtereffect optreedt naar woonplaats, bekijken we de resultaten van de verschillende partijen van naderbij.

Een eerste vaststelling die zich opdringt is dat de algemene tendens van verkozenen – parlementairen en ministers – om in de rijkere buurten te wonen zich niet bij alle partijen in dezelfde mate manifesteert. Niet alle partijen hebben verkozen politici die in grote meerderheid in de wat rijkere buurten wonen. Dit is vooral het geval voor het Vlaams Blok (83% of 5 op 6), FN (75% of 3 op 4), MR (64% of 16 op 25) en CDH (54% of 6 op 11), terwijl een veel kleiner aandeel van de verkozenen van de PS (35% of 10 op 29) en ECOLO (12% of 1 op 8) in de rijkere buurten wonen.

Kaarten die het woonpatroon van de verkozenen van de twee grootste fracties in het Brussels Parlement visueel weergeven, in relatie tot de lokalisatie van de rijkste buurten in het stadsgewest, helpen dit verder verduidelijken. Zo blijkt uit figuur 3 de tendens van MR-verkozenen om eerder in de betere buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (in het grijs aangeduid) te wonen. De verkozenen van de PS wonen, zoals we kunnen zien in figuur 4, dan weer eerder in de achtergestelde buurten (35% van de PS-verkozenen tegenover 16% van de MR-verkozenen) en de middenklasse buurten (28% van de PS-verkozenen tegenover 20% van

de MR-verkozenen). We kunnen ter vergelijking nog aanstippen dat 37% (3 op 8) van de verkozenen van Ecolo in de meest achtergestelde buurten wonen.

de woonplaats van MR-verkozenen
en de situering van de kansrijke buurten

de woonplaats van PS-verkozenen
en de situering van de kansrijke buurten

Figuren 3 en 4. Ruimtelijke verdeling van de MR-verkozenen en PS-verkozenen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in relatie tot de kansrijke buurten.

De verklaring voor dit fenomeen moeten we niet te ver gaan zoeken. Het woonprofiel van de verkozen kandidaten van een bepaalde partij volgt namelijk grotendeels het woonprofiel van het geheel van kandidaten van diezelfde partij. Dit is met name het geval voor de twee grootste fracties: de MR en de PS. Tabel 3 geeft per lijst de percentages weer van kandidaten die in de meer achtergestelde buurten wonen of in andere buurten wonen. Over het algemeen vallen er duidelijke en belangrijke verschillen vast te stellen (Cramers' $V=0.429$, significant op niveau < 0.001). Wat de grote partijen betreft, stellen we een erg zwakke vertegenwoordiging van MR-kandidaten in de achtergestelde buurten vast. De partijen Ecolo en PS zijn er dan weer oververtegenwoordigd als je het met de gemiddelde score vergelijkt, terwijl de CDH er ondervertegenwoordigd is. Aan Nederlandstalige kant zijn de kandidaten van Groen! oververtegenwoordigd in de achtergestelde buurten, halen VLD en SP.a-Spirit een gemiddelde score en is de CD&V ondervertegenwoordigd.

Het is klaarblijkelijk dus niet zo dat alle partijen een evenwichtige spreiding hebben van kandidaten over de verschillende types van wijken heen en er vervolgens een fuikeffect optreedt waarbij slechts kandidaten met een bepaald woonprofiel het tot verkozenen schoppen. De verschillende lijsten blijken elk een eigen profiel qua geografische spreiding van hun kandidaten te kennen en dit profiel zet zich vervolgens (al dan niet versterkt) door in het profiel van de verkozenen. Anders gesteld, MR-kandidaten wonen meer dan kandidaten van andere partijen in kansrijkere buurten en daarom zijn er ook meer inwoners van kansrijke buurten terug te vinden onder de MR-verkozenen. PS-kandidaten vind je dan weer

eerder terug in achtergestelde en middenklasse buurten en dat vertaalt zich ook in het profiel van de verkozenen. De voorkeurstemmen en de plaats op de lijst kunnen, al naargelang de partij, een afzwakkend of versterkend effect kennen maar *grosso modo* krijgt het algemene woonprofiel van de kandidaten per lijst een afspiegeling in het woonprofiel van de uiteindelijk verkozenen.

De mooie spreiding van het geheel van kandidaten over alle Brusselse wijken was met andere woorden maar schijn. Sommige partijen hebben een 'evenwichtige' lijstsamenstelling naar buurttype. Zij rekruteren evenzeer kandidaten in achtergestelde buurten als in rijkere buurten. Andere partijen blijken dan weer sterk onder- of oververtegenwoordigd te zijn in achtergestelde buurten. Op het einde van de rit raken er meer kandidaten verkozen die figureerden op lijsten met een ondervertegenwoordiging van kandidaten in de achtergestelde buurten.

Een belangwekkende vaststelling is dat de Nederlandstalige extreem-rechtse partij Vlaams Blok – in tegenstelling tot wat hierover vaak beweerd wordt – duidelijk ondervertegenwoordigd is in de achtergestelde buurten wat het profiel van de kandidaten betreft, net zoals dat het geval is voor de Franstalige extreem-rechtse partijen FN en FNB. Daartegenover staat dat de moslimpartijen PCP en vooral PJM duidelijk oververtegenwoordigd zijn in de achtergestelde buurten. De overgrote meerderheid van hun kandidaten wonen in de meest kansarme buurten. Dat is eveneens het geval voor de kandidaten van de extreem-linkse maoïstische partij PTB-PVDA.

Tabel 3. Verdeling van de kandidaten per lijst volgens type wijk.

Lijst	% woonachtig in achtergestelde buurt	% woonachtig in middenklasse buurt	% woonachtig in kansrijke buurt
BELG. UNIE-BUB	33,3%	16,7%	50,0%
BUB – NB *	51,6%	38,7%	9,7%
CD&V/N-VA	16,1%	45,2%	38,7%
CDF *	9,7%	40,3%	50,0%
CDH *	23,3%	33,7%	43,0%
ECOLO	34,5%	35,6%	29,9%
FIRE	42,9%	42,9%	14,3%
FN *	16,7%	37,5%	45,8%
FNB	0,0%	66,7%	33,3%
GROEN! *	42,4%	45,5%	12,1%
Ludocratie	18,8%	56,3%	25,0%
MR *	8,0%	32,2%	59,8%
PCP *	62,9%	28,6%	8,6%
PH	28,6%	64,3%	7,1%
PJM *	86,2%	13,8%	0,0%
PS	34,5%	31,0%	34,5%
PTB + PVDA+ *	60,3%	27,6%	12,1%
RWF-RBF *	6,1%	39,4%	54,5%
sp.a-spirit	28,1%	40,6%	31,3%
VDB	45,5%	54,5%	0,0%
VLAAMS BLOK *	13,8%	34,5%	51,7%
VLD VIVANT	28,1%	46,9%	25,0%
Totaal	29,3%	36,6%	34,1%

Omdat die lijsten weinig kandidaten hadden en van miniem of zelfs verwaarloosbaar belang zijn in het politieke landschap, hoeven we niet echt stil te staan bij de waarden voor lijsten als BUB (Franstalige en Nederlandstalige versie), FIRE (ideologisch extreem-rechts) en VDB (splinterlijst van Vlaamse democratische nationalisten). Desalniettemin kunnen we vaststellen dat zij toch een aanzienlijk aandeel van hun kandidaten in de achtergestelde buurten rekruteren.¹¹ Omdat de kleinere formaties die oververtegenwoordigd zijn in de achtergestelde buurten (BUB, FIRE, VDB, PJM, PCP, PTB-PVDA) geen zetels behaalden, krijgen we het waargenomen effect dat de verkozen kandidaten globaal gezien vaker uit de kansrijke wijken komen terwijl het geheel van de kandidaten over alle partijgrenzen heen een evenwichtiger spreiding over verschillende buurttypes vertoont.

In bovenstaande tabel 3 geven de sterretjes na de partijnaam aan of de differentiële aanwezigheid van kandidaten in de verschillende types van buurten significant is volgens een non-parametrische test. Deze testen, die abstractie willen maken van verschillen die aan toeval te wijten zouden kunnen zijn, bevestigen dat de kandidaten van PJM, PCP en Groen! duidelijk vaker in achtergestelde buurten wonen. De kandidaten van CDF, RWF-RBF en MR zijn er erg zeldzaam. De kandidaten van de extreem-rechtse partijen wonen op significante wijze eerder buiten de achtergestelde buurten.

In de reeks figuren die ik nu zal presenteren voor de afzonderlijke partijen wordt nog eens visueel weergegeven hoe het woonpatroon van hun kandidaten zich verhoudt tot de lokalisatie van de achtergestelde buurten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De stippen op de kaarten stellen kandidaten voor, terwijl de grijsgekleurde zones op de kaarten die volgen de achtergestelde buurten aanduiden (op basis van de indeling van Jacobs & Swyngedouw van 2000). We beperken ons omwille van de beperkte ruimte tot een selectie van partijen.

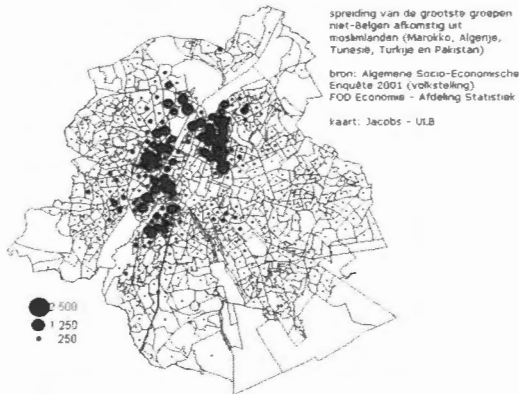
Laten we beginnen met Franstalig extreem-rechts. Alle kandidaten van het 'dissidente' FNB wonen buiten de kansarme zone en ook de kandidaten van het grotere FN wonen op significante wijze vaker in de meer begoede wijken dan in de kansarme wijken. We stellen een belangrijke aanwezigheid van FN-kandidaten vast aan de westkant van Molenbeek en in Evere. Als we de figuren 5 en 6 met de verdeling van extreem-rechtse kandidaten vergelijken met de geografische spreiding van de belangrijkste groepen vreemdelingen die afkomstig zijn uit islamitische landen (figuur 7), dan merken we bovendien dat de FNB en FN-kandidaten vooral in wijken wonen waar er weinig islamitische vreemdelingen zijn. We herinneren er de lezer nog even aan dat de wijken met grotere concentraties van immigranten afkomstig uit moslimlanden vaak overlappen met de meest achtergestelde buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Weinig verrassing ook, als we in figuren 8 en 9 vaststellen dat het meteen ook die wijken zijn waar we het merendeel van de kandidaten van de moslimlijsten PCP

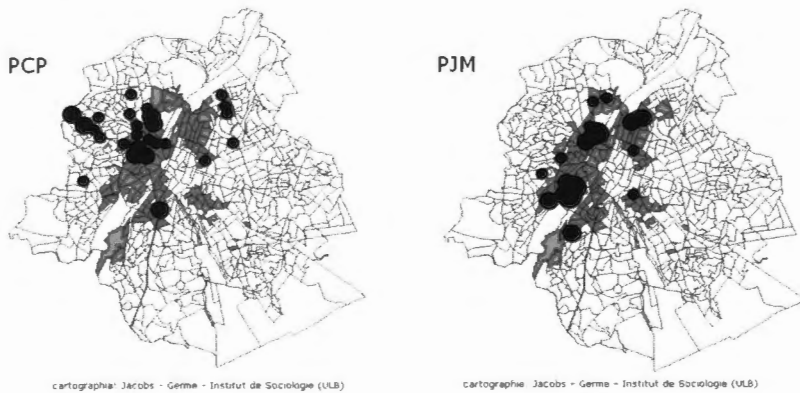
11. Dit is niet het geval voor de ludieke lijst 'ludocratie', noch voor de christen-democratische splinterlijst CDF of het rattachistische RWF-RBF, die allen bitter weinig kandidaten in de achtergestelde buurten hebben wonen.

Figuren 5 en 6. De kandidaten van FNB en FN en de achtergestelde buurten van Brussel.

Figuur 7. Aanwezigheid van de grootste groepen niet-Belgen komende uit een moslimland in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Figuren 8 en 9. De kandidaten van PCP en PJM en de achtergestelde buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

en vooral PJM terugvinden. De kandidaten van PCP en PJM wonen op significante wijze vooral in de meest kansarme buurten van het gewest. Dit is overigens zelfs het geval voor bijna de totaliteit van de PJM kandidaten. De *Parti des Jeunes Musulmans* heeft haar naam overigens niet gestolen: van alle lijsten heeft de partij het jongste kandidatenprofiel (gemiddeld 28 jaar). Het is ook de enige partij waar een substantieel aantal kandidaten terug te vinden is die 'arbeider' als beroeps-status opgeven.¹² De kandidaten van PCP wonen vooral in Molenbeek, die van PJM wonen vooral in Anderlecht.

Over het algemeen is de spreiding van ECOLO-kandidaten (figuur 10) over de verschillende soorten van Brusselse buurten evenwichtig te noemen, net zoals dat het geval is voor de kandidaten van de CDH (figuur 11) en de PS (figuur 12).

Een vergelijking met het woonpatroon van de MR-kandidaten (figuur 13) toont op duidelijke wijze aan dat de liberale deelnemers aan de verkiezingen opvallend vaker in de rijkere zones van het Brussels Gewest wonen.¹³ Ook de kandidaten van het Vlaams Blok – nu Vlaams Belang – wonen eerder buiten de kansarme buurten, zoals we ook al vaststelden bij Franstalig extreem-rechts. Desalniettemin kan men in figuur 14 zien dat de kandidaten van het Vlaams Belang, in vergelijking met Franstalig extreem-rechts, vaker in wijken wonen die zich dichter bevinden bij de kansarme zones waar er veel buitenlanders wonen.

Onder de Nederlandstalige partijen is het Groen! die de meeste kandidaten in de achtergestelde buurten rekruteert. De drie grote democratische lijsten, CD&V-NVA, VLD-Vivant en SP.a-Spirit, zijn op min of meer evenwichtige wijze aanwezig in alle types van wijken.¹⁴ Opvallend is dat de Vlaamse kandidaten eerder aan de ruime westkant van het Brussels-Hoofdstedelijk Gewest wonen. De Groen!-kandidaten wonen opmerkelijk dikwijls in de Vijfhoek (het historische centrum) en de wijken van Molenbeek bij het kanaal Brussel-Charleroi (figuur 15). Ook CD&V, VLD en SP.a-Spirit hebben – zij het in mindere mate – kandidaten uit één van de centrumbuurten. Bij het Vlaams Belang vinden we dan weer geen enkele kandidaat terug die in het deel van het centrum van de stad woont waar er gentrificatie¹⁵ plaatsvindt.

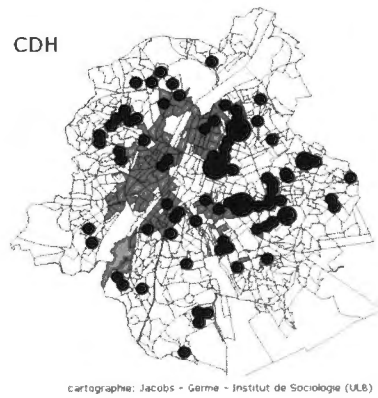
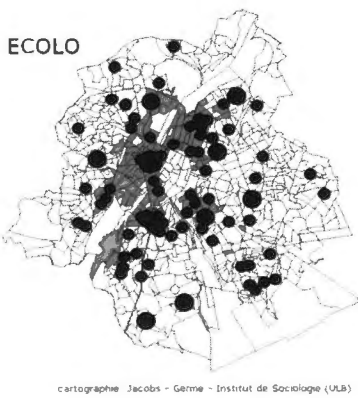
Onder de Franstalige partijen vinden we overigens vooral bij ECOLO de meeste kandidaten uit de vijfhoek terug. Er woonde slechts een enkele MR-kandidaat te 1000 Brussel. Gecombineerd met de vaststelling dat de linkse partijen in de kiesbureaus van de vijfhoek de hoogste scores lieten optekenen en de Nederlandstalige partijen het daar bijzonder goed deden, kunnen we hier concluderen dat het

12. Ik verwijs voor verdere informatie hieromtrent naar de eerdergenoemde studie van het team van Pascal Delwit. Opmerkelijk is dat er bij de PS veel minder arbeiders te vinden zijn.

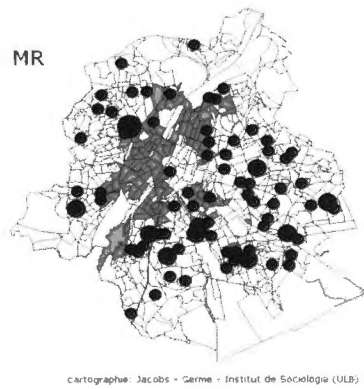
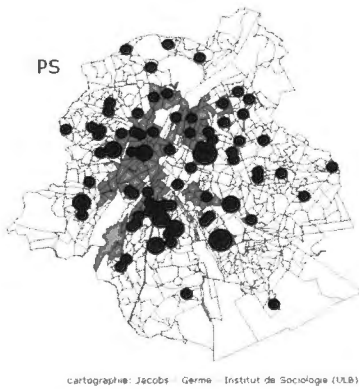
13. In vergelijking met de PS: Cramers' $V = 0,341$, sign. $< 0,001$.

14. We tonen hier de figuren evenwel niet om plaats uit te sparen.

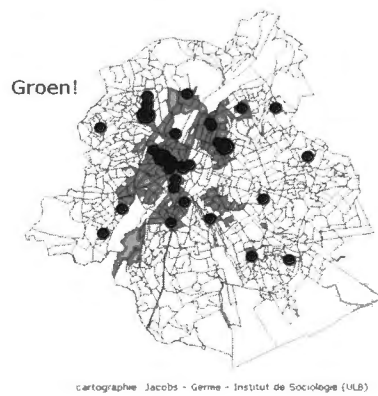
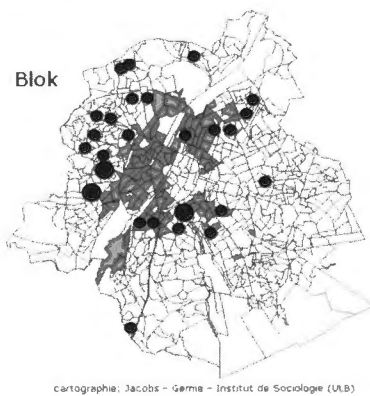
15. Onder gentrificatie verstaan we het proces van heropleving van buurten die gepaard gaat met processen van verburgerlijking van de populatie (inwijking van kapitaalkrachtigere groepen) en verdringing van de meer kansarme groepen. In de vijfhoek is er de laatste jaren een relatief belangrijke instroom van wat rijkere jonge Vlamingen. Dit is het meest zichtbaar in de buurt rond de Dansaertstraat en de Beurs, maar het fenomeen beperkt zich niet tot die zones.

Figuren 10 en 11. De kandidaten van ECOLO en CDH en de achtergestelde buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Figuren 12 en 13. De kandidaten van PS en MR en de achtergestelde buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Figuren 14 en 15. De kandidaten van Vlaams Blok en Groen! en de achtergestelde buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

centrum van de hoofdstad qua politiek profiel een buitenbeetje vormt en zeker niet representatief is voor de politieke verhoudingen in het hele Brusselse Hoofdstedelijk Gewest.

Het zou natuurlijk interessant zijn indien we meer in detail zouden kunnen nagaan in welke mate het geografisch profiel van de kandidatenlijsten samenhangt met de differentiële scores van de lijsten in de verschillende zones van Brussel. Jammer genoeg beschikken we echter niet over officiële resultaten onder het niveau van de kantons (die in Brussel vaak meerdere gemeenten omvatten) die een studie van een dergelijk verband zou toelaten op bevredigende manier.¹⁶ Tot nader orde kan hieromtrent dus enkel gespeculeerd worden.

IV. Discussie

Uit eerder onderzoek van collegae politicologen weten we dat het sociologisch profiel van de Brusselse kandidaten getuigt van een zekere elitisme, dat nog verder versterkt wordt onder de verkozenen. Men vindt bijvoorbeeld minder niet-actieven terug onder de kandidaten voor de Brusselse gewest verkiezingen dan onder de gehele Brusselse bevolking. Er zijn ook bijna geen kandidaten te vinden die een arbeidersstatuut hebben, behalve dan bij de moslimpartij PJM. De middelbare leeftijdsgroepen (40 tot 59 jaar) zijn oververtegenwoordigd bij kandidaten en verkozenen. En de verkozenen wonen heel vaak in de rijkere buurten van Brussel. Dat laatste patroon hebben we in dit stuk van dichterbij bekeken. We zijn hier niet geconfronteerd met een zogenaamd 'fuikeffect'. Het gaat eerder om een reflectie van verschillende keuzes van partijen bij hun lijstsamenstelling. We kunnen met andere woorden niet concluderen dat alle partijen streven naar een socio-geografisch evenwicht op hun lijsten, zoals gesuggereerd wordt in de literatuur over lijstvorming. De evenwichtige spreiding over verschillende types wijken van het geheel van de kandidaten (en over alle partijen heen) is slechts een schijnpatroon.

Bij de extreem-rechtse partijen en bij de Franstalige liberalen van de MR komen de kandidaten vooral uit de meer goeude buurten van Brussel. De kandidaten van de PS en ECOLO komen dan weer veel vaker uit de achtergestelde buurten en hun aandeel onder de verkozenen is bij die partijen dan ook groter. Dit wil natuurlijk helemaal niet betekenen dat de betrokken verkozenen zelf ook minder rijk zijn, enkel dat ze in kansarme wijken wonen. We weten dat slechts op een beperkt aantal lijsten kandidaten terug te vinden zijn uit de achtergestelde buurten

16. In Nederland zijn kiesresultaten openbaar tot op het niveau van de kiesbureaus. Dat is voor België jammer genoeg niet het geval. De getuigen (van de partijen) bij de telling van de resultaten kunnen zicht hebben op de stempatronen per kiesbureau en hebben die hier en daar apart genoteerd, maar dergelijke gegevens zijn bij mijn weten niet systematisch beschikbaar voor onderzoek.

die zelf ook een laag opleidingsniveau en een zwakkere sociaal-economische positie kennen – en bovendien eerder jong zijn. Het gaat dan om lijsten zoals de extreem-linkse PTB-PvdA en de moslimlijsten PJM en PCP die onvoldoende stemmen binnenhaalden om een verkozen te hebben. PJM haalde 4214 stemmen binnen en PCP wist 3281 stemmen te verzamelen bij de Brusselse gewestverkiezingen. De beweegredenen van hun electoraten zouden dieper onderzocht moeten kunnen worden. Toch ben ik geneigd hier de hypothese te verdedigen dat hun (relatieve) electorale succes ook met het specifieke profiel van de kandidaten te maken heeft. Jonge, laaggeschoolde en achtergestelde moslimkiezers vonden op de lijsten van PJM en PCP kandidaten terug met een gelijkaardig profiel, die bovendien in dezelfde buurten woonden.

Uit de analyses voor het geheel van de lijsten blijkt dat het voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in de feiten niet zo is dat geografische spreiding één van de belangrijkste criteria vormt waarmee partijen rekening houden bij de lijstamenstelling. De MR rekruteert, in vergelijking met andere grote partijen, eerder in de rijkere zones van Brussel. Opvallend is verder dat extreem-rechts haar kandidaten eveneens vooral uit meer begoede zones, waar weinig migranten wonen, haalt. Het zou interessant zijn om na te gaan of dit patroon zich ook in andere steden manifesteert. Evenzeer zou het interessant zijn om te kunnen nagaan in hoeverre er een parallel is tussen de aanwezigheid van specifieke kandidaten in bepaalde wijken en de score van hun partijen in diezelfde wijken. Hiertoe moeten kiesresultaten evenwel openbaar gemaakt worden tot op het niveau van de kiesbureaus, wat tot op heden in België jammer genoeg niet de gewoonte is.

De scheve geografische spreiding van kandidaten (en verkozenen) bij de verschillende partijen lijkt ons meer dan een *fait divers*. Deels is het natuurlijk de reflectie van verschillende socio-economische profielen van de partijen. Zo kennen specifieke ideologieën logischerwijze een grotere aantrekkingskracht in welbepaalde socio-geografische zones. Soms blijft de overlap van ruimtelijk gesitueerde belangen en partijposities evenwel onuitgesproken. Een poging tot analyse van de houding van partijen en politici in bepaalde concrete dossiers met ruimtelijke dimensie zou ongetwijfeld een aparte (en diepgaande) studie vergen. Is het echter te gewaagd om zich af te vragen of de houding van bepaalde partijen in 'ruimtelijk-gevoelige' dossiers zoals de toewijzing van wijkcontracten, het afbakenen van perimeters voor renovatiepremies, infrastructuurwerken voor metrolijnen en voor het toekomstig gewestelijk expresnet (GEN), of nog, preferentiële aanvliegeroutes naar Zaventem puur ideologische afwegingen overstijgt?

SUMMARY

Is this a candidate from the neighbourhood? The skewed geographical distribution of candidates for the Brussels regional elections of 2004

Parties supposedly take great care to assure an equilibrium in the socio-geographical composition of their lists of candidates. In this contribution it is investigated whether the parties

which participated to the 2004 regional elections in Brussels indeed presented lists in which the criterion of equilibrated geographical distribution was taken into account. We compared the presence of candidates living in disfavoured neighbourhoods, middle class neighbourhoods and rich neighbourhoods for the different lists which participated in the elections. It is shown that elected politicians overwhelmingly tend to live in the richer areas of the Brussels Capital Region. This is not due to a funnel effect in which predominantly the candidates living in richer neighbourhoods were able to get elected. Parties had, indeed, in general distinct socio-geographical profiles of their candidates and these merely got reflected in the overall results of those getting elected.

Voor gemeente en lokaal belang? De verwevenheid van het lokale en regionale niveau in Brussel via de cumulatie van mandaten (1989-2004)¹

Joost VAESEN

Wetenschappelijk medewerker, Vakgroep Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel

I. Inleiding

“Zonder een degelijke kennis van de wijze waarop de gemeentelijke ‘onderbouw’ in elkaar zit, functioneert, evolueert en zich verhoudt tot de ‘hogere’ overheden, is het bijzonder moeilijk een diepgaande analyse van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest te maken”, zo merkt Els Witte terecht op.² De maatschappelijke en politieke achting die de gemeenten in België genieten, maken het belang van het lokale niveau duidelijk. Een lokaal mandaat zou volgens A. Mughan bijna een voorwaarde zijn voor een politieke carrière op het nationale niveau. Het recht op een dubbel mandaat zorgde er voor dat veel volksvertegenwoordigers hun lokaal mandaat behielden “[...] because its serves both as a continuing political base and as a means of enhancing their power and influence in Brussels, especially if they come from the larger communes”.³ Het onderzoek naar lokale politieke elites dat tot nog toe in België gevoerd werd, richtte zich voornamelijk op het profiel van de mandatarissen.⁴ Bovendien gaat het doorgaans om “horizontale” studies, waarbij de interactie tussen beleidsniveaus maar zelden aan bod komt.⁵ De Brusselse situatie valt daarbij nog eens gemakkelijk tussen de Vlaamse en de Waalse stoel.

1. Met dank aan Prof. dr. Els Witte, dra. Magaly Rodriguez en vier anonieme beoordelaars van *Res Publica* voor hun opmerkingen op een eerdere versie van deze bijdrage.
2. WITTE, E., Inleiding, in E. WITTE (e.a.) (eds.), *De Brusselse gemeenten en het Brussels model*. Brussel: Larcier, 2003, p. 7.
3. MUGHAN, A., Belgium: all periphery and no centre? in Y. MENY & V. WRIGHT (eds.), *Centre-periphery relations in Western-Europe*. London: Allen&Unwin, 1985, p. 280.
4. Zie REYNAERT, H., *Lokale politici in Vlaanderen 1946-1994*, Brugge: Vanden Broele, 2004. DELWIT, P., The local political elite in the Brussels Region: a changing environment and new elites?, (pp. 343-372) in H. REYNAERT, K. STEYVERS, P. DELWIT & J.B. PILET (eds.), *Revolution or renovation? Reforming local politics in Europe*. Brugge: Vanden Broele, 2005.
5. Een uitzondering hierop vormt de bijdrage van Stefaan Fiers omtrent de carrièrepatronen van Belgische parlementsleden: FIERS, S., Carrièrepatronen van Belgische parlementsleden in een multi-level omgeving (1979-99), *Res Publica*, 1, 2001, pp. 171-192.

De verhouding tussen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Brusselse gemeenten vormt een bijzonder onderdeel van de bestaande politieke constellatie. Wat maakt de Brusselse situatie zo uniek? Eerst en vooral is er het tweetalig statuut van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest; ook de gemeenten zijn aan taalwetten en -akkoorden zijn. Eén van de politieke gevolgen hiervan is meer kartelvorming dan het geval is in Vlaanderen en Wallonië. Het Brusselse partijpolitieke landschap wordt ook gekenmerkt door een grote versplintering, waardoor er grote veranderingen in de machtsverhoudingen kunnen optreden.⁶ Op institutioneel niveau valt het aantal instellingen op. De 19 Brusselse gemeenten⁷ zijn aan de schaalvergrotingsoperatie (fusie van de gemeenten) van 1976 ontsnapt en oefenen eveneens verschillende "grootstedelijke" bevoegdheden uit. De Belgische (en Brusselse) lokale bestuurders wordt traditioneel veel macht toegeschreven.⁸ De verhoudingen tussen centrale en lokale besturen worden doorgaans benaderd via het conceptueel kader dat E.C. Page en M.J. Goldsmith uitwerkten.⁹ België wordt ondergebracht in de zgn. "Franco-groep", die naast Frankrijk ook verschillende Zuid-Europese landen omvat. Ze worden gekenmerkt door een hoge mate van (centrale) voogdij over de lokale besturen, maar daar tegenover staat een grote "politieke verwevenheid".¹⁰ De cumulatie van mandaten typeert die vervlechting. De dubbelmandaten hebben wel voor heel wat debat gezorgd: "On le justifie au nom de l'expérience qu'il procure à ceux qui le pratiquent ou de l'efficacité qu'il permet d'obtenir; on le condamne au contraire en dénonçant la concentration du pouvoir qu'il réalise au profit d'élites politiques restreintes".¹¹ De banden tussen nationale en lokale beleidsmakers zijn in dit systeem belangrijk om het besluitvormingsproces te beïnvloeden. "Close political linkages between national and local government do, in fact, appear to produce opportunities for local offi-

6. DESCHOUWER, K. & BUELENS, J., De gemeenten en de lokale politiek in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, *Res Publica*, 1, 1997, p. 89.
7. Die gemeenten zijn: Anderlecht, Oudergem, St-Agatha-Berchem, Brussel-Stad, Etterbeek, Evere, Vorst, Ganshoren, Elsene, Jette, Koekelberg, Molenbeek, St-Gillis, St-Joost, Schaarbeek, Ukkel, Watermaal-Bosvoorde, St-Lambrechts-Woluwe en St-Pieters-Woluwe. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest telde op 1 januari 2004 999.899 inwoners. De demografische verdeling van de bevolking is zeer divers, zowel op het vlak van het inwonersaantal als op het vlak van de bevolkingsdichtheid (zie tabel 5 voor de bewonersaantallen per gemeente). Ook op socio-economisch vlak waren er grote verschillen tussen de Brusselse gemeenten. Grof gesteld hebben de gemeenten van de zogenaamde "eerste gordel" (rond Brussel-Stad) de meeste financiële problemen; de rijkere gemeenten situeren zich in de "tweede gordel" (met de nadruk op de zuidoostelijke gemeenten van het gewest).
8. DELCAMP, A., *Les institutions de Bruxelles*. Brussel: Bruylant, 1993, p. 165.
9. PAGE, E.C. en GOLDSMITH, M.J., Centre and locality: functions, access and discretion, in E.C. PAGE & M.J. GOLDSMITH (eds.), *Central and local government relations. A comparative analysis of West European unitary states*. London, Sage, 1987, p. 1-8.
10. PAGE, E.C. en GOLDSMITH, M.J., *a.w.*, p. 7-8.
HESSE, J.J. en SHARPE, L.J., Local government in international perspective. Some comparative observations. in J.J. HESSE (ed.), *Local government and urban affairs in international perspective*, Baden-Baden, Nomos, 1991, pp. 605-606.
11. MENY, Y., Le cumul des mandats ou l'impossible séparation des pouvoirs?, *Pouvoirs: Revue française d'études constitutionnelles et politiques*, 1993, n° 63, p. 129.

cialis to influence policies that affect them in national decision making areas", stelt Edward Page terecht.¹² Er wordt doorgaans een onderscheid gemaakt tussen twee manieren van "toegang" van de lokale besturen tot de "hogere overheden". De directe vorm van toegang heeft betrekking op de bilaterale verhoudingen tussen "nationale" politici en mandatarissen op het lokale niveau; de indirecte vorm gaat over het lobbywerk van de lokale besturen (collectief via drukkingsgroepen). De indirecte toegang van een lokaal bestuur tot het "centrum" verloopt echter minder frequent, terwijl de mogelijkheid van gemeentebesturen om individuele voorkeuren door te geven door de gemeenschappelijke actievorm ook minder evident is. Vandaar dat een directe toegang via persoonlijke ontmoetingen tussen lokale en centrale politici het voordeel biedt van een "bevoorrechte" relatie: de toegang is immers individueel en frequent. Deze persoonlijke contacten kunnen tot stand komen via persoonlijke ontmoetingen, waarbij de (politieke) achtergrond van de mandataris en/of de cumulatie van mandaten van belang zijn.¹³ Aan de ene zijde speelt hierbij de "partij-integratie" van de politici en hun carrièrepatroon een rol. Verschillende studies richtten zich op de opkomst van gewesten en de centrifugale en centripetale tendensen (de mate waarin politici respectievelijk van het nationale/federale naar het gewestelijke niveau en vice versa "bewegen") in de carrières van politici.¹⁴ De focus van politici uitsluitend op het gewestelijk niveau en de toenemende professionalisering roept de vraag op of er sprake is van een nieuwe "regionale politieke klasse".¹⁵ Frank Delmartino wijst alleszins terecht op de gewesten en gemeenschappen als de nieuwe centrale besturen in België.¹⁶

Anderzijds kreeg ook de politieke "vervlechting" aandacht. Ook voor het Brussels model is dat het geval. Deze politieke verwevenheid kan op verschillende manieren benaderd worden: aan de hand van de effecten van gemeenteraadsverkiezingen op de nationale politiek (en omgekeerd), via de inbreng van nationale mandatarissen in de gemeentebesturen en in lokale verkiezingen, ..., maar ook via de dubbelmandaten.¹⁷ In deze bijdrage willen wij de dubbelmandaten van de Brusselse parlementsleden in de periode 1989-2004 onderzoeken.¹⁸ Daarbij spit-

12. PAGE, E.C., *Localism and centralism in Europe*, Oxford: Oxford University Press, 1991, p. 66.

13. PAGE, E.C. & GOLDSMITH, M.J.: *op. cit.*, pp. 7-8.

14. STOLZ, K., Moving up, moving down: political careers across territorial levels, in *European Journal of Political Research*, 42, 2003, pp. 223-248.

15. BORCHERT, J. & GOLDSCH, L., Die politische Klasse in westlichen Demokratien: Rekrutierung, Karriereinteressen und institutioneller Wandel, in *Politische Vierteljahresschrift*, 36, 1995/4, pp. 609-629.

16. DELMARTINO, F., Local government in Belgium: decentralising the State, in J.J. HESSE, *op. cit.*, p. 348.

17. Zie ondermeer ACKAERT, J., De nationalisatie van de gemeentepolitiek. Een onderzoek naar de verwevenheid tussen nationale politiek en gemeentepolitiek op het niveau van de politieke mandatarissen, in X, *De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970)*. Spa, 16de internationaal colloquium, 1994, (pp. 587-604).

18. De cumulatie met mandaten in de economische en socio-culturele sector komt hier niet aan bod. Ook de inbreng van de kabinetten en de administratie konden we niet onderzoeken, hoewel beide instellingen een belangrijke rol in het besluitvormingsproces spelen. Voor het

sen we ons toe op de cumulatie met de mandaten in de gemeenteraad. De dubbelmandaten vormen slechts één invalshoek om de politieke verwevenheid binnen het Brussels model te benaderen, maar ze bieden wel het voordeel dat de omvang ervan duidelijk te berekenen valt.

Eerst schetsen we kort de politieke machtsverhoudingen in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad en de samenstelling van deze instelling. Daarbij gaan we na hoeveel Brusselse parlementsleden tevens een lokaal mandaat uitoefenden. Indien deze politieke vervlechting typerend is voor het Brussels model, dan kunnen we er van uitgaan dat het aantal dubbelmandaten in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad hoog is. Hoe hoog ligt het percentage en hoeveel bedraagt het aandeel van de burgemeesters en de schepenen? Zijn de dubbelmandaten kenmerkend voor bepaalde politieke partijen en, zo ja, voor welke? We gaan eveneens na uit welke gemeenten de Brusselse parlementsleden komen en of er een evolutie op dit vlak plaats vond. We analyseren eveneens hoeveel leden van de Brusselse regering een lokaal mandaat uitoefenden op het ogenblik van hun aanstelling. De lokale achtergrond van regeringsleden kan immers de mate van aandacht voor de lokale besturen mee verklaren. Indien parlementsleden met een dubbelmandaat de belangen van hun eigen gemeente willen verdedigen, dan kunnen we aannemen dat dit een weerslag heeft op de parlementaire werking. Valt dit af te leiden uit de interpellaties en vragen? Hoeveel tussenkomsten werden er gehouden omtrent gemeentelijke aangelegenheden? We gaan na welke partijen interpellaties hielden en vragen stelden omtrent de Brusselse gemeenten, wie deze tussenkomsten hield en welke thema's daarbij aan bod komen.

II. De machtsverhoudingen binnen en de samenstelling van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad

Na de verkiezingen van 18 juni 1989 werd de eerste Brusselse Hoofdstedelijke Raad (sinds 2005 Brussels Parlement) samengesteld. Ze bestond aanvankelijk uit 75 leden die om de vijf jaar werden verkozen op ééntalige Franstalige of Nederlandstalige lijsten. Naar aanleiding van het Lombardakkoord in 2001 werd het aantal leden in de Raad opgetrokken tot 89 (waarvan 17 zetels voor de Vlaamse taalgroep). De politieke samenstelling van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad is divers en complex. In de periode 1989-2004 zetelden er 16 politieke partijen of kartelformaties. De partijen behoren ofwel tot de Franse ofwel tot de Vlaamse taalgroep. De Brusselse Hoofdstedelijke Raad wordt gedomineerd door de

verzamelen van informatie omtrent de mandaten die de leden van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad uitoefenden, maakten we gebruik van de biografische fiches die door het Brussels Parlement worden bijgehouden en van de volgende naslagwerken: MARES, A., *Een databank van 'politiek Brussel'*. *De Vlaamse politieke aanwezigheid in Brussel-19 op gemeentelijk en gewestelijk vlak, 1946-1995*, Brussel, VUB-Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel, 1998. KLUWER, *Gemeentelijk zakboekje*, Antwerpen, Kluwer, 1989-(heden).

“machtsstrijd” tussen de PS enerzijds en de PRL en het FDF¹⁹ anderzijds. Ook Ecolo was sterk vertegenwoordigd, met een uitschieter in 1999. Aan Nederlandstalige zijde valt de sterke groei van het Vlaams Blok in 1999 en 2004 op.

Tabel 1. De zetelverdeling in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad.

	1989	1995	1999	2004
PRL	15			
PRL-FDF/MR	–	28	27	25
FDF-ERE	12			
PS	18	17	13	26
PSC/CDH	9	7	6	10
ECOLO	8	7	14	7
FN	2	6	2	4
FNB			1	
VIVANT			1	
Subtotaal	64	65	64	72
CVP/CD&V	4	3	3	3
VL BLOK	1	2	4	6
VLD/VLD-VU-O	2	2	2	4
SP	2	2	2	
VU	1	1		
SP.A-SPIRIT				3
AGALEV/GROEN	1	0		1
Subtotaal	11	10	11	17
Totaal	75	75	75	89

Pascal Delwit analyseerde het profiel van de Franstalige kandidaten voor en verkozenen in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad in 2004. Daarbij valt op dat politieke ervaring van groot belang was: “Être ancien élu semble être un atout important pour obtenir une place éligible sur une liste électorale à Bruxelles, puisque près de deux tiers de ces places sont détenues par cette catégorie (64%)”.²⁰ De Brusselse parlementairen konden dus op ervaring in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad of in andere vertegenwoordigende organen terugvallen (cf. het “incumbency effect”). Het profiel van de parlementairen wordt uiteraard ook bepaald door de mechanismen omtrent kandidaatselectie die de politieke partijen hanteren.²¹

- De verhoudingen tussen het FDF en de PRL zijn niet éénduidig. Het FDF en de PRL gingen in 1989 apart naar de stembus. Het FDF trad toe tot de regering Picqué I; de PRL werd naar de oppositiebanken verwezen. In 1995 gingen PRL en FDF in kartelverband naar de kiezer en werden de sterkste formatie. Ondanks de coalitie op het gewestelijk niveau bekampten beide partijen elkaar nog op het gemeentelijk niveau.
- DELWIT, P. (e.a.): Le profil des candidats francophones aux élections régionales et européennes du 13 juin 2004, in *CH du CRISP*, 2005, nr. 1880-1881, pp. 1-65.
- Zie: DE WINTER, L., Belgium: democracy or oligarchy? In: M. GALLAGHER en M. MARSH, *Candidate selection in comparative perspective*. London: Sage, 1988, pp. 20-46 voor de kandidaatselectiemechanismen van de politieke partijen en STEYVERS, K., Van burger tot burgervader. Brugge: Vanden Broele, 2004 voor het rekruteringsproces van de Belgische burgemeesters.

Tabel 2. Continuïteit en verandering in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, 1989-2004.²²

Jaar	Aantal verkozen	Herverkozen leden	Nieuwe leden	% Nieuw verkozen
1989	75			
1995	75	42	33	44,00%
1999	75	38	37	49,33%
2004	89	43	46	51,69%

Indien we de beginsituatie van elke legislatuur van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad met elkaar vergelijken, valt een vrij grote verandering op. In 1995 zetelden er in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad immers 33 parlementairen die er in 1989 niet bij waren, of met andere woorden een vernieuwing van 44%. Het vernieuwingspercentage steeg nog tot bijna 52% in 2004.²³ Deze evolutie kan deels verklaard worden door de uitbreiding van het aantal zetels in 2004 en de electorale verschuivingen die zich voordeden, zoals de groei van Ecolo in 1999, van de PS in 2004 en van het Vlaams Blok in 1999 en 2004. De Franstalige groenen veroverden 7 extra zetels in 1999; het vernieuwingspercentage in deze fractie bedroeg dan ook 71% (10 op 14 nieuwe parlementsleden). In 2004 kreeg de PS er 13 zetels bij en telde de fractie 12 nieuwe leden. De Vlaams Blok-fractie telde in dat jaar evenveel nieuwe leden als bijkomende zetels, met name 3. Voor de PRL-FDF/MR lag het vernieuwingspercentage met respectievelijk 26 en 32% in 1999 en 2004 veel lager. Maar de vernieuwing is niet enkel gekoppeld aan de electorale groei van bepaalde partijen. De PS verloor in 1999 4 zetels, maar 46% van de fractie werd vernieuwd. De PSC-fractie telde dat jaar 50% nieuwe leden, ondanks het verlies van 1 zetel.²⁴

22. Eigen herwerking van cijfergegevens van het Brussels Parlement, biografische fiches. Deze gegevens hebben alleen betrekking op de situatie onmiddellijk na de verkiezingen. Er werd dus geen rekening gehouden met de opvolgers. Deze cijfergegevens houden ook geen rekening met het carrièrepatroon van politici in andere representatieve organen (de Gemeenschapsraden, de Kamer van Volksvertegenwoordigers, de Senaat, ...) of met diegenen die tijdelijk geen mandaat hadden. Ze hebben dus enkel betrekking op de ervaring op het Brussels gewestelijk niveau zelf.
23. In andere instellingen, voor zover een vergelijking mogelijk is, was de circulatie meer beperkt. In de Kamer en de Senaat bedroeg het vernieuwingspercentage respectievelijk 15 à 25% en 20 à 25%. FIERS, S., *Vijftig jaar volksvertegenwoordiging. De circulatie onder de Belgische parlementsleden 1946-1995*. Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2000, pp. 124-125. Het vernieuwingspercentage voor de Vlaamse provincieraden bedroeg gemiddeld 35,9%. VANDERSTEENE, L., *De vijf provincieraden vergeleken*, in D. CONINCKX, H. REYNAERT en T. VALCKE (eds.), *De provincieraden in Vlaanderen*. Brugge, Vanden Broele, 2001, p. 207.
24. Binnen deze "nieuwe leden" in 1999 en 2004 waren er respectievelijk 2 en 6 parlementariërs die eerder (respectievelijk in 1989 en in 1989/1995) al eens verkozen waren in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad en dus "terugkeerden" naar deze instelling.

De bovenstaande tabel geeft geen informatie over de duur van het mandaat van de politici.²⁵ Indien we nagaan wie opnieuw verkozen werd, dan bekomen we het volgende resultaat. Bijna 7% van de mandatarissen (13 in totaal) werd in elk van de vier zittingsperiodes verkozen; voor 23 anderen was dit voor 3 op de 4 legislaturen het geval. Meer dan de helft echter stopte na één zittingsperiode of werd tijdens de laatste gewestelijke verkiezing verkozen.

Tabel 3. Herververkiezing van mandatarissen in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, 1989-2004.²⁶

Duur	1 zittingsperiode	2 zittingsperiodes	3 zittingsperiodes	4 zittingsperiodes
N = 192				
Aantal	109	47	23	13
% verdeling	56.77%	24.48%	11.98%	6.77%
Cumulatief%	56.77%	81.25%	93.23%	100.00%

Het belang van de gemeenten kwam steevast naar voren in het discours van de respectievelijke Gewestelijke Executives/Regeringen. In het regeerakkoord van de Regering Picqué III in 2004, bijvoorbeeld, wordt gesteld omtrent de lokale besturen: "Gemeenten spelen een essentiële rol in het stedelijk beleid. Wanneer de lokale instelling over voldoende middelen beschikt en er op relevante manier gebruik van maakt, is zij de meest waardevolle schakel in een gewestelijk stadsproject".²⁷ De aandacht voor het gemeentelijk niveau vertaalde zich ook in het gewestelijk beleid. Op het domein "uitrustingen en vervoer" na waren de uitgaven voor de lokale besturen de belangrijkste begrotingspost van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.²⁸

25. Stefaan Fiers stelde hieromtrent terecht: "De frequentieverdelingen ... zijn ... betere instrumenten om over de 'vluchtigheid' van elite te kunnen oordelen". FIERS, S., *Vijftig jaar volksvertegenwoordiging...*, p. 204.
26. We onderzochten telkens de beginsituatie van elke zittingsperiode. Eigen herwerking van cijfergegevens van het Brussels Hoofdstedelijk Parlement, biografische fiches.
27. Regeerakkoord van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, juli 2004. p. 39.
28. Op de gewestelijke begrotingen waren de uitgaven voor de lokale besturen goed voor 15 à 20% van het totale budget. Voor sommige gemeenten (zoals Koekelberg, Molenbeek en Schaarbeek) was deze gewestelijke tussenkomst goed voor ca. 30% van de totale gemeentelijke ontvangsten in 2000. VAESSEN, J., *Tussen interactie en autonomie. De financieel-politieke verhouding tussen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de gemeenten, 1994-2001*, Brussel, VUB-Press, 2004, pp. 21-30 en pp. 107-110.

III. De verwevenheid tussen het regionale en lokale niveau in Brussel, 1989-2004

A. De cumulatie van mandaten als toegang van lokale besturen tot de regionale besluitvorming? De situatie in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad

De cumulatie van mandaten wordt gezien als één van de instrumenten waarover lokale bestuurders beschikken om toegang te verkrijgen tot de besluitvorming van hogere overheden. In dit kader beperken we ons tot de situatie in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, onmiddellijk na de respectievelijke verkiezingen in de periode 1989-2004. Met andere woorden, de situatie net vòòr de regeringsvorming (maar nadat de parlementsleden de eed als volksvertegenwoordiger hadden afgelegd) werd weerhouden zodat de opvolgers niet werden opgenomen.

Er zijn verschillende factoren die de stemresultaten van politici bepalen: de selectiecriteria bij de lijstvorming, de positie binnen de partij, het dienstbetoon, enz. Voor de Brusselse gewestelijke verkiezingen kan ook naar de lokale mandaten verwezen worden als factor van betekenis bij de kiesuitslag.²⁹ Dit belang wordt duidelijk indien we de toptien lijst van voorkeurstemmen voor de gewestelijke verkiezingen bekijken (zie bijlage 1). Doorgaans gaat het om politici die op lokaal vlak een belangrijke functie (in het college van Burgemeester en Schepenen) vervulden. In 1989 waren 5 op 10 politici in de toptienlijst burgemeester, twee anderen waren schepenen; alleen Jos Chabert (CVP) zetelde niet in een gemeenteraad. In totaal fungeerden er in de vier toptienlijsten 17 burgemeesters (42.5%), 7 schepenen en 10 gemeenteraadsleden. Enkel 6 politici (15%), oefenden geen lokaal mandaat uit.

Hoeveel Raadsleden cumuleerden hun mandaat met een functie in een gemeenteraad? Vallen er verschillen te noteren tussen de vier verschillende zittingsperiodes en wat is het aandeel van de burgemeesters en schepenen? Het gaat hier om een beperkt aantal parlementsleden (respectievelijk 75 voor de drie eerste zittingsperiodes en 89 voor de huidige zittingsperiode), maar dat heeft uiteraard te maken met de specifieke Brusselse situatie.

29. BLAISE, P., LENTZEN, E., & MABILLE, X., L'élection régionale bruxelloise du 18 juin 1989, in *CH du CRISP*, 1989, nr. 1243, pp. 26-31. Vergelijk met de impact van de "lokale zichtbaarheid" van de burgemeester en het dienstbetoon.
ACKAERT, J., De nationalisatie van de gemeentepolitiek..., pp. 595-599.

Tabel 4. Aantal leden in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad met een mandaat op het lokale niveau.

Functie	1989		1995		1999		2004	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Gemeenteraadslid	32	43	30	40	22	29	32	36
Schepen	17	23	21	28	16	21	11	12
Burgemeester	7	9	6	8	6	8	12	13
Geen lokaal mandaat	19	25	17	23	31	41	34	38
Totaal	75		75		75		89	
Waarvan met cumulatie		75		77		59		62

In 1989 valt het hoge aantal dubbelmandaten op: 56 Raadsleden (75%) waren ook in een gemeenteraad actief. Daarvan behoorden 24 politici tot een college van Burgemeester en Schepenen, goed voor 32% van alle Raadsleden en voor 44% van alle Raadsleden met een gemeentelijk mandaat. In 1995 valt dezelfde tendens op, zij het met kleine verschillen. De cumulatie lag met 77% van de totale raadsleden nog iets hoger terwijl er ook meer schepenen waren. In 1999 zakte het aantal raadsleden met een gemeentelijk mandaat sterk, met name tot 59%. De vernieuwing op het vlak van de samenstelling van de Raad kan als één van de mogelijke oorzaken beschouwd worden (zie hoger). Toen het aantal leden in de Hoofdstedelijke Raad in 2004 werd uitgebreid met 14 tot 89, steeg het percentage van de parlementsleden met een gemeentelijk mandaat met 3 procentpunten. Opmerkelijk in dat jaar is echter de sterke toename van het aantal burgemeesters: hun aantal steeg tot 12 in plaats van 6 of 7 voorheen. Dat wil zeggen dat bijna tweederde van de Brusselse burgemeesters hun ambt combineerde met een mandaat in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad. Gemiddeld bedroeg de cumulatie van mandaten voor deze 4 jaren 68%.

De cijfers voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad liggen in het verlengde van de situatie in het Vlaams Parlement in 1999. Daar was 32,3% van de parlementsleden eveneens gemeenteraadslid (29,3% in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad). In het Vlaams Parlement waren er wel meer burgemeesters aanwezig (14,5% tegenover 8% in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad), maar minder schepenen (14,5% tegenover 21,3% in de Hoofdstedelijke Raad). Met een percentage van 61,3% lag de cumul met het gemeentelijke niveau in het Vlaams Parlement in 1999 iets hoger dan in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad.³⁰

Vallen er grote verschillen te noteren indien we nagaan uit welke gemeenten de Brusselse parlementsleden komen? In de onderstaande tabel wordt per verkiezingsjaar het aantal politici in de Raad per gemeente weergegeven, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen de politici uit elke gemeente met en zonder een gemeentelijk mandaat. Het gemiddelde achteraan in de tabel heeft betrekking op de vier verkiezingsjaren.

30. Zie voor de cijfergegevens omtrent het Vlaams Parlement: FIERS, S., *Carrièrepatronen van Belgische parlementsleden ...*, p. 185.

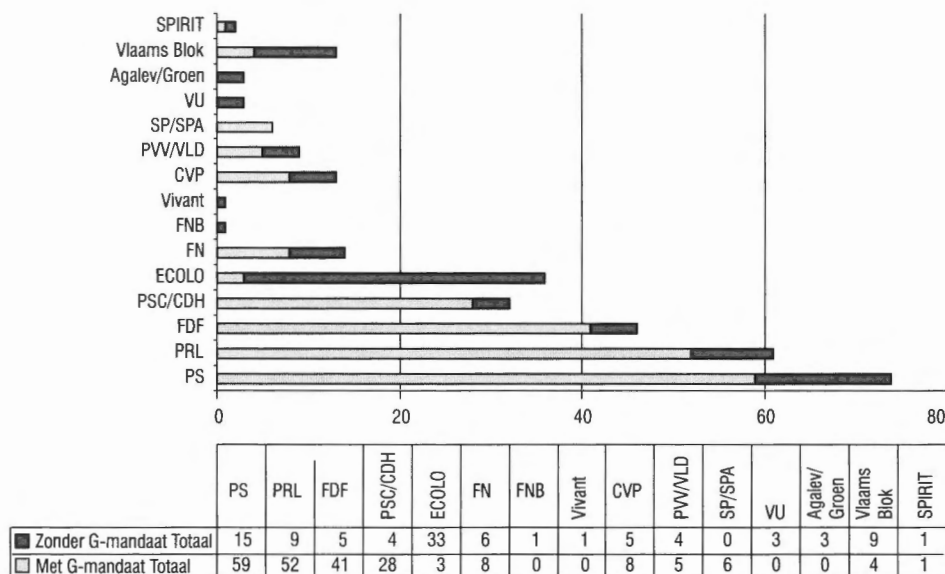
Tabel 5. Aantal mandatarissen in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad per gemeente, met al dan niet de cumulatie met een gemeentelijk mandaat, 1989-2004.³¹

Gemeente	1989	1995	1999	2004	Inwonersaantal 2004	Aantal inwoners per parlementslid in 2004	Gemiddeld met cumulatie	Gemiddeld zonder cumulatie	Totaal gemiddeld	% met cumulatie op totaal
Anderlecht	5/1	4/2	4/1	4/1	92.755	18.551	4,25	1,25	5,50	77,27
Oudergem	1/0	1/1	1/0	2/1	29.088	9.696	1,25	0,50	1,75	71,43
Berchem	0/0	0/0	1/0	1/0	19.641	19.641	0,50	0,00	0,50	100,00
Brussel	7/3	6/0	3/6	7/8	141.312	9.421	5,75	4,25	10,00	57,50
Etterbeek	5/0	2/1	2/0	4/0	41.342	10.336	3,25	0,25	3,50	92,86
Evere	0/2	1/2	1/2	3/1	32.718	8.180	1,25	1,75	3,00	41,67
Vorst	2/1	1/1	2/1	1/2	47.426	15.809	1,50	1,25	2,75	54,55
Ganshoren	2/0	2/0	2/0	1/1	20.492	10.246	1,75	0,25	2,00	87,50
Elsene	5/2	5/2	5/5	5/6	76.092	6.917	5,00	3,75	8,75	57,14
Jette	3/0	2/1	0/2	3/0	41.938	13.979	2,00	0,75	2,75	72,73
Koekelberg	1/0	3/0	1/0	1/1	17.317	8.659	1,50	0,25	1,75	85,71
Molenbeek	1/2	2/1	3/1	3/2	78.087	15.617	2,25	1,50	3,75	60,00
St-Gillis	2/2	3/0	1/2	1/1	43.897	21.949	1,75	1,25	3,00	58,33
St-Joost	1/0	2/1	1/1	2/0	23.047	11.524	1,50	0,50	2,00	75,00
Schaarbeek	2/2	3/2	4/4	5/2	110.253	15.750	3,50	2,50	6,00	58,33
Ukkel	7/0	7/0	6/3	3/5	75.122	9.390	5,75	2,00	7,75	74,19
Watermaal	1/1	2/1	1/1	1/1	24.298	12.149	1,25	1,00	2,25	55,56
SLW	4/2	7/1	3/1	3/0	47.332	15.777	4,25	1,00	5,25	80,95
SPW	7/1	5/1	3/1	5/2	37.742	5.392	5,00	1,25	6,25	80,00
Totaal	56/19	58/17	44/31	55/34	999.899	11.235	53,25	25,25	78,50	

Indien we de vertegenwoordiging van de gemeenten op het regionale niveau gelijkgeschakelen met de aanwezigheid van lokale mandatarissen in de Hoofdstedelijke Raad, dan waren een aantal Brusselse gemeenten sterk en anderen minder vertegenwoordigd. De zwakste inbreng in absolute termen kwam er van St-Agatha-Berchem en Evere. Enkel in 1999 en 2004 was er 1 parlementslid uit Berchem dat eveneens een gemeentelijk mandaat uitoefende; in 1989 en 1995 was er zelfs geen enkele verkozenen uit deze gemeente in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad aanwezig. Evere kende meer politici uit haar gemeente in de Raad, maar het gros oefende niet tegelijk een gemeentelijk mandaat uit. Brussel-Stad daarentegen had tussen 1989 en 2004 gemiddeld 5,75 politici in de Raad die tegelijk een gemeentelijk mandaat vervulden. Datzelfde cijfer werd ook gehaald door Ukkel, op korte afstand gevolgd door Elsene, St-Pieters-Woluwe, Anderlecht en St-Lambrechts-Woluwe. Deze 6 gemeenten hadden de meeste Raadsleden met een dubbel mandaat.

31. Eigen herwerking. De cijfers in de kolommen met jaartal hebben respectievelijk betrekking op het aantal parlementsliden met en zonder een gemeentelijk mandaat in elke gemeente.

Het verband tussen de grootte van een gemeente en de gewestelijke parlementaire vertegenwoordiging is niet éénduidig. De grootste gemeente, Brussel-Stad, heeft gemiddeld over de vier geselecteerde jaren wel het meeste aantal vertegenwoordigers in de Raad (10), maar de tweede grootste gemeente – Schaarbeek – wordt met 6 vertegenwoordigers voorafgegaan door Elsene (gemiddeld 8,75 vertegenwoordigers), Ukkel (7,75) en St-Pieters-Woluwe (6,25 vertegenwoordigers). Evenzeer goed vertegenwoordigd in aantal waren de politici uit Anderlecht en St-Lambrechts-Woluwe. Het zwakst vertegenwoordigd waren – opnieuw – St-Agatha-Berchem en Oudergem, gevolgd door St-Joost-ten-Node, Ganshoren en Watermaal-Bosvoorde. Vergeleken met het aantal inwoners zijn St-Gillis, Berchem en Anderlecht in 2004 het zwakst aanwezig.

Figuur 1. Dubbelmandaten Brusselse Hoofdstedelijke Raad – gemeenteraad, per politieke fractie, 1989-2004.

De cumulatie van gewestelijke en lokale mandaten is het grootst bij de traditionele Franstalige partijen (inclusief het FDF). Indien we de PRL en het FDF apart beschouwen, behaalde de PS de meeste zetels in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad in de periode 1989–2004: 79,73% van de PS-politici cumuleerde tegelijk met een mandaat in de gemeenteraad. Het hoogste percentage dubbelmandaten werd behaald door het FDF: 89,13%. Kort daarop volgden de PSC met 87,50% en de PRL met 85,25%. Op dit vlak valt er evenwel een evolutie op. Zo cumuleerden alle Raadsleden van de PRL in 1989 en 1995 hun functie met een mandaat op het lokale niveau. In 1999 en 2004 waren er respectievelijk 5 en 4 PRL-Raadsleden zonder dubbelmandaat. Daarnaast dient er een onderscheid gemaakt te worden op het

vlak van de aard van het gemeentelijk mandaat. De dubbelmandaten van de PRL en het FDF hadden in veel gevallen betrekking op schepenen en burgemeesters, die in de Hoofdstedelijke Raad zetelden. In 1989 behoorde één derde van de aanwezige burgemeesters en schepenen tot één van deze twee partijen, maar in 1995 was dit cijfer opgelopen tot 74%. In de volgende jaren zakte hun aantal weer tot respectievelijk 58 en 52%.

Voor Ecolo en de andere Franstalige partijen lag de cumulatie aanzienlijk lager. Ecolo was tegen het principe van de cumulatie en Franstalige groenen die verkozen werden in de Raad zegden hun eventuele lokaal mandaat vervolgens op.

Aan Nederlandstalige zijde valt de volledige cumulatie op voor de Raadsleden van de SP/SP.A. Bij de CVP/CD&V en de PVV/VLD cumuleerde respectievelijk 61,54 en 55,56% van de Raadsleden. Voor Agalev/Groen en de Volksunie viel er geen enkel dubbelmandaat te noteren.

De fractievoorzitters oefenen een belangrijke functie uit binnen de parlementaire werking. Verschillende fractievoorzitters in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad cumuleerden hun functie met een mandaat in de gemeenteraad.³² Dat was geen enkele keer het geval voor Ecolo, maar wel voor de andere Franstalige partijen. De vier PS-fractieleiders waren ook tegelijk burgemeester (2x), schepenen (1x) of gemeenteraadslid (1x). Voor de PRL en het FDF ging het om 1 burgemeester, 2 schepenen en 2 gemeenteraadsliden.³³ De PSC-fractieleiders, tenslotte, oefenden ook 1 schepenenambt en drie gemeenteraadsmantaten uit. Dus 54% was lid van een college van Burgemeester en Schepenen.

Aan Nederlandstalige zijde was de cumul met het lokale niveau beperkter, hetgeen verklaard kan worden door de zwakkere vertegenwoordiging van de Nederlandstalige politici op het lokale niveau, zeker wat betreft de colleges van Burgemeester en Schepenen. Geen enkele Nederlandstalige partij benoemde een fractievoorzitter die tijdens alle zittingsperiodes ook een lokaal mandaat uitoefende. De enige uitzondering hierop vormt de SP omdat ze in de twee laatste zittingsperiodes niet zelf (maar wel de kartelpartner) de fractievoorzitter leverde. Verspreid over de vier zittingsperiodes werden er door de 15 Nederlandstalige fractievoorzitters tegelijk 4 schepenenmandaten (waarvan 3 door dezelfde persoon) uitgeoefend naast 3 mandaten in de gemeenteraad. Met andere woorden, in meer dan de helft van de gevallen was er dus geen cumulatie. In 1999 oefende zelfs geen enkele Nederlandstalige fractieleider tegelijk een mandaat in de gemeenteraad uit.

Het voorzitterschap van de Raad is eveneens een belangrijke functie, al is het maar voor het samenstellen van de agenda. Deze functie werd respectievelijk ingevuld door Edouard Poulet (PSC), Armand De Decker (PRL), Magda De Galan (PS) en Eric Tomas (PS). De eerste twee waren tijdens hun voorzitterschap eveneens schepenen in Ukkel. Magda De Galan was burgemeester van Vorst in de jaren

32. We analyseerden telkens de situatie in het begin van elke zittingsperiode.

33. De PRL en het FDF hadden in 1989 een eigen fractie. Nadien kwamen ze in kartelverband op, vandaar dat er voor de 4 zittingsperiodes 5 fractievoorzitters voor de PRL en het FDF zijn.

1999-2001 en Eric Tomas zetelde in de gemeenteraad van Anderlecht (als fractie-leider van de PS-oppositie binnen de gemeenteraad).

Deze situatie voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad is niet uniek. Voor de Provincie Oost-Vlaanderen valt een analoog percentage op.³⁴ Ook de resultaten voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers in de periode 1981-1995 liggen in het verlengde: 69 à 73% van de Kamerleden cumuleerde met een mandaat op het lokale niveau. Voor de Senaat lag het percentage doorgaans 10 procentpunten lager. In 1999 daalde het aantal dubbelmandaten voor de Kamer en de Senaat sterk, wat deze laatste betreft zelfs drastisch: de cumulatie bedroeg toen respectievelijk 61,3 en 29,6%. Ook in het Vlaams Parlement trad er een sterke daling op. In 1995 bedroeg de cumul 71%; vier jaar later was dit gezakt tot 61,3%.³⁵

De cumulatie van mandaten is niet typisch voor de Belgische situatie. Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog steeg bijvoorbeeld het aantal Franse "Députés" dat cumuleerde tot 42% in 1956, maar de echte "boom" kwam er vanaf 1958. In 1973 werd het percentage van 70% bereikt en in 1988 was dit zelfs opgelopen tot 96%.³⁶ In 1985 maar voornamelijk in 2000 hebben maatregelen van de regering er voor gezorgd dat de cumulatie van verschillende mandaten in Frankrijk bemoeilijkt en beperkt werd.³⁷

B. Een symbiose tussen de gemeenten en de gewestelijke uitvoerende macht? De dubbelmandaten in de Brusselse Hoofdstedelijke Regering

Lokale bestuurders kunnen ook directe contacten onderhouden met regeringsleden. Men kan er van uitgaan dat regeringsleden met ervaring op het gemeentelijk niveau "gevoelig" zijn voor de lokale besturen en er dan ook veel aandacht voor hebben.³⁸ Het debat omtrent de dubbelmandaten van de regeringsleden hield op geregelde tijdstippen de Brusselse Hoofdstedelijke Raad bezig. Sommige politici haalden aan dat bepaalde leden van de Hoofdstedelijke Regering een groot gewicht ten voordele van hun gemeente in de schaal konden werpen. Voornamelijk de combinatie van het burgemeester- of schepenamtb met de post van minister of staatssecretaris in de Executieve/Regering zorgde voor kritiek. Zo telde de regering Picqué I³⁹ immers 3 ministers die tevens burgemeester waren, met name de ministervoorzitter (PS) zelf in St-Gillis, Jean-Louis Thys (PSC) in Jette en Georges

34. LEHOUCQ, N., & VALCKE, T., *De fonteinen van de Oranjeberg. Politiek-institutionele geschiedenis van de provincie Oost-Vlaanderen van 1830 tot nu*. Gent, 1997, vol. II, p. 96.

35. FIERS, S., *Carrièrepatronen van Belgische parlementsleden ...*, p. 185.

36. MENY, Y., *op. cit.*, p. 131.

37. Zie voor een opsomming van het verbod op de aard en het aantal dubbelmandaten in Frankrijk: HOFFMANN-MARTINOT, V., *The French Republic, one yet divisible?* in N. KERSTING & A. VETTER (eds.), *Reforming local government in Europe*. Opladen, Leske & Budrich, 2003, pp. 166-168.

38. DELCAMP, A., *op. cit.*, p. 234.

39. Zie bijlage 2.

Désir (FDF) in St-Lambrechts-Woluwe. Aan Nederlandstalige zijde was minister Rufin Grijp (SP) ook schepen in Anderlecht; Jos Chabert (CVP) vormde de uitzondering doordat hij als enige minister geen lokaal mandaat bekleedde. Ook wat de staatssecretarissen betreft kan een enge verwevenheid met het lokale niveau worden vastgesteld. Staatssecretaris Christian D'Hoogh (PS) was burgemeester van Anderlecht en Didier Gosuin (FDF) oefende een schepenambt in Oudergem uit. De uitzondering was Vic Anciaux (VU).

Ministervoorzitter Picqué antwoordde in 1989 op de kritiek omtrent de dubbelmandaten van zijn regeringsleden met het overnemen van een aantal regels die bij de nationale regering van toepassing waren. De ministers, die tevens burgemeester waren, dienden "verlof" (als burgemeester) aan te vragen. Schepenen die een functie uitoefenden binnen de Gewestelijke Executieve dienden binnen het schepencollege van hun gemeente ontslag te nemen, maar gemeenteraadsleden konden blijven zetelen en stemmen, met uitzondering van de regeringsleden die toezicht uitoefenden op de gemeenten.⁴⁰

In totaal waren er over de zeven formaties die de verschillende Brusselse Hoofdstedelijke Regering heeft geteld⁴¹, 60 ministers en staatssecretarissen, maar deze mandaten werden de facto door 27 politici ingevuld. Hiervan waren er 6 burgemeester, 5 schepen en 7 gemeenteraadslid op het ogenblik van hun aanstelling in de regering; 7 regeringsleden oefenden geen lokaal mandaat uit (voornamelijk de Nederlandstalige). Dit betekende dat 41% lid was van een College van Burgemeester en Schepenen, 26% gemeenteraadslid was en 26% geen lokaal mandaat had. De cumulatie met het lokale niveau bedroeg dus 77%. Opmerkelijk is wel dat de aanwezigheid van de burgemeesters sterk daalde. Waar in 1989 nog 4 burgemeesters in de regering aanwezig waren, bedroeg dit voor de volgende bewindsploegen 1 of 2.

Het gemeentelijk niveau kon echter ook op andere manieren de werking van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering beïnvloeden. Alain Delcamp stelt immers terecht vast dat "... tenir un poste de bourgmestre est une ambition répandue car elle donne de moyens concrets d'action ... et des voix de préférences. Elle peut être préférée à un destin ministériel: on a pu le penser pour Philippe Moureaux. Georges Désir l'a montré en renonçant, après les élections générales, à son poste de ministre régional au profit de sa mairie de Woluwe-Saint-Lambert".⁴² Ook aan Nederlandstalige kant was dit het geval. Robert Garcia koos eerder voor het behoud van zijn mandaat in de Senaat en in het schepencollege van Jette dan voor een ministerpost in de Brusselse Hoofdstedelijke Regering.⁴³ De lokale mandaten

40. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 20 oktober 1989, p. 183, Minister-voorzitter Charles Picqué.

41. Zie bijlage 2.

42. DELCAMP, A., *op. cit.*, p. 147.

43. BLAISE, P., LENTZ, E., & MABILLE, X., *L'élection régionale bruxelloise du 18 juin 1989*, in *CH du CRISP*, n° 1243, 1989, pp. 30-31.

waren dus voor sommige politici belangrijker dan de functie van minister of staatssecretaris.

De "symbiose" tussen het Brussels Gewest en de gemeenten via de dubbelmandaten lijkt een tweesnijdend zwaard te zijn. Alain Delcamp gaat er van uit dat de Brusselse Hoofdstedelijke Regering door de verwevenheid tussen beide niveaus via het politiek personeel een grote aandacht en "gevoeligheid" heeft voor de lokale besturen. Maar dit impliceert ook dat er tegelijk veel actie werd ondernomen op het Gewestelijke niveau naar de gemeenten toe, met als gevolg dat lokale besturen klaagden over een te grote "inmenging" en een te "drukkende" voogdij.⁴⁴

C. De debatten omtrent de cumulatie van mandaten in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad

De dubbelmandaten werden door de oppositiepartijen in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad aan de kaak gesteld. De politieke partijen hanteerden daarbij wel verschillende invalshoeken. Ecolo en Agalev fulmineerden tegen elke vorm van dubbelmandaat.⁴⁵ Ecolo haalde daarbij vier motieven aan om zich tegen een dergelijke cumulatie uit te spreken. Ten eerste beoogden de Franstalige groenen met deze maatregel de mandaten over zoveel mogelijk mensen te verdelen om het aantal politieke actoren te verhogen en de ontwikkeling van een "directe democratie" te stimuleren. Als tweede argument schoof Ecolo naar voren dat een cumulatie van mandaten belangenvermenging met zich bracht. Volgens hen ging deze situatie zeker op voor de Brusselse situatie, waar politici vaak tegelijk rechter en partij speelden.⁴⁶ Daarnaast maakte de partij ook praktische bezwaren. Ze achtte het immers onmogelijk om op een degelijke manier verschillende politieke mandaten te combineren, zonder tot verzuim over te gaan. Tenslotte verweet ze de andere politieke partijen machtshonger en een drang naar vergoedingen.⁴⁷

Andere politieke partijen, die zich niet tegen het dubbel mandaat *an sich* verzetten, stelden het niet respecteren van bepaalde regels aan de kaak. De pijlen werden daarbij door de oppositiepartijen gericht op de regeringsleden. De notie "verlof" die gehanteerd werd voor de ministers-burgemeesters, was een vage omschrijving die voor interpretatie vatbaar was. Jacques Simonet (PRL-oppositie in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad) laakte in 1989 de vermeende belangenvermenging door de Executieve: "Qui peut réellement penser que Charles Picqué – qui se rend paraît-il tous les matins à l'hôtel communal de Saint-Gilles – ou Jean-

44. DELCAMP, A., *op. cit.*, p. 234.

45. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 19 oktober 1989, p. 139, André Drouart.

46. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 19 oktober 1989, p. 139, André Drouart.

47. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 19 oktober 1989, p. 140, André Drouart.

Louis Thys, de leur banc de Conseiller communal à Saint-Gilles ou à Jette, ne continueront pas à inspirer, voire à diriger *de facto*, la politique de leur commune? Et cette situation est inacceptable aux yeux de tous les défenseurs des principes de l'Etat de droit".⁴⁸

Ook een aantal gebruiken van regeringsleden werden onder vuur genomen. Sommige burgemeesters met verlof bleven de gemeenteraad voorzitten, droegen hun burgemeestersjerp bij bepaalde gelegenheden of behielden hun kabinet in het gemeentehuis.⁴⁹ Ministervoorzitter Picqué verweerde zich door er op te wijzen dat de ministers-burgemeesters op het lokale niveau enkel met verlof waren: "J'insiste sur le fait que les bourgmestres empêchés ne perdent pas leur titre de bourgmestre. C'est très important."⁵⁰ Hij verschoof bovendien de aandacht van de politieke dubbelmandaten door te verwijzen naar de (volgens hem) veel gevaarlijkere combinatie van een politiek mandaat met een functie binnen de privé-sector.⁵¹ Hij klaagde dus eerder het polymorfe niet-politieke (economische) karakter van de cumulatie van mandaten aan om zo de druk op de politieke dubbelmandaten weg te nemen. Tenslotte wees Ministervoorzitter Picqué op de inbreng van de kiezer. Het was volgens hem aan het electoraat om er bij de verkiezingen over te oordelen of een mandataris (al dan niet met een dubbelmandaat) zijn taken goed had vervuld.⁵²

De Brusselse Gewestelijke Regering zag ook voordelen in de politieke dubbelmandaten. De cumulatie van mandaten maakte immers een "symbiose" mogelijk tussen gewest en gemeenten. Een decumulatie van mandaten zou dan ook alleen een dichotomie tussen de beide overheden met zich brengen: "... il faudra ... permettre que se perpétuent cette symbiose, cette osmose entre le pouvoir régional et le pouvoir communal, au risque de voir s'installer une grande dichotomie dangereuse entre les logiques régionales et les pouvoirs locaux. La Région ne réussira

48. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 19 oktober 1989, p. 145, Jacques Simonet.
49. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 25 februari 1994, p. 468, Alain Zenner. Een voorbeeld van dergelijke aanklachten was het ondertekenen door minister Jean-Louis Thys als burgemeester van een brief met gelukwensen omtrent het behalen van een rijbewijs door een inwonerster van Jette in december 1989. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, Vragen en antwoorden, dd. 3 mei 1990, nr. 4, p. 218.
50. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 25 februari 1994, p. 469, Charles Picqué. Jean-Louis Thys wilde zich niet neerleggen bij het cumulatieverbod omtrent de ministeriële functie en het uitoefenen van bepaalde activiteiten op het lokale niveau en besliste dan ook ontslag te nemen uit de Brusselse regering. "Il me [Ministervoorzitter Picqué] paraît évident que M. Thys ne veut pas se priver de la possibilité d'accomplir un certain nombre d'actes communaux que la loi ne lui permet plus de poser. C'est un choix personnel de M. Thys". Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 25 februari 1994, p. 469, Charles Picqué.
51. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 20 oktober 1989, p. 183, Charles Picqué.
52. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 20 oktober 1989, p. 183, Charles Picqué.

qu'avec l'aide des communes et en inter-relation avec celles-ci. Ces dix-neuf communes sont autant de réalités avec lesquelles il faudra négocier un projet régional".⁵³

IV. Interpellaties en vragen ten dienste van het lokale belang?

Het inzetten van de parlementsleden uit een stad of gemeente in een representatief orgaan om druk uit te oefenen is geen recent fenomeen. Raymond Dispy (KPB), bijvoorbeeld, riep in de Brusselse gemeenteraad in 1970 op tot een dergelijke strategie als protest tegen een beslissing van de nationale regering om het budget voor de premetrowerken in de Brusselse Agglomeratie te beperken: "Je regrette ... de ne rien voir apparaître en ce qui concerne les Parlementaires de tous les partis, les Parlementaires bruxellois. Il faut les mettre tous au courant, pas uniquement ceux qui sont ici. ... [Je propose que la démarche de] tous les Parlementaires bruxellois de tous les partis soit retenue comme étant une possibilité supplémentaire d'intervention et de pression auprès du Gouvernement et que vous [de burgemeester] nous ferez part du résultat de vos efforts qui seront certainement importants en marge ou à côté de ceux que vous faites comme démarches auprès du Gouvernement".⁵⁴ Hoe konden parlementsleden druk uitoefenen? Binnen het Belgische parlementaire systeem bestaan er verschillende mogelijkheden om de uitvoerende macht te controleren en bepaalde thema's op de agenda te plaatsen. Eén van die instrumenten vormen de vragen en interpellaties, die toelaten één of enkele leden van de regering of de regering in haar geheel te ondervragen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen interpellaties van fracties van de regeringsmeerderheid en van de oppositie: "Interpellaties van de meerderheid zijn in de regel minder agressief of kritisch, maar geven de regering de mogelijkheid uitleg te verschaffen over een of ander punt; interpellaties van de oppositie daarentegen zijn erop gericht het regeringsbeleid te bekritisieren, aan te vallen, of het kabinet aan het wankelen te brengen.", aldus Emmanuel Gerard.⁵⁵ Maar vragen en interpellaties konden ook gebruikt worden "als een forum voor de minister die een verklaring wil afleggen bedoeld voor intern of extern gebruik. En in veel gevallen, tenslotte, hebben of hadden interpellaties een electorale bedoeling: met een tussenkomst over een lokaal probleem kon een mandataris zijn kiezers tevreden stellen".⁵⁶

53. Brusselse Hoofdstedelijke Raad, plenaire vergadering, dd. 20 oktober 1989, p. 183, Charles Picqué.

54. Notulen van de gemeenteraadszitting van Brussel-Stad, dd. 26 januari 1970, pp. 137-138.

55. GERARD, E., Kamer versus regering? Vertrouwensstemmingen, begrotingsdebatten en interpellaties, p. 274 in E. GERARD, (e.a., eds.), *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830-2002*. Brussel, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 2003.

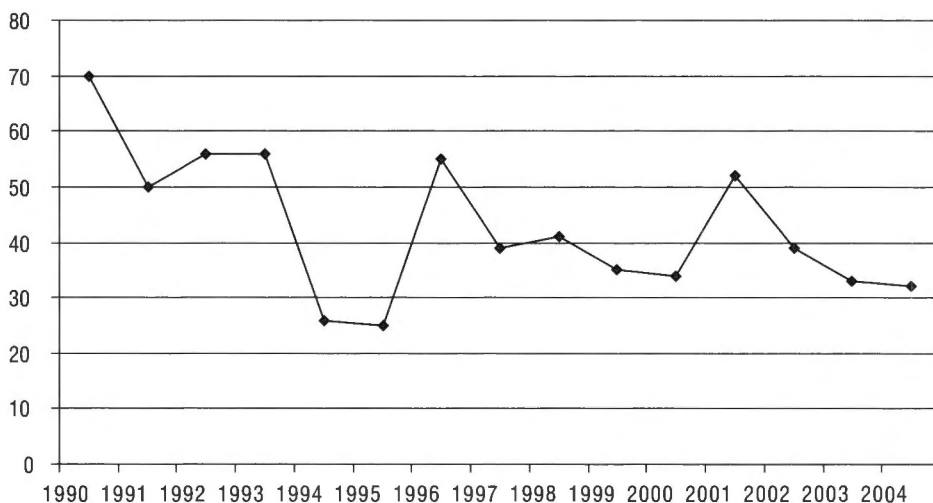
56. GERARD, E., op. cit., p. 274. Een ander controlemiddel van het parlement bestond in het onderzoek van de begrotingen en de rekeningen. WITTE, E., *Politiek en democratie*. Brussel, VUBPress, 1996, pp. 263-266.

Voor de Brusselse situatie wezen politicologen Jo Buelens en Kris Deschouwer op de tussenkomsten van mandatarissen in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad: "In interviews werd er vaak verwezen naar de politieke praktijk, dat de gewestraad een veredelde gemeenteraad is of werd, met soms dezelfde problemen op de agenda. Wie in de eigen gemeente een voorstel ziet sneuvelen, brengt het op de agenda van de Hoofdstedelijke Raad. Gezien de verschillende meerderheden bestaat de kans dat het raadslid alsnog een slag thuis haalt".⁵⁷ Indien de gemeenten van dermate belang zijn voor de Brusselse parlementsleden (en zeker voor diegenen die mandaten cumuleren), uit deze aandacht en gevoeligheid zich in de parlementaire werking? Gebruiken parlementsleden hun mandaat om aandacht te vragen voor een probleem mbt. de eigen gemeente? Of waren het voornamelijk de politici uit de oppositie die van zich lieten horen?

Wat betreft de periode 1989–2004 onderzochten we het aantal vragen en interpellaties dat de Brusselse parlementsleden richtten aan de Ministervoorzitters van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, die bevoegd waren voor de lokale besturen. In totaal gaat het om 3503 vragen en interpellaties. Hiervan selecteerden we de tussenkomsten omtrent de gemeentebesturen op basis van de titels van deze interpellaties en vragen. Om te vermijden dat tussenkomsten zouden worden opgenomen die wel te maken hebben met lokale problemen, maar niet met het gemeentebestuur op zich, werden enkel de interpellaties en vragen met de woorden "gemeente", "gemeentelijk" en "ondergeschikte/lokale besturen" in het titelopschrift onderzocht. De geselecteerde tussenkomsten werden vervolgens inhoudelijk bekeken waarbij die interpellaties en vragen waarvan de vlag de lading niet bleek te dekken, weg werden gefilterd. Op deze manier werden misschien niet alle (maar wel het gros) vragen en interpellaties omtrent gemeentelijke aangelegenheden effectief geanalyseerd, maar de selectie via de titels biedt wel het voordeel van de eenvoud en de duidelijkheid.

Eerst en vooral valt het fluctuerend verloop van het aantal vragen en interpellaties omtrent de gemeentebesturen op. In 1990 werd het hoogste aantal tussenkomsten omtrent gemeentelijke aangelegenheden bereikt, met name 73; de drie volgende jaren varieerde het aantal van 50 tot 60. In 1994 en 1995 namen de interpellaties en vragen af, net zoals in de periode 2002-2004. De geselecteerde interpellaties en vragen omtrent de gemeentebesturen namen gemiddeld 18,50% van het totale aantal tussenkomsten in beslag. Het aandeel fluctueerde tussen 13,88% in 1997 en 24,82% in 1999.

57. BUELENS, J., & DESCHOUWER, K., *Proeven van Brussel. Een onderzoek naar fusies en de wisselende verhouding tussen gemeente en gewest*. Brussel, onderzoeksrapport, juli 1997, p. 61.

Figuur 2. Aantal interpellaties en vragen aan de ministervoorzitter omtrent de gemeentebesturen, 1990-2004.⁵⁸

Tabel 6. Aantal interpellaties en vragen in de Hoofdstedelijke Raad omtrent gemeentelijke thema's, per politieke partij in absolute en relatieve termen.⁵⁹

Partij	1992	% aandeel	1997	% aandeel	2002	% aandeel
PS	5	8,93	0	0	0	0
PRL	22	39,29	7	17,95	1	2,56
FDF	3	5,36	12	30,77	0	0
PSC	1	1,79	1	2,56	11	28,21
Ecolo	16	28,57	6	15,38	13	33,33
FN	0	0	0	0	0	0
SP	2	3,57	0	0	1	2,56
VLD	0	0	0	0	2	5,13
CVP	6	10,71	4	10,26	8	20,51
VU	0	0	1	2,56	0	0
Agalev	1	1,79	0	0	1	2,56
Vlaams Blok	0	0	8	20,51	2	5,13
Totaal	56	100	39	100	39	100

Om dieper in te gaan op verschillende aspecten van de vragen en interpellaties, hebben we telkens 1 jaar in het midden van elke zittingsperiode geselecteerd als casus, met name 1992, 1997 en 2002. We kozen voor deze jaren omdat de resultaten niet zouden beïnvloed worden door een mogelijke atypische situatie in de aanloop naar of net na verkiezingen. De cijfergegevens in de bovenstaande tabel geven aan dat de interpellaties en vragen voornamelijk een instrument van de op-

58. Eigen herwerking van cijfergegevens van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad.

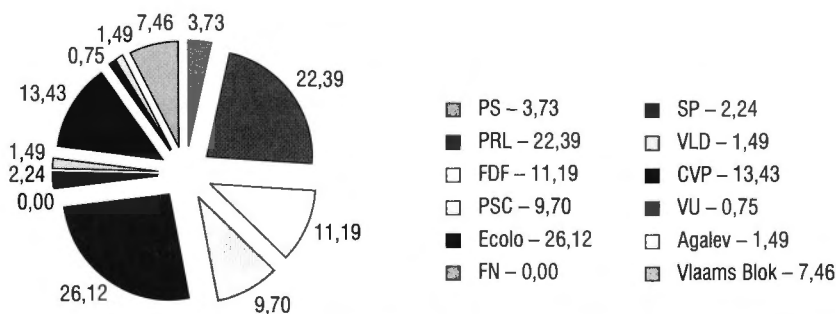
59. We splitsten de gegevens op wat betreft het kartel PRL-FDF in 1997 en voor de MR in 2002.

positie waren in 1992. Het gros van de interpellaties en vragen werd gesteld door de PRL en Ecolo, met name 39 en 29%. Beide partijen waren dus goed voor meer dan twee derde van alle interpellaties omtrent de lokale besturen. De derde positie van de CVP strookt evenwel niet met de stelling van een overeenkomst tussen oppositiepartij en het aantal interpellaties en vragen. De Vlaamse Christen-Democraten, die in de Hoofdstedelijke Regering vertegenwoordigd waren met een ministerpost, kwamen immers op de derde plaats met 11% van de interpellaties en vragen.

De evolutie van de interpellaties van de PRL en van het FDF is opmerkelijk. Het aantal PRL-interpellaties zakte in 1997 (toen de partij in de regering zat) tot 18% van het totaal om in 2002 (eveneens als regeringspartij) herleid te worden tot 1 enkele interpellatie. De cijfers voor het FDF tonen een parabool: stijgend tot 31% van de interpellaties in 1997 (als regeringspartij) tot geen enkele interpellatie in 2002 (eveneens in de regering). Het lage cijfer van de PRL en het FDF in 2002 is waarschijnlijk ingegeven door het feit dat François-Xavier de Donnée van de eigen MR-fractie Ministervoorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering was. In 1992 en 1997 konden de pijlen gericht worden op Charles Picqué (PS), die toen als Ministervoorzitter verantwoordelijk was voor de lokale besturen. Een omgekeerde tendens valt echter niet vast te stellen voor wat betreft de PS-interpellaties.

Opmerkelijk is eveneens de inbreng van de PSC-politici. Met slechts 1 interpellatie omtrent de gemeenten sloot de PSC de rij in 1992 (de partij zat toen in de Hoofdstedelijke Regering). Eenzelfde lage score voor de PSC werd echter ook genoteerd in 1997 – toen de partij in de oppositie zat –, maar in 2002 (eveneens in de oppositie) nam de partij met haar 11 interpellaties de tweede plaats in. Het aantal Ecolo-interpellaties zakte in 1997 tot 15% van het totaal om in 2002 33% te bedragen. De Franstalige groenen zaten tijdens de drie zittingsperiodes telkens in de oppositie.

Een uitschieter vormen ook de interpellaties van het Vlaams Blok in 1997, met name 21%. Het aantal interpellaties van de Nederlandstalige partijen, met uitzondering van de CVP, was doorgaans beperkt in de hier geselecteerde jaren.

Figuur 3. Procentueel aandeel van de vragen en interpellaties per politieke partij, 1992 + 1997 + 2002.

Indien we het gemiddeld aandeel van de vragen en interpellaties omtrent de gemeentebesturen voor de jaren 1992, 1997 en 2002 analyseren, komen we tot de volgende vaststellingen. Ecolo kwam gemiddeld het meeste tussen: 26,12% van het totaal vragen en interpellaties omtrent de gemeentebesturen. Deze positie moet echter genuanceerd worden omdat we de cijfers voor de PRL (gemiddeld 22,39% van de interpellaties) en het FDF (11,19%) hebben opgesplitst, terwijl deze partijen in 1997 en 2002 in kartelverband functioneerden. Opmerkelijk is eveneens de derde positie van de CVP, waarvan de interpellaties goed waren voor 13,43% van het totale aantal. Daarna volgden dus het FDF en de PSC (9,70%). Het Vlaams Blok was gemiddeld goed voor 7,46%, dankzij het hoge aantal interpellaties dat ze hield in 1997. De andere Nederlandstalige partijen, maar ook de PS, hielden gemiddeld minder dan 5% van de interpellaties.

Tabel 7. Aantal interpellanten per partij en aantal interpellanten met dubbelmandaat (DM).

	1992		1997		2002	
	#	# met DM	#	# met DM	#	# met DM
CVP	2	1	1	0	1	0
Ecolo	4	0	3	0	7	0
PSC	1	1	1	1	4	4
VLD	0	0	0	0	1	1
Vlaams Blok	0	0	1	0	1	1
PRL	4	4	2	2	1	1
Agalev	1	0	0	0	1	0
FDF	3	3	5	4	0	0
VU	0	0	1	0	0	0
SP	2	2	0	0	1	1
PS	3	2	0	0	0	0
Totaal	20	13	14	7	17	8

Wie hield de tussenkomsten omtrent de Brusselse gemeenten? In 1992 waren de interpellaties van sommige partijen sterk geconcentreerd in de handen van één of twee politici. Zo hield Stéphane de Lobkowicz (PRL) niet minder dan 18 interpellaties. Dit was 82% van de vragen en interpellaties van de Franstalige liberalen, of 32% van alle interpellaties omtrent de gemeentebesturen. Hoewel in 1992 bij Ecolo 4 parlementsleden vragen hadden omtrent de gemeenten, werd het gros van de interventies gehouden door André Drouart: 9 of 56%. Samen met Michel Duponcelle zorgde hij voor meer dan 80% van de interpellaties van Ecolo over de gemeenten. Hoewel in absolute termen minder omvangrijk met 5 interpellaties valt een dergelijke concentratie eveneens op bij de CVP in 1992. Walter Vandebossche hield immers alle interpellaties van de CVP omtrent gemeentelijke thema's, op één uitzondering na. Voor de CVP was er in 1997 en 2002 telkens maar 1 interpellant. De concentratie bleef bij de PRL aanhouden. Het grootste aantal interpellanten vinden we bij Ecolo in 2002 en bij het FDF in 1997. De resultaten omtrent het aantal interpellanten met een dubbelmandaat komen overeen met de vaststellingen omtrent de politieke partijen. Met uitzondering van Ecolo zijn het

voornamelijk de leden van de Franstalige partijen die een dubbelmandaat uitoefenen. Aan Nederlandstalige zijde valt op dat de leden van de SP-fractie eveneens een lokaal mandaat hadden. Gemiddeld waren er in de drie geselecteerde jaren respectievelijk 2,8, 2,8 en 2,3 interpellaties per persoon.

We hebben de geselecteerde vragen en interpellaties opgesplitst in vijf thema's (gemeentelijke ontvangsten, gemeentelijke uitgaven, relaties tussen het Gewest en de gemeenten en het administratief toezicht, gemeentelijke organisatie en personeel en tenslotte taalwetgeving) om na te gaan welke aspecten op veel aandacht konden rekenen.

Tabel 8. Thematische opsplitsing van de interpellaties en vragen omtrent gemeentelijke aangelegenheden in 1992, 1997 en 2002.⁶⁰

Jaar	Totaal aantal vragen/interpellaties m.b.t. gemeenten	Gemeentelijke ontvangsten	Gemeentelijke uitgaven	Relaties Gewest-gemeenten en toezicht	Gemeentelijke organisatie en personeel	Taalwetgeving
		N	N	N	N	N
1992	56	28	4	13	13	4
1997	39	17	7	2	11	6
2002	39	15	7	9	9	6

De gemeentefinanciën baarden vele Brusselse politici zorgen en dat blijkt ook uit de tussenkomsten in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad. Veruit het grootste aantal interpellaties had immers betrekking op de gemeentelijke financiën, waarbij de grootste aandacht uitging naar de ontvangsten. Veel interesse was er ook voor allerlei aspecten van de gemeentelijke organisatie (waaronder de situatie van de gemeentelijke vzw's bijvoorbeeld of allerlei reglementen van toepassing op of in de gemeenten) en naar het gemeentelijk personeel (omvang en financiering). De verhouding tussen het Gewest en de gemeenten kaapte eveneens veel interesse weg: het ging dan om debatten omtrent de cumulatie van mandaten of het toezicht dat op de lokale besturen werd uitgeoefend. Tenslotte waren er telkens een aantal interpellaties en vragen die te maken hadden met de taalwetgeving, zoals de taalrapporten of de tweetaligheid van moties, maar ook de perikelen rond de Vlaamse schepenen. Voornamelijk de Vlaamse Brusselaars waren gevoelig voor dit onderwerp.

Vele interpellaties en vragen hadden een algemeen karakter, die op de meeste, zo niet alle, Brusselse gemeenten van toepassing waren. Door informatie te vragen omtrent alle Brusselse gemeenten konden parlementsleden immers niet alleen de nodige gegevens voor hun eigen gemeente verkrijgen, maar beschikten ze tevens over vergelijkingsmateriaal. Vragen over de Gewestelijke subsidies aan de ge-

60. De sommen in de tabel wijken af van het totaal aantal vragen en interpellaties zoals hoger vermeld omdat sommige tussenkomsten betrekking hebben op verschillende categorieën. Dat is bijvoorbeeld het geval voor een interpellatie omtrent "gemeentefinanciën", waarbij het zowel gaat om de ontvangsten als de uitgaven.

meenten maakten duidelijk welke gemeente hoeveel kreeg, waarbij in sommige gevallen eveneens de verdelingscriteria uit de doeken werden gedaan. De achtergrond van vele parlementsliden, door de cumulatie van mandaten of door eerdere ervaring op andere posten, liet overigens toe de interpellaties en vragen te staven met concrete ervaringen uit het gemeentelijk veld. Uiteraard spitsten verschillende tussenkomsten zich wel toe op de situatie in één bepaalde gemeente. Maar de Brusselse parlementsliden beperkten zich niet alleen tot interpellaties en vragen omtrent hun eigen gemeente. VLD, SP.A en CD&V, hielden bijvoorbeeld in 2002 een interpellatie omtrent de samenstelling van het College van Burgemeester en Schepenen van Watermaal-Bosvoorde en de problematiek van de Vlaamse Schepenen, hoewel geen enkele van de drie interpellanten in kwestie in die gemeente gedomicilieerd was. Partijpolitieke en communautaire standpunten (eerder dan de gemeentelijke achtergrond) bepaalden dus eveneens de onderwerpen van de vragen en interpellaties. In sommige andere gevallen viel de persoonlijke betrokkenheid dan weer sterk op. Dat was bijvoorbeeld het geval voor een interpellatie van André Drouart (Ecolo) in 1992: hij interpeleerde de Minister-voorzitter omtrent de subsidies rond integratie in Anderlecht, waar hij zelf gemeenteraadslid was geweest (hij verzaakte aan dit mandaat toen hij verkozen werd in de Hoofdstedelijke Raad). Hetzelfde geldt voor een interpellatie in 1992 van Françoise Carton de Wiart (FDF), parlementslid en gemeenteraadslid in Etterbeek, omtrent de houding van het Gewest ten opzichte van de financiële problemen van Etterbeek. Er hoefde echter niet altijd een directe band te bestaan tussen de politieke achtergrond van een parlementslid en de vraag omtrent gemeentelijke thema's. Om bepaalde punten op de Gewestelijke agenda te plaatsen, konden lokale mandatarissen immers ook de partijkanalen of bijvoorbeeld drukingsgroepen gebruiken.⁶¹

V. Besluit

Osmose is een term die regelmatig opduikt in het discours van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering om de verhouding tussen het gewest en de gemeenten te beschrijven. De cumulatie van gewestelijke en lokale mandaten vormt er een voorbeeld van. Gemiddeld 68% van de Brusselse parlementsliden was tegelijk ook burgemeester, schepenen of gemeenteraadslid. Het percentage voor de traditionele Franstalige partijen (inclusief het FDF) ligt veel hoger: tussen 80 en 89%. Veel beperkter zijn de dubbelmandaten van de Franstalige groenen (omwille van een

61. Johan Ackaert stipte eerder al terecht de rol van de burgemeester als lobbyist aan. ACKAERT, J., *De rol van de burgemeester*, *Res Publica*, 1, 1997, pp. 29-30. Vergelijk in dit opzicht de evolutie van de lokale besturen in andere landen, waar de burgemeester een rol vervult als "spelverdeler" tussen de verschillende bestuurslagen, die steeds complexer worden daar meer actoren in de lokale arena naar voren treden. STEYVERS, K., *Van burger tot burgervader...*, p. 3.

cumulatieverbod) en de Nederlandstalige politici (omwille van hun zwakkere aanwezigheid in de gemeentebesturen). De Brusselse situatie bevestigt dan ook de conclusies van eerdere studies die de relaties tussen centrale en lokale besturen in België catalogeren in het Franse systeem, waar de sterke en intensieve banden tussen nationale en lokale elites kenmerkend zijn. De cumulatie van mandaten biedt gemeenten eveneens het voordeel om hun stem te laten horen op een directe en individuele manier via de parlementsleden, naast de initiatieven die eventueel worden ondernomen via de partijkanalen of drukkingsgroepen. De vragen aan en interpellaties van de ministervoorzitter vanwege de Brusselse parlementsleden tonen aan dat bepaalde zeer specifieke problemen, eigen aan één gemeente, aan de orde werden gesteld. Het belang hiervan moet echter ook niet overdreven worden: de meeste tussenkomsten hadden immers betrekking op meerdere gemeenten en vele vragen en interpellaties werden gesteld door parlementsleden zonder dubbel mandaat. De dubbelmandaten bieden lokale bestuurders desgewenst niet alleen een forum in het Brussels Parlement om specifieke problemen van de gemeentebesturen onder de aandacht te brengen. De cumulatie van mandaten kenmerkte ook de verschillende Brusselse Hoofdstedelijke Regeringen. De gemeentelijke achtergrond van vele ministers lijkt de gevoeligheid van de Brusselse regering voor de Brusselse lokale besturen te verhogen. De vraag blijft in welke mate de expansie van het gewestelijk niveau zal inwerken op de verhouding met de Brusselse gemeenten. De beperkte Brusselse geografische schaal zorgt er alleszins voor dat de politieke vervlechting extra in de verf wordt gezet.

Bijlage 1.

Table 9. Lijst van de top tien van voorkeurstemmen bij de Brusselse gewestelijke verkiezingen.

Meeeste voorkeur stemmen	Brusselse gewestelijke verkiezingen			
	1989	1995	1999	2004
1	Charles Picqué (PS)	Charles Picqué (PS)	Armand De Decker (PRL)	Charles Picqué (PS)
2	Georges Désir (FDF)	Armand De Decker (PRL)	Didier Gosuin (FDF)	Jacques Simonet (MR)
3	Jean-Louis Thys (PSC)	Didier Gosuin (FDF)	Magda De Galan (PS)	Didier Gosuin (FDF)
4	Armand De Decker (PRL)	Dominique Harmel (PSC)	Evelyne Huytebroeck (Ecolo)	Francis Delperée (cdH)
5	Michel Demaret (PSC)	Georges Désir (FDF)	Johan Demol (Vlaams Blok)	Johan Demol (Vlaams Blok)
6	Jos Chabert (CVP)	Martine Payfa (FDF)	Eric André (PRL)	Benoît Cerexhe (cdH)
7	Annamie Neyts (PVV)	Y. de Jonghe d'Ardoye (PRL)	Martine Payfa (FDF)	Joëlle Milquet (cdH)
8	Edouard Pouillet (PSC)	Stéphane de Lobkowicz (PRL)	Y. de Jonghe d'Ardoye (PRL)	Frédérique Ries (MR)
9	Jacques Vandenhoute (PRL)	Jos Chabert (CVP)	Benoît Cerexhe (PSC)	Emir Kir (PS)
10	Christian D'Hoogh (PS)	Didier Van Eyll (FDF)	Danielle Caron (FDF)	Françoise Dupuis (PS)

Bijlage 2.

Table 10. De samenstelling van de verschillende Brusselse Hoofdstedelijke Regeringen.

Data	Partij	Naam
Regering Picqué I 12.07.1989-23.06.1995	2 PS 2 FDF 1 PSC 1 CVP 1 SP 1 VU	Ch. Picqué, C. D'Hoogh (R. Hotyat) G. Désir, D. Gosuin J.L. Thys (D. Harmel) J. Chabert R. Grijp V. Anciaux
Regering Picqué II 23.06.1995-14.07.1999	2 PS 3 PRL-FDF 1 CVP 1 SP 1 VU (tot 21.11.1997)	Ch. Picqué, E. Tomas H. Hasquin, D. Gosuin, E. André J. Chabert R. Grijp V. Anciaux
Regering J. Simonet I 14.07.1999-18.10.2000	3 MR 2 PS 1 VLD 1 CVP 1 SP	J. Simonet, D. Gosuin, E. Andre (W. Draps) E. Tomas, A. Hutchinson A. Neyts (G. Vanhengel) J. Chabert R. Delathouwer

Regering de Donnée I 18.10.2000-06.06.2003	3 MR 2 PS 1 VLD 1 CVP 1 SP	F.X. de Donnée, D. Gosuin, W. Draps E. Tomas, A. Hutchinson G. Vanhengel J. Chabert R. Delathouwer
Regering Ducarme I 06.06.2003-17.02.2004	3 MR 2 PS 1 VLD 1 CVP 1 SP	D. Ducarme, D. Gosuin, W. Draps E. Tomas, A. Hutchinson G. Vanhengel J. Chabert P. Smet
Regering J. Simonet II 18.02.2004-19.07.2004	3 MR 2 PS 1 VLD 1 CVP 1 SP	J. Simonet, D. Gosuin, W. Draps E. Tomas, A. Hutchinson G. Vanhengel J. Chabert P. Smet
Regering Picqué III 19.07.2004-...	3 PS 1 CDH 1 ECOLO 1 VLD 1 SP.A 1 CD&V	Ch. Picqué, E. Kir, F. Dupuis B. Cereuxe E. Huytebroeck G. Vanhengel P. Smet B. Grouwels

SUMMARY

Of local and regional interest? Linking the local and regional policylevel in the Region of Brussels Capital through a 'cumul des mandats' (1989-2004)

The relationship in political terms between the Brussels Capital Region and the Brussels communes is characterized by the cumulation of mandates. On average 68% of the members of the Brussels Regional Parliament simultaneously held an office in one of the 19 communes. At the regional elections of 2004 even twelve of the 19 mayors were directly elected into the Brussels Parliament. This feature of intertwining mandates was mainly valid for the French liberal party, the FDF and the Frenchspeaking Christian-Democrats. In this manner not only did the Brussels communes have access to the Parliament but to the Brussels Regional Executive as well. The cumulation of mandates is though but one example of the intertwining of the Brussels Capital Region and its communes.

Kiesdrempels, districtgrootte en het aantal partijen in systemen van Evenredige Vertegenwoordiging

Patrick VANDER WEYDEN

Doctor-assistent aan de K.U.Brussel en
Vice-directeur van het Instituut voor Politieke Sociologie en Methodologie (IPSoM)

I. Inleiding

Het concept kiessystemen heeft binnen de politicologische literatuur relatief veel aandacht gekregen, zij het vanuit verschillende invalshoeken. Naast de beschrijvende analyse van de werking van kiessystemen in één land¹ en normatieve uitspraken over welk kiessysteem als het beste dient te worden beschouwd,² hebben talrijke auteurs zich in vergelijkend onderzoek geconcentreerd op de classificatie³ en verschillende effecten van kiessystemen, zoals bijvoorbeeld de relatie tussen kiessystemen en stabiliteit van regeringen,⁴ de vertegenwoordiging van vrouwen⁵ en minderheden,⁶ intrapartijconcurrentie⁷, politieke participatie,⁸ regionalis-

1. REYNOLDS, A., *Electoral Systems and Democratization in Southern Africa*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
2. DUMMETT, M., *Principles of Electoral Reform*, Oxford, Oxford University Press, 1997.
3. BLAIS, A. and MASSICOTTE, L., Electoral formulas: A macroscopic perspective, *European Journal of Political Research*, 32, 1997, 107-129, FARRELL, D.M., *Comparing Electoral Systems*, London, Prentice Hall, 1997.
4. LIJPHART, A., *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven and London, Yale University Press, 1984, POWELL JR., G. B., Party Systems and Political System Performance: Voting Participation, Government Stability and Mass Violence in Contemporary Democracies, *American Political Science Review*, 75, 1981, 861-879.
5. MATLAND, R.E. and TAYLOR, M.M., Electoral System Effects on Women's Representation. Theoretical Arguments and Evidence From Costa Rica, *Comparative Political Studies*, 30, 1997, 186-210.
6. VENGROFF, R., The Impact of the Electoral System on the Transition to Democracy in Africa: The Case of Mali, *Electoral Studies*, 13, 1994, 29-37.
7. CAREY and SHUGART, Incentives to Cultivate a Personal Vote: A Rank Ordering of Electoral Formulas, *Ibid.* 14, 1995, 417-439, COX, G.W. and THIES, M.F., The Cost of Intraparty Competition. The Single, Nontransferable Vote and Money Politics in Japan, *Comparative Political Studies*, 31, 1998, 267-291, KATZ, R. S., *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1980.
8. FEDDERSEN, T., A Voting Model Implying Duverger's Law and Positive Turnout., *American Journal of Political Science*, 36, 1992, 938-962.

me⁹ en partijorganisatie.¹⁰ Het meest ontwikkeld is evenwel de studie naar de effecten op partijssystemen, meer bepaald op het aantal partijen.

Het onderzoek naar de relatie tussen kiessystemen en partijssystemen kent een rijke traditie binnen het vakgebied politieke wetenschappen. Alhoewel Riker (1982) een uitgebreid overzicht geeft van auteurs die reeds in het begin van deze eeuw tot gelijkaardige inzichten als Duverger kwamen, wordt Duverger in het algemeen toch als de 'founding father' van de studie naar de effecten van kiessystemen op partijssystemen beschouwd.¹¹ Duverger legt de verklaring voor een tweepartijensysteem bij relatieve meerderheid.¹² Een meerpartijensysteem komt volgens Duverger tot stand door systemen van absolute meerderheid in twee rondes en evenredige vertegenwoordiging. De verklaring hiervoor is terug te brengen tot de mechanische en psychologische effecten die kiessystemen veroorzaken. Onder de 'mechanische' effecten van kiessystemen worden de effecten van kiessystemen bij de omzetting van stemmen in zetels verstaan. Het effect van het kiessysteem kan als mechanisch worden beschouwd omdat geen andere factoren dan het kiessysteem ingrijpen in de omzetting van de stemmen in zetels: eens de stemmen zijn uitgebracht, treedt er een zuiver effect op van het kiessysteem. Psychologische effecten zijn de effecten van het kiessysteem op het stemgedrag en de handelingen van partijelites. Vaak worden deze effecten aangeduid met de term 'strategisch stemmen' of 'tactisch stemmen' waarbij de achterliggende idee erin bestaat dat kiezers hun stemmen niet willen 'verkwisten' aan kansloze kandidaten en/of partijen. Kiezers in een systeem van relatieve meerderheid zouden sterker geneigd zijn om strategisch te stemmen in vergelijking tot systemen met evenredige vertegenwoordiging. In plaats van te stemmen op hun eerste voorkeur gaan sommige kiezers stemmen op de partij (kandidaat) die het meeste kans heeft en het dichtst aanleunt bij de eerste keuze. Dit omdat ze bijvoorbeeld weten dat de partij van hun eerste keuze geen kans maakt om de meerderheid van de stemmen te behalen. Om hun stem niet verloren te laten gaan, gaan ze stemmen op een partij die in de 'running' is voor de overwinning. Deze kiezers laten zich dus in hun stem leiden door de te verwachte sterkte van de kandidaat/partij en/of de sterkte van het mechanisch effect van het kiessysteem. Ook partijelites zouden zich door deze mechanische effecten laten beïnvloeden: bij kiessystemen die een sterk mechanisch effect veroorzaken zouden minder (nieuwe of afgesplitste) partijen

9. IRVINE, W.P., Measuring the Effects of Electoral Systems on Regionalism, *Electoral Studies*, 7, 1988, 15-26.

10. MONTGOMERY, K.A., Electoral Effects on Party Behavior and Development. Evidence from the Hungarian National Assembly, *Party Politics*, 5, 1999, 507-523.

11. RIKER, W.H., The Two-party System and Duverger's Law: An Essay on the History of Political Science, *American Political Science Review*, 76, 1982, 753-766.

12. In een systeem van relatieve meerderheid is de kandidaat met de meeste stemmen verkozen. Bij systemen van absolute meerderheid dient een kandidaat meer dan 50 procent van de stemmen te halen. Indien dit niet het geval is, wordt er in de meeste gevallen een tweede ronde georganiseerd.

hun kans wagen omdat de kost om deel te nemen en verkozen te worden groter is.

Duverger's 'wetten' worden in de politicologische literatuur vrijwel onmiddellijk na het verschijnen van zijn werk in 1957 en tot op de dag van vandaag als uitgangspunt genomen en gecontesteerd in talrijke publicaties. Zijn werk betekende een sterke impuls in het onderzoek naar de mechanische en psychologische effecten van kiessystemen op het aantal partijen in het partijsysteem.

Alhoewel Duverger een serieuze poging onderneemt om zijn wetten empirisch te onderbouwen, werden zijn exemplarische landenvoorbeelden en de talrijke empirische uitzonderingen op zijn wetten gecontesteerd en als argument gebruikt om zijn theorie te verwerpen. Naast het feit dat we in de sociologische en politicologische praktijk niet van 'wetten' kunnen spreken, maar eerder van statistische waarschijnlijkheden, hanteert Duverger zijn data nooit op systematische manier en gaat hij nooit verder dan het citeren van ervaringen in een bepaald land. Wanneer landen dan toch in vergelijkend perspectief worden gezet, dan leiden de uitzonderingen op de 'wetten' niet tot een aanpassing van zijn theorie.¹³ Verder kwam zijn vrij arbitraire en nonchalante operationalisering van zijn centrale theoretische concepten kiessystemen en partijsystemen onder vuur te liggen. Meer bepaald lijkt hij kiessystemen impliciet te beperken tot de electorale formule¹⁴ en geeft hij nergens aan op welke wijze hij één dimensie van partijsystemen, namelijk het aantal partijen operationaliseert.¹⁵

De tekortkomingen van Duverger's werkwijze werden in later onderzoek opgevangen. Verschillende dimensies van kiessystemen – zoals bijvoorbeeld districtgrootte, electorale formule, stemstructuur – werden onderscheiden.¹⁶ Er werden maatstaven ontwikkeld om fragmentatie van het partijsysteem te meten en het aantal partijen te tellen.¹⁷ Verder werd systematisch vergelijkend empirisch onderzoek op touw gezet.

Wanneer we ons nu concentreren op het onderzoek naar de mechanische effecten van kiessystemen dan stellen we vast dat de wetenschappelijke literatuur zich de laatste decennia in grote mate geconcentreerd heeft op het (dis)proportionele ka-

13. RAE, D.W., *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven & London, Yale University Press, 1971: 6.

14. Ibid.

15. SARTORI, G., *Comparative Constitutional Engineering*, London, MACMILLAN, 1994: 30

16. LIJPHART, A., *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford, Oxford University Press, 1994, RAE, D. W., *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven & London, Yale University Press, 1971, TAAGEPERA, R. and SHUGART, M. S., *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven & London, Yale University Press, 1989.

17. LAAKSO, M. and TAAGEPERA, R., *The Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe.*, *Comparative Political Studies*, 12, 1979, 3-27, RAE, D.W., *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven & London, Yale University Press, 1971.

rakter van kiessystemen¹⁸ en de ontwikkeling van maatstaven om disproportionaliteit te meten.¹⁹ De impliciete veronderstelling die hierbij wordt gemaakt, is dat hoe sterker het disproportionele karakter van een kiessysteem is, hoe groter de reductie van het aantal electorale partijen (aantal partijen die deelnemen aan de verkiezingen) naar parlementaire partijen (aantal partijen dat zetels verwerft in het parlement) en hoe kleiner het aantal parlementaire partijen.²⁰ Lijphart stelt vast dat er inderdaad een verband bestaat tussen de electorale formule en disproportionaliteit. De disproportionaliteit is het hoogst bij systemen van relatieve meerderheid, gevolgd door systemen van absolute meerderheid en evenredige vertegenwoordiging.²¹ Disproportionaliteit leidt evenwel niet automatisch tot een kleiner aantal electorale partijen. Wel wordt vastgesteld dat minder proportionele systemen een sterkere reductie in het effectief aantal partijen van de electorale arena naar de parlementaire arena veroorzaakt, en dit is vooral zichtbaar bij vergelijking tussen enerzijds de systemen van relatieve meerderheid en anderzijds de andere formules.²² Binnen de categorie van evenredige vertegenwoordiging zijn de systemen die de grootste resten (*Largest remainders*) hanteren meer gefractioniseerd, zowel electoraal als parlementair, dan de systemen die de grootste gemiddelden gebruiken.²³

Naast het effect van de electorale formule op de disproportionaliteit is er een tendens binnen de literatuur, in navolging van Taagepera en Shugart²⁴ om de districtgrootte als 'beslissende' factor, meer dan de electorale formule, op disproportionaliteit te beschouwen.²⁵ (Gallagher, 1991; Cox, 1997). De onderzoeksresultaten duiden immers op een dalende proportionaliteit naarmate de districtgrootte (M) daalt.

18. ANCKAR, C., Determinants of Disproportionality and Wasted Votes, *Electoral Studies*, 16, 1997, 501-515; LIJPHART, A., *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven and London, Yale University Press, 1984; LIJPHART, A., *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford, Oxford University Press, 1994; TAAGEPERA, R. and SHUGART, M.S., *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven & London, Yale University Press, 1989.
19. COX, G.W. and SHUGART, M.S., Comment on Gallagher's 'Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems', *Electoral Studies*, 10, 1991, 348-352; GALLAGHER, M., Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems, *Electoral Studies*, 10, 1991, 33-51.
20. LIJPHART, A., *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford, Oxford University Press, 1994.
21. *Ibid.*: 97.
22. *Ibid.*: 98.
23. RAE, D.W., *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven & London, Yale University Press, 1971: 144
24. TAAGEPERA, R. and SHUGART, M.S., *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven & London, Yale University Press, 1989: 112
25. COX, G.W., *Making Votes Count*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; GALLAGHER, M., Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems, *Electoral Studies*, 10, 1991, 33-51.

Op zich is het vreemd dat het onderzoek naar mechanische effecten van kiessystemen zich vooral heeft geconcentreerd op de meting van disproportionaliteit. Disproportionaliteitsmaatstaven vertellen ons wel iets over de afwijking van proportionaliteit en kunnen zodoende een belangrijke toetsing inhouden van het proportionaliteitsprincipe dat wordt vooropgesteld. Maar er zijn ook andere technieken om mechanische effecten van kiessystemen te bestuderen, die wellicht politiek electoraal veel belangrijker zijn. Er kunnen minstens vier methodes worden onderscheiden om mechanische karakter van kiessystemen te meten: disproportionaliteitsmaatstaven (afwijking van proportionaliteit/evenredigheid), berekening van het reductie-effect (het verschil in het effectief aantal electorale partijen en het effectief aantal parlementaire partijen)²⁶, het partijvoordeel (welke partijen halen onder welk kiessysteem voordelen; dit kunnen de kleine partijen, de middelgrote of de grote partijen zijn)²⁷, en berekening van kiesdrempelpercentages.

In deze bijdrage zullen we ons concentreren op de berekening van kiesdrempelpercentages. Het kiesdrempelpercentage is een maatstaf die duidelijk aangeeft welk percentage aan stemmen politieke partijen dienen te behalen om een eerste zetel te verwerven. In deze paper zullen we ons eerst concentreren op de berekening van kiesdrempelpercentages. Vervolgens zullen we de relatie nagaan tussen districtgrootte en kiesdrempelpercentages. Er kan immers verondersteld worden dat hoe kleiner de districtgrootte hoe groter het kiesdrempelpercentage (hypothese). Tot slot zullen we ook de relatie nagaan tussen het kiesdrempelpercentage en het aantal parlementaire districtspartijen. We kunnen immers veronderstellen dat hoe hoger het kiesdrempelpercentage hoe kleiner het aantal parlementaire districtspartijen. We gebruiken expliciet de term aantal parlementaire *districtspartijen*, omdat mechanische effecten in belangrijke mate op het districtsniveau plaatsvinden (het niveau waar stemmen worden omgezet in zetels). Wij zijn dan ook van oordeel dat het districtsniveau het geldige analyseniveau is en niet het nationale systeem niveau tenzij de verkiezingen natuurlijk worden georganiseerd in één nationale kieskring. In het meeste empirisch onderzoek naar mechanische effecten van kiessystemen wordt het nationaal niveau als uitgangspunt genomen. Dit is volgens ons theoretisch-methodologisch een fout startpunt. Het vernieuwende van deze bijdrage is dan ook in eerste instantie gelegen in het feit dat wij de toetsing van de hypothesen consequent empirisch zullen uitvoeren op districtsniveau. Bovendien hopen we door de focus te richten op de meting van kiesdrempelpercentages, een nieuwe input te kunnen leveren in de studie naar de mechanische effecten van kiessystemen die verder reikt dan enkel en alleen maar de meting van disproportionaliteit. Ten derde, tonen we in deze bijdragen duidelijk aan dat niet districtgrootte (het aantal te verdelen zetels per district) maar het natuurlijk logaritme van districtgrootte de aangewezen onafhankelijke variabele

26. Zie TAAGEPERA, R., Empirical Threshold of Representation, *Electoral Studies*, 8, 1989, 105-116.

27. Zie COX, G.W. and SHUGART, M.S., Comment on Gallagher's 'Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems', *Ibid.* 10, 1991, 348-352.

is om kiesdrempelpercentages te verklaren. Alhoewel het gebruik van het natuurlijk logaritme van districtgrootte reeds door Taagepera en Shugart²⁸ eind jaren 80 werd geïntroduceerd, wordt het tot op de dag van vandaag in empirisch onderzoek zelden toegepast.

II. Kiesdrempels

Er kunnen in grote lijnen drie soorten kiesdrempels worden onderscheiden: wettelijke kiesdrempels, theoretische kiesdrempels en empirische of effectieve kiesdrempels. Wettelijke kiesdrempels zijn drempels die door de wetgever zijn bepaald in de kieswet. Zij worden meestal uitgedrukt als een percentage van het aantal geldig uitgebrachte stemmen op districtsniveau of nationaal niveau. In sommige gevallen dient een percentage van het totaal aantal geregistreerde kiezers te worden behaald, zoals dat bijvoorbeeld het geval is in Frankrijk. Deze percentages moeten dan overschreden worden om in aanmerking te komen voor zetelverdeling.

Op districtsniveau kunnen theoretische kiesdrempels worden berekend op basis van districtgrootte, het aantal deelnemende partijen en de electorale formule. De theoretische *inclusie drempel of vertegenwoordingsdrempel* is het minimum aandeel stemmen dat een partij moet behalen om een eerste zetel onder de meest gunstige omstandigheden te verwerven.²⁹ De *exclusie-drempel* is het maximum aandeel stemmen onder de meest ongunstige omstandigheden waarbij een partij faalt een zetel te behalen.³⁰ Gelijkaardige 'drempels' kunnen worden berekend voor de tweede, derde, tot de Mde zetel in een district. Lijphart en Gibberd noemen deze drempels '*Payoff functions*', om terminologische verwarring met inclusie- en exclusie-drempels te vermijden. Dit concept verwijst naar het stemmenaandeel dat nodig is om s-zetels te verwerven in een district met M-zetels.³¹

Wettelijke en theoretische kiesdrempels vertellen ons niet altijd iets over het werkelijke stemmenpercentage dat behaald moet worden om een zetel te verkrijgen. Wettelijke kiesdrempels kunnen voldoende hoog zijn zodat ze een werkelijk effect hebben of ze kunnen laag zijn en geen effect hebben. Om het werkelijke effect van wettelijke kiesdrempels na te gaan, moeten ze steeds in relatie bekeken worden met de electorale formule en de districtgrootte. Ook theoretische kiesdrem-

28. TAAGEPERA, R. and SHUGART, M.S., *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven & London, Yale University Press, 1989.
29. LIJPHART, A. and GIBBERD, R.W., Thresholds and Payoffs in List Systems of Proportional Representation, *European Journal of Political Research*, 1977, 219-244.
30. RAE, D., HANBY, V. and LOOSEMORE, J., Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion, *Comparative Political Studies*, 1971, 479-488.
31. LIJPHART, A. and GIBBERD, R.W., Thresholds and Payoffs in List Systems of Proportional Representation, *European Journal of Political Research*, 1977, 219-244.

pels hebben grote beperkingen. Ze duiden enkel de grenzen aan waarbinnen een bepaalde partij met een bepaald stemmenpercentage een bepaald aantal zetels kan behalen. Empirische kiesdrempels daarentegen geven ons een exacter beeld van het werkelijke percentage stemmen partijen moeten behalen om zetels te verwerven. Politiek zijn natuurlijk de effectieve of werkelijke kiesdrempels relevanter. Ze geven het werkelijke (mechanische) effect weer van een kiessysteem. Daarom gaan we nu we nu dieper in op de effectieve kiesdrempels en worden onze analyses toegepast met de effectieve kiesdrempels

A. Empirische/Effectieve Kiesdrempels

Methodologie

Taagepera ontwikkelde een methodologie om empirische kiesdrempels zowel op het niveau van districten als op nationaal geaggregeerd niveau te berekenen.

“Voor een aantal verkiezingen georganiseerd onder essentieel dezelfde regels, zoekt men al de stemmenpercentages van die gevallen waarbij een partij één zetel of meer behaalde. Deze percentages worden gerangschikt naar stijgende grootte. Vervolgens rangschikt men alle stemmenpercentages waarbij partijen faalden in het behalen van een zetel. Deze stemmenpercentage worden gerangschikt naar dalende grootte. De empirische kiesdrempel (T) wordt dan gedefinieerd als het punt waarop de termen in de stijgende series die in de dalende series overschrijdt”.³²

Een voorbeeld: bij de Belgische parlementaire verkiezingen van 1978–1991 (allemaal onder essentieel dezelfde regels georganiseerd), zijn de nationale stemmen-aandelen die resulteerden in 1 of geen enkele zetel in tabel 1 weergegeven. De letter T in de tabel indiceert het punt waar de termen in de stijgende series (S=1) de termen in de dalende series (S=0) overschrijden. Elk getal tussen $1.2 < T < 1.7$ voldoet aan onze vereiste voor de empirische kiesdrempel, en het is zinnig om het middelpunt van de variatie, dus $T=1.45\%$ als empirische kiesdrempel te hanteren.³³

Tabel 1. Stemmenpercentages Belgische parlementaire verkiezingen (Kamer) periode 1978-1991 die leiden tot 1 respectievelijk 0 zetels.

S=1	1.1	1.2	1.4	1.5	T	1.9	2.2	2.3	2.4	2.5	...
S=0	2.6	2.5	1.9	1.7	T	1.2	1.1	0.9	0.8	0.7	...

32. Ibid., p. 106.

33. Ibid., p. 106.

Als een partij een percentage haalt dat gelijk is aan de kiesdrempel T , dan heeft de partij 50 procent kans om een zetel te winnen. Wanneer het stemmenaandeel groter is dan T , dan stijgt de kans boven de 50 procent om een zetel te behalen, en wanneer het stemmenaandeel kleiner is dan T daalt de kans beneden de 50 procent.³⁴ Natuurlijk hoe meer data, hoe betrouwbaarder de waarde van T . Dit systeem, als het wordt toegepast op geaggregeerd nationaal niveau, incorporeert zowel de electorale regels als de geografische concentraties van partijen, die uiteraard doorheen de tijd kunnen veranderen.³⁵ Deze procedure kan en 'moet' uiteraard ook worden toegepast op districtsniveau. In tabel 2 worden de stemmenpercentages van de provincie Antwerpen voor de periode 1978-1991 weergegeven. Het is duidelijk dat de empirische kiesdrempel gelegen is tussen 2,3 en 2,9 procent. De empirische kiesdrempel kan daarom bepaald worden op 2,6 procent.

Tabel 2. Stemmenpercentages provincie Antwerpen (Kamer) periode 1978-1991 die leiden tot 1 respectievelijk 0 zetels.

S=1	2.9	3.1	4.0	...
S=0	2.3	2.2	1.9	...

Voor delerreeksen is de effectieve kiesdrempel op districtsniveau eenvoudig te berekenen door de laatst toegekende kiesdeler te beschouwen als het aantal stemmen dat een partij nodig heeft om een zetel te behalen. De kiesdeler waarbij de laatste zetel wordt toegewezen, kan beschouwd worden als het kiesquota. Als men dit quota toepast op de stemcijfers van de verschillende partijen dan bereikt men exact hetzelfde resultaat als bij de toepassing van de delerreeks.³⁶ Ook voor meer complexe systemen, zoals bijvoorbeeld het Belgische kiessysteem tussen 1919 en 1991, kunnen we deze werkwijze hanteren. De toepassing van het Harequota op kieskringniveau en van provinciale stemcijfers en lokale breuken op provinciaal niveau resulteerde in dit systeem tot een D'Hondt resultaat op provinciaal niveau, abstractie makend van de kiesdrempel op kieskringniveau.³⁷

In tabel 3 vinden we de effectieve kiesdrempels voor de provincie Antwerpen terug voor twee onderscheiden periodes, namelijk 1981-1991 en 1995-1999. De reden om deze twee periodes te onderscheiden is dat het aantal te verdelen zetels in 1995 zakte van 34 naar 24. Opvallend is de sterke gelijkenis tussen deze berekeningswijze en de methode Taagepera, respectievelijk 2,69 en 2,6. Voor de periode 1995-1999 stellen we een stijging vast van de effectieve kiesdrempel tot de gemiddelde waarde van 3,53.

34. Ibid., p. 107.

35. Ibid., p. 107.

36. LIJPHART, A., *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford, Oxford University Press, 1994.

37. Voor een gedetailleerde beschrijving zie: VANDER WEYDEN, P., Het Belgische kiessysteem: de klassieke en alternatieve methode D'Hondt, *Res Publica. Belgian Journal of Political Science*, XLIII, 2001, 595-617.

Tabel 3. Effectieve kiesdrempel provincie Antwerpen voor de periode 1981-1991 en 1995-1999.

Jaar	Effectieve Prov. Kiesdrempel	Jaar	Effectieve Prov. Kiesdrempel
1981	2,70	1995	3,59
1985	2,66	1999	3,48
1987	2,63	Gem. '95-'99	3,53
1991	2,64		
Gem. '81-'91	2,69		

Omdat kiesdrempelpercentages in sterke mate bepaald worden door de stemverhoudingen is een berekening van het kiesdrempelpercentage over verschillende verkiezingen preciezer. Dit is het voornaamste argument waarom we voor de berekening van de kiesdrempels op districtsniveau te berekenen. Hierdoor verkrijgen we per district één kiesdrempelpercentage. Mochten we kiesdrempelpercentages per verkiezing en per district hanteren, dan zou het kiesdrempelpercentage bijzonder onbetrouwbaar worden.

III. De Effectieve kiesdrempels en Districtgrootte

A. Hypothese

Afleidend uit de theoretische kiesdrempels, die stijgen met een daling van de districtgrootte, kunnen we logisch afleiden dat de effectieve kiesdrempel zou moeten stijgen bij een daling van M.

B. Analyseniveau en Caseselectie

Een belangrijke discussie omtrent de studie naar effecten van kiessystemen is het analyseniveau. Duvergers afhankelijke variabele, het aantal partijen, is een variabele op nationaal systeemniveau.³⁸ De mechanische (als psychologische effecten) vinden echter in eerste instantie plaats op het niveau van de districten. Op het districtsniveau worden stemmen omgezet in zetels, het is op het niveau van het district dat kiesdrempels werkelijk hun effect hebben. Het onderzoek in de lijn van Duverger heeft zich vooral geconcentreerd op het nationaal niveau.³⁹ Alho-

38. DUVERGER, M., *Les partis politiques*, Paris, Librairie Armand Colin, 1951 [1976].

39. Zie o.a.: BLAIS, A. and CARTY, R.K., The Psychological Impact of Electoral Laws: Measuring Duverger's Elusive factor, *British Journal of Political Science*, 21, 1991, 79-93, COPPEDGE, M., District Magnitude, Economic Performance, and Party-System Fragmentation in Five Latin American Countries, *Comparative Political Studies*, 30, 1997, 156-185, FARRELL, D.M., *Comparing Electoral Systems*, London, Prentice Hall, 1997, LIJPHART, A., *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford, Oxford University Press, 1994, TAAGEPERA, R. and SHUGART, M.S., *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven & London, Yale University Press, 1989.

wel het probleem theoretisch wordt onderschreven⁴⁰, werken slechts bijzonder weinig studies met de electorale districtsdata.⁴¹ Door analyses uit te voeren op het niveau van de districten krijgen we nochtans een theoretisch én methodologisch correcter inzicht in de mechanische werking van kiessystemen (electorale formule en districtgrootte). Bovendien worden 'storende' variabelen, die niet binnen de definiëring van kiessystemen vallen maar wel een rol kunnen spelen wanneer de analyses op nationaal niveau worden uitgevoerd, uitgesloten. Een voorbeeld van zo'n storende variabele is 'malapportionment'. *Malapportionment* treedt op wanneer geografische eenheden (kiesdistricten) een aandeel zetels krijgen toegewezen dat niet gelijk is aan hun aandeel van de bevolking.⁴² Het analyseniveau dat wij dus in deze bijdrage hanteren is het districtsniveau. Het spreekt voor zich dat analyses uitgevoerd op districtsniveau een nauwkeuriger beeld geven van de mechanische effecten van het kiessysteem dan wanneer gemiddelde districtgroottes (of mediane districtgroottes) worden gehanteerd als onafhankelijke variabele om het nationaal aantal partijen als afhankelijke variabele te verklaren.

Om onze hypotheses te toetsen is dus nodig dat we districten selecteren, bij voorkeur in verschillende landen. Omwille van de betrouwbaarheid van de berekeningen van de kiesdrempelpercentages zijn meerdere meetmomenten (verkiezingen) noodzakelijk. Een belangrijk criterium dat bij de selectie van cases werd gehanteerd is dat het kiessysteem door de tijd constant diende te blijven. Dit wil zeggen dat de electorale formule en de districtgrootte niet mochten variëren doorheen de tijd. Variatie op deze variabelen doorheen de tijd, zou de berekening van kiesdrempelpercentages onbetrouwbaar maken. Omdat wijzigingen in kiessystemen niet meteen effecten hebben op gedragingen van partijelites en kiezers en dus steeds tijd vragen (leerproces), was het bovendien aangewezen om landen te selecteren die sedert hun eerste democratische verkiezing een constant kiessysteem hebben en waarbij minstens drie verkiezingen onder hetzelfde kiessysteem werden georganiseerd. Daardoor kunnen we bovendien het probleem van endogeniteit zo sterk mogelijk onder controle houden. Indien we onze cases binnen Europa wilden selecteren, dan kwamen op basis van de bovenstaande criteria slechts drie landen in aanmerking, namelijk Spanje, Portugal en Hongarije. We toetsen onze hypotheses dan ook voor deze drie landen voor alle districten. Voor Portugal nemen we de verkiezingen van 1979 tot en met 1996. Voor Spanje werd

40. Zie o.a. COX, G.W., *Making Votes Count*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, LEYS, C., *Models, Theories and the Theory of Political Parties*, *Political Studies*, 7, 1959, 127-146, SARTORI, G., *Parties and party systems. A framework of analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, SARTORI, G., *Comparative Constitutional Engineering*, London, MACMILLAN, 1994, TAAGEPERA, R. and SHUGART, M. S., *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven & London, Yale University Press, 1989.

41. Zie o.a. COX, G.W., *Making Votes Count*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, SHUGART, M.S., *The Two Effects of District Magnitude: Venezuela as a Crucial Experiment*, *European Journal of Political Research*, 13, 1985, 353-364.

42. MONROE, B. L., *Disproportionality and Malapportionment: Measuring Electoral Inequity*, *Electoral Studies*, 13, 1994, 132-149.

de periode 1977 tot en met de verkiezingen van 1996 geselecteerd. De district-groottes bleven tijdens deze periode vrij stabiel. Voor Hongarije werden alle territoriale primaire districten in de selectie opgenomen voor de verkiezingen van 1990, 1994 en 1998. In tegenstelling tot Spanje en Portugal wordt in Hongarije niet de D'Hondt-formule toegepast, maar het Hagenbach-Bishoff quota met de grootste resten met als drempel dat tenminste $2/3$ van het Hagenbach-Bishoff quota dient te worden bereikt om in aanmerking te komen voor de verdeling van de restzetels op primair districtniveau. De niet-toegekende restzetels worden op nationaal niveau herverdeeld.⁴³ Voor de landencase Hongarije betekent dit ook dat we in feite uitgaan van een hypothetische case omdat we geen rekening houden met de herverdeling op het secundaire nationale niveau. We houden enkel rekening met de herverdeling op het territoriale primaire districts niveau, wat ook inhoudt dat we de restzetels die niet worden verdeeld op dit niveau en doorgeschoven worden naar het nationaal niveau aftrekken van het totaal aantal zetels dat voor het respectievelijke district werd toegewezen. We werken in de praktijk dus met de werkelijke districtgrootte.

Voor al deze geselecteerde districten, en verschillende verkiezingstijdstippen in de drie verschillende landen, berekenden we voor elk district één effectieve kiesdrempel op basis van de methode Taagepera.

C. Analyse

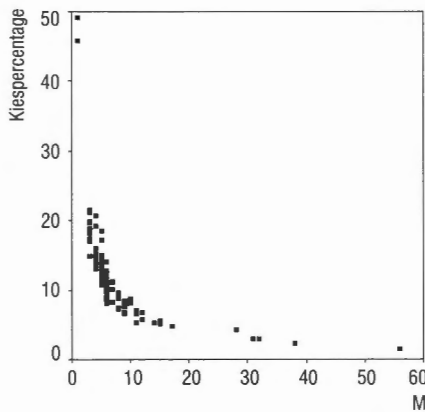
In figuur 1 zien we duidelijk dat er een curvilineair verband bestaat tussen de effectieve kiesdrempel en districtgrootte M . Hoe groter M , hoe lager de effectieve kiesdrempel. Het effect van M lijkt evenwel minder sterk naarmate M groter wordt. Zoals kon worden verwacht, is het effect het sterkst bij $M=1$. Het duidelijk curvilineair verband tussen beide variabelen brengt ons bij de piste die Taagepera en Shugart aanreiken, namelijk dat het natuurlijk logaritme van M kan worden gebruikt om het verband van de mechanische effecten van districtgroottes te analyseren.⁴⁴ We voerden analyses uit met zowel M als het natuurlijk logaritme van M ($\ln M$). Wegens het curvilineaire verband waren de analyses met M niet geschikt voor lineaire regressieanalyses.⁴⁵ In deze bijdrage zijn we vooral geïnteres-

43. Zie voor een gedetailleerde beschrijving van het Hongaarse kiessysteem: VANDER WEYDEN, P., Conceptueel kader voor de analyse van kiessystemen. Toepassing op België, Spanje, Portugal, Hongarije en Roemenië., *IPSoM-Bulletin*, 10, 2005.

44. TAAGEPERA, R. and SHUGART, M. S., *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven & London, Yale University Press, 1989.

45. In al onze analyses gebruiken we dit natuurlijk logaritme van M om districtgrootte aan te duiden. De reden hiervoor is dat in de standaard regressie analyse de relatie tussen de afhankelijke en de onafhankelijke variabelen wordt verondersteld lineair te zijn (lineariteitsassumptie). Dit betekent dat de graad van verandering in de afhankelijke variabele geproduceerd door veranderingen in de onafhankelijke variabelen niet varieert met de waarde van de onafhankelijke variabele. We stelden echter vast dat de relatie tussen het verwachte aantal deelnemende partijen (of disproportionaliteit of effectief aantal electorale, parlementaire par-

seerd in de effecten van de kiesdrempels in systemen van evenredige vertegenwoordiging en dit betekent dat we vooral geïnteresseerd in districten met $M > 1$.⁴⁶ Daarom nemen we de districten met $M=1$ niet op. Dit veroorzaakte in de meeste analyses een lagere verklaarde variatie. Daarnaast brachten we de landen (Spanje, Portugal en Hongarije) als dummyvariabelen in in de analyses, waarbij werd geselecteerd om Spanje als referentiecategorie te nemen. In dit geval is dit op een zeer arbitraire manier gebeurd aangezien we geen theoretische overwegingen hadden om dit proces van dummycodering in een bepaalde richting te sturen. Naast de landendummy's wordt ook districtgrootte ($\ln M$) als onafhankelijke variabele ingebracht. Omdat we significante interactie-effecten vaststelden tussen districtgrootte en land, werd uiteraard zowel voor Spanje als Portugal de interactieterm opgenomen.⁴⁷ Om de multicollineariteit bij het gebruik van interactietermen te reduceren nemen we de suggestie van Jaccard⁴⁸ op om de variabelen die in de productterm worden opgenomen eerst te centreren vooraleer ze worden opgenomen

Figuur 1. Scatter effectieve kiesdrempelpercentages en districtgroottes (M).

tijen) niet lineair van aard was. Door gebruik te maken van de natuurlijke logaritme van de districtgrootte werd dit probleem verholpen. De relatie tussen de natuurlijke logaritme van de districtgrootte en het verwachte aantal deelnemende partijen (of disproportionaliteit of effectief aantal electorale, parlementaire partijen) is namelijk wel lineair van aard. Door het gebruik van de natuurlijke logaritme van de districtgrootte wordt aan de assumptie van lineariteit voldaan.

46. Districten met $M=1$ zijn districten waar per definitie geen evenredige vertegenwoordiging kan worden toegepast en zeer hoge kiesdrempelpercentages kunnen optreden. Zoals reeds uiteengezet, zijn wij in eerste instantie geïnteresseerd in de effecten van districtgroottes op het kiesdrempelpercentage in systemen van evenredige vertegenwoordiging.
47. WELKENHUYSEN-GIJBELS, J. and LOOSVELDT, G., *Regressieanalyse: een introductie in multivariabelenanalyse*, Leuven/Leusden, Acco, 2002.
48. JACCARD, J., TURRISI, R. and WAN, C. K., *Interaction Effects in Multiple Regression*, London, Sage Publications, 1990.

in de productterm. In ons geval betekent dit dat LnM gecentreerd wordt rond het gemiddelde van alle in de analyse opgenomen cases.⁴⁹

Het *intercept* vertegenwoordigt de waarde van de afhankelijke variabele indien alle onafhankelijke variabelen gelijk zijn aan 0. Dit wil zeggen wanneer LnM=0, wat in feite betekent dat LnM gelijk is aan het gemiddelde van alle in de analyse betrokken landen wegens het feit dat we gecentreerd hebben rond het gemiddelde. Land is ook gelijk aan 0 wat impliceert dat het hier om Spanje gaat aangezien we dit als referentieland hebben gehanteerd. Het intercept is gelijk aan 29,397. Dit wil zeggen dat wanneer LnM gelijk is aan het gemiddelde van alle landen samen, de waarde van de afhankelijke variabele, kiesdrempelpercentage, in Spanje gelijk is aan 29,397. De coëfficiënt van Hongarije is -2,646. Dit houdt in, dat onder controle van alle andere factoren (LnM gelijk aan 0, dus gelijk aan het gemiddelde van alle landen samen) de waarde van de kiesdrempel in Hongarije -2,646 lager ligt dan in referentieland Spanje. Dus het intercept voor Hongarije bedraagt $29,397 - 2,646 = 26,751$. Voor Portugal is het intercept niet statistisch significant verschillend van Spanje.

Tabel 4. Effect van districtgrootte (LnM) en landen (Spanje, Portugal, Hongarije) op het kiesdrempelpercentage.

Model	R	Model Summary		
		R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,935(a)	,874	,866	1,56353

a Predictors: (Constant), LNM1*Hongarije, LNM1*Portugal, Hongarije, Portugal, LNM; N=85

Model		Coefficients(a)					Collinearity Statistics		
		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		t	Sig.	Tolerance	VIF
		B	Std. Error	Beta					
1	(Constant)	29,397	,964			30,492	,000		
	LNLM	-9,643	,565	-,989		-17,065	,000	,475	2,106
	Portugal	-,450	,473	-,043		-,951	,345	,770	1,299
	Hongarije	-2,646	,446	-,260		-5,931	,000	,832	1,201
	LNLM*Portugal	1,979	,894	,126		2,215	,030	,495	2,021
	LNLM*Hongarije	3,141	1,235	,121		2,544	,013	,709	1,411

a Dependent Variable: KIESDREM

De coëfficiënt van LnM is gelijk aan -9,643, wat betekent dat per eenheid stijging van LnM in Spanje het kiesdrempelpercentage daalt met 9,643. In zowel Portugal

49. De term centreren wordt verkregen door van elke variabele (in casu LnM) het gemiddelde te nemen en vervolgens het verschil van de waarden van de cases op deze variabelen te verminderen met dit gemiddelde. Het resultaat is dan bekend als 'deviatie score'. Vervolgens wordt met deze deviatie scores de productterm samengesteld.

als Hongarije is deze coëfficiënt significant verschillend van ons referentieland Spanje. In beide landen is het effect van LnM ook minder sterk dan in Spanje. De coëfficiënt voor Portugal is 1,979 en voor Hongarije bedraagt de coëfficiënt 3,141. Dit wil zeggen dat per eenheid stijging van LnM in Portugal het kiesdrempelpcentage daalt met 7,664 (want $-9,643 + 1,979 = -7,664$). In Hongarije daalt het kiesdrempelpcentage per eenheid stijging van LnM met 6,502 (want $-9,643 + 3,141 = -6,502$). Uit de tabel 4 blijkt dus duidelijk dat er voor al onze cases een sterk negatief verband is tussen de districtgrootte en het kiesdrempelpcentage.

De verklaarde variatie in ons model is bijzonder hoog (.866) en als we kijken naar de gestandaardiseerde coëfficiënt dan zien we duidelijk dat LnM, alle andere variabelen onder controle houdend, er een zeer sterk negatief effect uitgaat van districtgrootte op het kiesdrempelpcentage. Dus: als LnM stijgt, daalt het kiesdrempelpcentage. In Spanje is dit effect het grootst, in Hongarije het laagst. Portugal situeert zich tussen Spanje en Hongarije.

IV. Effectieve kiesdrempels en het effectief aantal partijen

In deze paragraaf willen we nagaan of er een verband bestaat tussen de sterkte van de effectieve kiesdrempel en het aantal partijen. We verwachten dat bij een stijgende effectieve kiesdrempel het effectief aantal parlementaire districtspartijen daalt.⁵⁰ Immers een hogere effectieve kiesdrempel maakt de toegang voor partijen moeilijker, wat zou moeten resulteren in een kleiner aantal parlementaire districtspartijen (DN_S).

Aangezien de berekening van de effectieve kiesdrempel gebeurde op basis van verschillende verkiezingsuitslagen onder eenzelfde kiessysteem, werd het effectief aantal parlementaire districtspartijen berekend door het gemiddelde te nemen van DN_S in de tijdsperiode die samenvalt met de tijdsperiodes voor de berekening van de effectieve kiesdrempel. Alle districten uit de landencases Spanje, Portugal en Hongarije werden in de analyse opgenomen. Verder hanteerden we dezelfde werkwijze als hierboven. We kenden aan de landen een dummycodering toe met Spanje als referentiecategorie en we centreerden onze metrische afhankelijke variabele 'kiesdrempelpcentage' vooraleer de interactieterm werd ingebracht.

50. Het effectief aantal parlementaire districtspartijen wordt berekend op de volgende wijze: waarbij DN_S het effectief aantal parlementaire districtspartijen weergeeft en S staat voor het relatief aantal districtszetels van partij i aangeeft (VANDER WEYDEN, P., *Effecten van Kiessystemen op Partijsystemen in Nieuwe Democratieën*, Leuven, Departement Sociologie, Katholieke Universiteit Leuven, doctoraatsthesis, 2005., 134-136). Het aantal parlementaire districtspartijen is dezelfde formule als deze die wordt gebruikt voor het berekenen van het nationaal aantal parlementaire partijen (LAAKSO, M. and TAAGEPERA, R., *The Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe.*, *Comparative Political Studies*, 12, 1979, 3-27).

Tabel 5. Effectieve kiesdrempel (%) en het effectief aantal parlementaire districtspartijen (DN_s).

R	R Square	Model Summary Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
,835(a)	0,697	0,678	0,35797

a Predictors: (Constant), KIED1CL2, KIED1CL1, Portugal, KIESDREM, Hongarije; N=85

	Coefficients(a)					Collinearity Statistics	
	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		Sig.	Tolerance	VIF
	B	Std. Error	Beta	t			
(Constant)	3,049	0,171		17,843	0		
KIESDREM	-0,064	0,012	-0,437	-5,306	0	0,566	1,766
Portugal	-0,014	0,104	-0,009	-0,13	0,897	0,828	1,207
Hongarije	0,315	0,13	0,209	2,421	0,018	0,514	1,945
KIESDREM*Portugal	0,023	0,023	0,075	0,99	0,325	0,667	1,498
KIESDREMP*Hongarije	-0,181	0,038	-0,415	-4,705	0	0,493	2,028

a Dependent Variable: GEMDNS

Ook hier vertegenwoordigt het intercept de waarde van de afhankelijke variabele indien alle onafhankelijke variabelen gelijk zijn aan nul. Dit wil zeggen dat wanneer de kiesdrempel gelijk is aan nul wat in feite betekent dat de kiesdrempel gelijk is aan het gemiddelde van alle in de analyse betrokken landen wegens het feit dat we gecentreerd hebben rond het gemiddelde. Land is ook gelijk aan nul, wat impliceert dat het hier om Spanje gaat aangezien we dit als referentieland hebben gehanteerd. Het intercept is gelijk aan 3,049. Dit wil zeggen dat wanneer het kiesdrempelpercentage gelijk is aan het gemiddelde van alle landen samen, de waarde van de afhankelijke variabele, het effectief aantal parlementaire districtspartijen, gelijk is aan 3,049. Het intercept van Portugal is statistisch niet significant verschillend van Spanje. Dit van Hongarije wel met ,315. Dit betekent dat het intercept van Hongarije gelijk is aan 3,364.

Uit tabel 5 blijkt verder dat er een significant effect uitgaat van de kiesdrempel (KIESDREM -,064) op het effectief aantal parlementaire districtspartijen (DN_s). Portugal verschilt in deze effecten niet significant van ons referentieland Spanje. Uit de tabel blijkt wel dat het effect van de kiesdrempel in Hongarije significant verschillend is van het effect in Spanje en dit met een coëfficiënt van -,181. We kunnen dan ook stellen dat het kiesdrempel-effect op het effectief aantal parlementaire partijen in Hongarije sterker negatief is dan in het referentieland Spanje. Dit betekent dat in Hongarije per eenheid stijging van het kiesdrempelpercentage het effectief aantal parlementaire districtspartijen in Hongarije daalt met maar liefst 1,874. [want $-0,064 + (-1,81) = -1,874$].

De verklaarde variatie is nog steeds zeer hoog en bedraagt 67,8%. Deze analyses tonen duidelijk aan dat naarmate het kiesdrempelpercentage stijgt, het effectief aantal parlementaire districtspartijen afneemt. Dit effect is sterker in Hongarije in vergelijking met Spanje en Portugal.

V. Besluit

Het natuurlijk logaritme van M geeft voor onze data een sterke verklaring voor de variatie op de hoogte van de effectieve kiesdrempel. Hoe kleiner de districtgrootte M , hoe hoger de effectieve kiesdrempel. Hoe groter M , hoe lager de effectieve kiesdrempel waarbij het effect kleiner wordt naarmate M stijgt. Voor zowel Portugal als Hongarije is het effect van $\ln M$ significant verschillend van Spanje en lijkt het effect minder groot te zijn. Dit zou kunnen verklaard worden door het feit dat in Spanje in totaal meer kleine districten aanwezig zijn in vergelijking tot Portugal en in mindere mate tot Hongarije.

Daarnaast stelden we een sterke verklarende relatie vast tussen de effectieve kiesdrempel en het effectief aantal parlementaire districtspartijen (DN_S): Hoe hoger de effectieve kiesdrempel, hoe lager het effectief aantal parlementaire districtspartijen. Dit effect is significant sterker in Hongarije dan in het referentieland Spanje. In Portugal is dit effect niet significant verschillend van Spanje.

Onze empirische bevindingen stemmen overeen met de door ons vooropgestelde hypothesen. Er gaat een sterke invloed uit van districtgrootte (uitgedrukt als natuurlijk logaritme van M) op de effectieve, werkelijke kiesdrempel. De effectieve kiesdrempel bepaalt in sterke mate het effectief aantal parlementaire districtspartijen (DN_S).

De analyses op districtsniveau zijn slechts een startpunt. Een noodzakelijk theoretisch en methodologisch beginpunt. Dit neemt niet weg dat het nationale systeemniveau, en met name het nationale partijsysteem (uitgedrukt in bijvoorbeeld het nationaal aantal partijen), de meest (politiek) relevante te verklaren variabele is. Dit was evenwel niet de doelstelling van deze bijdrage. Dit neemt niet weg dat toekomstig onderzoek naar de effecten van kiessystemen op het partijsysteem zich zou moeten concentreren op de relatie tussen districtskenmerken en nationale kenmerken. Dit zowel op theoretisch als methodologisch vlak. Een mogelijke piste die hier bewandeld zou kunnen worden is de ontwikkeling van theoretische en statistische multilevelmodellen.

SUMMARY

Electoral thresholds, district magnitude and the number of parties in systems of proportional representation

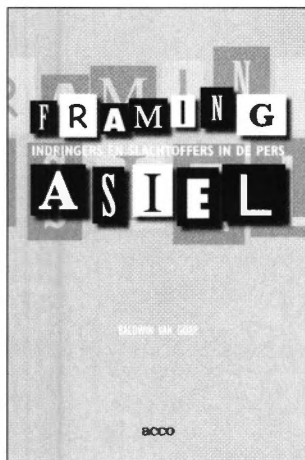
At least four criteria/methods to measure mechanical effects of electoral systems can be distinguished: measuring disproportionality, the reduction in number of parties, the party advantages and the threshold percentages. In this manuscript we focus on the thresholds. We first concentrate on a description of legal, theoretical, and empirical thresholds as measures of mechanical effects. Further, we analyse the relationship between (the natural logarithm) of district magnitude and the empirical threshold and between the empirical

threshold and the effective number of parties. As starting point we take districts in Spain, Portugal and Hungary as the level of analysis. We clearly show that there is a negative causal connection between district magnitude and the threshold percentage and between threshold percentage and the number of parties.

Baldwin Van Gorp

Framing asiel

Indringers en slachtoffers in de pers

Ieder jaar vragen vele duizenden mensen asiel aan in het rijke westen. Dit boek gaat na welke mechanismen een rol spelen bij de voorstelling die de massamedia brengen van asielzoekers, vluchtelingen en illegale immigranten als onschuldige slachtoffers dan wel als indringers die een bedreiging vormen voor 'onze' westerse cultuur.

De analyse spitst zich in eerste plaats toe op de Belgische media en vooral op de Vlaamse en Franstalige dagbladen. Het concept 'framing' vormt daarbij de rode draad. Hoewel de benadering bijzonder populair is binnen de communicatiewetenschap, ontbreekt het aan een algemeen aanvaarde definitie, een eenduidige conceptualisering en methodologie. Vandaar dat dit boek op een bevattelijke manier een invulling aan het concept geeft en een uitgebreide set analysemethoden aanbiedt. In het empirische luik waarin dit instrumentarium wordt toe-

gepast, komen casestudies aan bod over de inplanting van een opvangcentrum voor asielzoekers, de mediaberichtgeving aangaande de asielproblematiek en de eigenzinnige manier waarop het publiek met deze verslaggeving omgaat.

Uit dit boek zal onder meer blijken hoe het voormalige Vlaams Blok in deze case als een belangrijke 'framesponsor' optrad, hoe de media bijdroegen aan de idee dat politici te wantrouwen zijn, hoe de betekenis van persfoto's doorheen de tijd kan wijzigen en hoe in de kerstperiode alle asielzoekers plots slachtoffers worden.

BALDWIN VAN GORP is ex-journalist en doctor in de politieke en sociale wetenschappen (Universiteit Antwerpen). Momenteel is hij als docent strategische communicatie verbonden aan de Radboud Universiteit in Nijmegen.

ISBN 90-334-5926-4
312 blz.

€ 36,00 (excl. verzendingskosten)

Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverij.acco.be

Dries Lesage

Mondialisering en fiscale rechtvaardigheid

Belastingpolitiek in een open wereldeconomie

Van de financieel-economische mondialisering wordt gezegd dat zij de beleidsautonomie van nationale staten gevoelig inperkt. In een open wereldeconomie moeten staten zich schikken naar de wetmatigheden van de vrije markt. Dit heeft vele gevolgen, vooral op sociaal vlak. De recente uitbreiding van de Europese Unie gaf dit debat nog meer wind in de zeilen en raakt de kern van politiek: macht en democratie. Volgens de enen hebben multinationale ondernemingen, beleggingsfondsen en internationale instellingen als IMF en WTO vandaag veel meer macht dan democratisch verkozen nationale organen. Volgens anderen is verlies van nationale beleidsautonomie nu eenmaal de prijs die we moeten betalen voor de welvaart die met economische openheid samenhangt.

In dit boek wordt de problematiek van de mondialisering onderzocht aan de hand

van de belastingpolitiek, een dankbaar beleidsdomein om de impact van mondialisering op de gehele samenleving na te gaan. De aandacht gaat vooral naar belangen, machtsverhoudingen, de ideologische component en de centrale rol van discours. Politiek-geografische ontwikkelingen en de territoriale herschikking van de macht – op welk niveau wordt beslist: Vlaanderen, België, Europa, de wereld? – vormen eveneens een rode draad doorheen het boek.

DRIES LESAGE is als postdoctoraal onderzoeker van het FWO-Vlaanderen verbonden aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Universiteit Gent. In 2002 promoveerde hij op een proefschrift over mondialisering en belastingpolitiek.

Res Publica Bibliotheek nr. 2
ISBN 90-334-5628-1
378 blz.
€ 34,00 (excl. verzendingskosten)

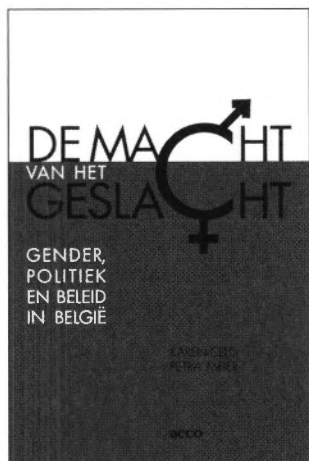

Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverij.acco.be

Karen Celis en Petra Meier (red.)

De macht van het geslacht

Gender, politiek en beleid in België

Artikel 11bis van de Belgische grondwet waarborgt voor vrouwen en mannen de gelijke uitoefening van hun rechten en vrijheden. Is dit in de politiek wens of realiteit?

De macht van het geslacht staat stil bij drie cruciale momenten in de relatie tussen vrouwen en de Belgische politiek: de toegang van vrouwen tot de politieke arena, de vertegenwoordiging van vrouwen en het beleid voor vrouwen. De rode draad doorheen dit boek is de wijze waarop de visie op mannen en vrouwen, op hoe zij zijn, wat zij willen, kunnen en goed voor hen is, vorm geeft aan politiek en beleid. De nadruk ligt op de Belgische politieke actualiteit (quota, het alimentatiefonds, gender mainstreaming, diversiteit, ...), maar de plaats van de vrouw in de Belgische politiek wordt ook historisch en internationaal gesitueerd. Politieke partijen, (vrouwelijke) vertegenwoordigers en ministers, de vrouwenbeweging, gelijke-kansenstructuren, Europa en de VN verschijnen

voor het voetlicht in de zoektocht naar antwoorden op vragen als: Waar staan vrouwen vandaag in de Belgische politiek? Zijn quota succesvol? Wie zijn de hoofdrolspelers in de vertegenwoordiging van vrouwen? En welke rol spelen ze in het vertegenwoordigingsproces? Welk beleid voor wie?

KAREN CELIS is historica en als docente politicologie verbonden aan de Hogeschool Gent, Vakgroep Bestuur en Beleid. Zij is tevens verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen en het Centrum voor Vrouwenstudies van de Vrije Universiteit Brussel. Haar onderzoek spitst zich toe op de vertegenwoordiging van vrouwen en de rol van de staat in het verwezenlijken van vrouweneisen.

PETRA MEIER is politicologe en als postdoctorale vorser verbonden aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen en het Centrum voor Vrouwenstudies (Vrije Universiteit Brussel) evenals aan de Nijmegen School of Management (Radboud Universiteit). Haar onderzoeksveld omvat de domeinen gender en politiek evenals gender en beleid. Zij publiceerde voornamelijk over de werking van kiessystemen en de ontwikkeling van het gelijke kansenbeleid.

Res Publica Bibliotheek nr. 5

ISBN 90-334-6123-4

221 blz.

€ 28,00 (excl. verzendingskosten)

Uitgeverij Acco

Brusselsestraat 153, 3000 Leuven

tel. 016/62 80 00 - fax 016/62 80 01

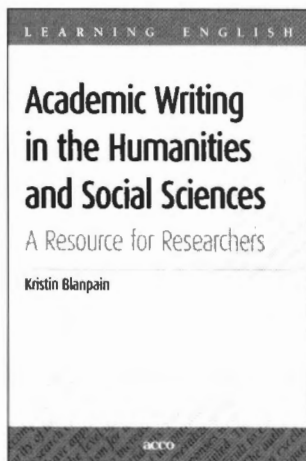
e-mail: uitgeverij@acco.be

www.uitgeverij.acco.be

Kristin Blanpain

Academic Writing in the Humanities and Social Sciences

A Resource for Researchers

De voorbeelden en oefeningen zijn gebaseerd op een corpus van teksten uit het domein van de Humane Wetenschappen, wat de relevantie en authenticiteit garandeert. Het boek kan gebruikt worden in lesverband, voor zelfstudie, of als naslagwerk bij het schrijven.

KRISTIN BLANPAIN is doctor in de Germaanse Talen. Zij is verbonden aan het Interfacultair Instituut voor Levende Talen van de K.U. Leuven, waar zij o.m. de cursus Academic Writing voor doctoraatsstudenten in Humane Wetenschappen doceert.

In toenemende mate wordt van academici verwacht dat ze in het Engels publiceren. Voor velen is dit geen gemakkelijke opgave, ook al drukken ze zich vlot uit in discussies en informele contacten.

Academic Writing in the Humanities and Social Sciences helpt beginnende en meer gevorderde onderzoekers bij het opstellen en redigeren van Engelse teksten. Het boek omvat volgende componenten:

- concrete richtlijnen voor het schrijven van een aantal specifieke genres, zoals een *abstract* of een *research proposal*, en voor het verbeteren van taal en stijl in het algemeen.
- een ruime selectie academische woordenschat, met nadruk op collocaties (bv. *address an issue, a wide range*)
- een overzicht van typische grammaticale problemen

ISBN 90-334-6113-7

211 blz.

€ 32,00 (excl. verzendingskosten)

Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 - fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverij.acco.be

Paul Van de Meerssche

Internationale Politiek 1815-2005

I: 1815-1945

II: 1945-2005

Deze uitgave, in twee boekdelen, wil een antwoord bieden op een tweeledige uitdaging. Eerst wil de auteur een beknopt maar samenhangend overzicht geven van de internationale politiek van 1815 tot 2005. Vervolgens wil hij dit chronologisch opgebouwd feitenrelaas relativeren door het vanuit verschillende invalshoeken te interpreteren. Deze duiding ontwikkelt zich op hoofdzakelijk drie geo-politieke interpretatieniveaus: de Oost-Westverhoudingen, de Noord-Zuidverhoudingen en het Europese integratieproces.

Deze uitgave biedt een beredeneerd overzicht van de internationale politiek van de negentiende en twintigste eeuw en vult daarmee een leemte op in een haast onoverzichtelijke stroom van publicaties over de geschiedenis van de internationale politiek.

PAUL VAN DE MEERSSCHE is emeritus gewoon hoogleraar. Hij doceerde aan de universiteiten van Antwerpen en Leuven en aan ver-

scheidene andere binnen- en buitenlandse instellingen. Hij publiceert over verschillende en uiteenlopende internationale problemen, zoals het Israëlisch-Palestijns conflict, de Noord-Zuidconfrontatie en de internationale positie van de Chinese Volksrepubliek.

Deel 1

ISBN 90-334-5766-0

380 blz.

€ 33,50 (excl. verzendingskosten)

Deel 2

ISBN 90-334-5810-1

466 blz.

€ 35,00 (excl. verzendingskosten)

Uitgeverij Acco

Brusselsestraat 153, 3000 Leuven

tel. 016/62 80 00 - fax 016/62 80 01

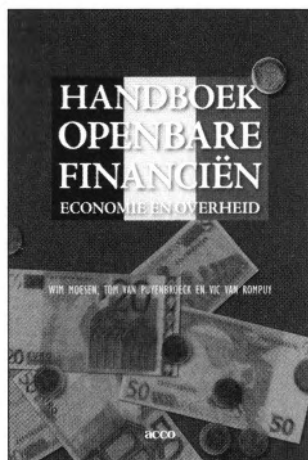
e-mail: uitgeverij@acco.be

www.uitgeverij.acco.be

Wim Moesen, Tom Van Puyenbroeck en Vic Van Rompuy

Handboek openbare financiën

Economie en overheid

Als economen zoveel verwachten van het marktmechanisme, wat rechtvaardigt dan nog overheidsinterventie in de economie? Welke taak heeft de overheid in de economie en hoe verschilt de door de politiek gestuurde inmenging van de overheid met beslissingen van private actoren op de markt? En is een staatsbestel met vele overheden die elk vaak apart en op een eigen wijze ingrijpen in de economie zinvol vanuit strikt economisch oogpunt?

In dit boek staat de economische analyse van het Belgische overheidsoptreden in een gemengde economie centraal. Er zal gezocht worden naar antwoorden op bovenstaande vragen, maar ook een dieper inzicht worden gegeven in de budgettaire gereedschapskist (ontvangsten, uitgaven, begrotingstekorten, openbare schuld) van de beleidsmakers.

De overheid is via het internet sneller toegankelijker dan ooit tevoren. Een over-

vloed aan informatie over het begrotingsbeleid en de daarbij betrokken actoren kan met één muisklik worden opgeroepen. Net daarom is er veel minder nood aan een breed panorama van de Belgische openbare financiën dan aan een inleidend boek waarin niet alleen de hoofdlijnen worden aange-reikt, maar waarin die ook voldoende worden uitgewerkt.

Dit boek richt zich in de eerste plaats tot studenten, docenten en onderzoekers in het hoger onderwijs en tot alle mogelijke bestuursinstellingen. Maar omdat uiteindelijk voor iedereen de gevolgen van het begrotingsbeleid op verschillende wijzen tastbaar zijn, wordt in dit boek ook veel zorg besteed aan de hanteerbaarheid en toegankelijkheid voor een bredere, minder economisch of politologisch geïnteresseerde doelgroep.

WIM MOESEN is gewoon hoogleraar aan het Departement Economie van de K.U.Leuven.

TOM VAN PUYENBROECK is hoofddocent aan de EHSAL en aan de K.U.Brussel.

VIC VAN ROMPUY was gewoon hoogleraar aan de K.U.Leuven.

ISBN 90-334-5951-5

378 blz.

€ 38,00 (excl. verzendingskosten)

Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 - fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverij.acco.be

Richtlijnen voor auteurs - Avis aux auteurs - Instructions to contributors

De redactie van Res Publica beoordeelt elk voorstel voor publicatie van een artikel over een politiek-wetenschappelijk onderwerp, op voorwaarde dat het een originele bijdrage betreft, die niet gelijktijdig aan andere tijdschriften ter beoordeling werd gestuurd en geschreven werd in de Nederlandse, Franse, Duitse of Engelse taal. De redactie neemt een beslissing tot opname op basis van anonieme peer reviews.

De auteurs wordt gevraagd de volgende regels in acht te nemen. Een inzending wordt op elektronische wijze doorgestuurd (adres: res.publica@soc.kuleuven.be) en bevat zowel een Nederlandse als een Engelse samenvatting van maximaal 150 woorden. Met het oog op de peer review, bevat het bestand geen enkele aanduiding van de identiteit van de auteur. De lengte van een artikel bedraagt maximaal 10.000 woorden (inclusief voetnoten!). Het artikel wordt persklaar aangeboden: dit wil zeggen dat het een paginanummering bevat, dat tabellen (voorzien van een korte titel en een bronverwijzing) reeds geïntegreerd zijn in de tekst. Tabellen worden niet in een apart bestand aangeleverd. Res Publica gebruikt het klassieke voetnotensysteem, wat inhoudt dat voetnoten onderaan de pagina staan. Er wordt niet gewerkt met eindnoten. Manuscripten die niet aan deze richtlijnen voldoen, worden geweigerd. De volledige richtlijnen kunnen worden geraadpleegd op de website <http://www.respublica.be>.

Les manuscrits devront être envoyés par courrier électronique (res.publica@soc.kuleuven.be), et ne pas compter plus de 10.000 mots (y compris les notes infra paginales). Ils devront être accompagnés d'un court résumé (max. 150 mots) en français et en anglais. Vous retrouvez plus d'information sur les avis aux auteurs sur le site <http://www.respublica.be>.

Manuscripts offered for publication should conform to the following requirements: the maximum number of words is 10.000 (footnotes included). The manuscripts must be anonymous and they include a summary in English, no longer than 150 words. All should be sent via email to the assistant editor (res.publica@soc.kuleuven.be). More details can be found on the webpages of the journal: <http://www.respublica.be>.

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand

Filip DE MAESSCHALCK en Sarah LUYTEN

Een kandidaat uit mijn buurt? De scheve spreiding van kandidaten voor de Brusselse gewestverkiezingen over armere en rijkere buurten

Dirk JACOBS

Voor gemeente en lokaal belang? De verwevenheid van het lokale en regionale niveau in Brussel via de cumulatie van mandaten (1989-2004)

Joost VAESSEN

Kiesdrempels, districtgrootte en het aantal partijen in systemen van Evenredige Vertegenwoordiging

Patrick VANDER WEYDEN